

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	23
'AHO	Tusite, 11 'Okatopa 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakati

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taelangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
Semisi Lafu Kioa Sika

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongoniua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

Fakafofonga Fika 9 Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

M teni Tapueluelu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

FALE ALEA 'O TONGA

‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 23/2016

FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

*‘Aho Tusite 10 ‘Okatopa, 2016
10.00am.*

HOKOHOKO ‘O E NGAUE ‘A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou‘eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Lipooti Komiti Tu‘uma‘u ki he Lao Fika 5/2016: Ngaahi Fakatonutonu ‘oku fokotu‘u ke fakahoko ki he Ngaahi Tu‘utu‘uni ki he Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea.
		4.2 Lipooti Komiti Tu‘uma‘u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea Fika 5/2016: Fekau‘aki mo e Fokotu‘u Faka-Fale Alea Fika 28/2016 mo e Tohi Tangi Fika 6/2016 – ‘oku fekau‘aki mo e Lipooti ‘a e Kautaha kuo Lesisita ‘a e Kau Ngaue Faka-Faha‘i Ta‘u ‘a Tonga ‘i ‘Aositelelia.
		4.3 Lipooti Komiti Tu‘uma‘u ki he Pa‘anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa‘anga ‘a e Pule‘anga Fika 4/2016: ‘Atita‘i Tau‘ataina ‘a e ‘Ofisi ‘Atita Seniale ki he ta‘u ngata ki he 30 ‘o Sune 2014 mo e 30 Sune 2015.
		4.4 <u>Lipooti ‘A‘ahi Faka-Fale Alea:</u>
		4.4.1 Vahenga Fili Vava‘u 15
		4.4.2 Vahenga Fili Ha‘apai 13

	<p>4.5 <u>Lipooti Folau:</u></p> <p>4.5.1 Lipooti Folau Fekau‘aki mo e Pule ‘a e Lao mo e Ngaahi Totonu ‘a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.</p>
	<p>4.6 <u>Fokotu‘u Faka-Fale Alea Fika 1 – 27/2016</u></p> <p>Fika 1/2016: Ke faka‘ataa mai ‘a e ngaahi me‘angaue ngaahi Hala Pule‘anga ‘a e Pule‘anga ki he Kosilio Fakavahenga Vava‘u 16 ke faka‘aonga’i ki hono teke, tanu mo valita ‘o e ngaahi Hala Pule‘anga kae tomu‘a fakalelei‘i ‘a e me‘angaue ‘e he Pule‘anga pea toki tuku mai.</p> <p>Fika 2/2016: Ke vahe‘i ha pa‘anga makehe ‘e 8 miliona mei he patiseti 2016/2017 ke no mei ai ‘a e kau ngoue vanilla mo e kau ngoue to kava Tonga ‘i he Vahefonua ‘Eua mo e Vahefonua Vava‘u pe.</p> <p>Fika 3/2016: Ke vahe‘i ha sea makehe ‘e 2 ‘i Fale Alea ma‘ae Hou‘eiki Fafine.</p> <p>Fika 4/2016: Ke monomono ‘a e founa ngaue ki he 13 miliona na‘e faka‘at ‘e he Pule‘anga ke no mei ai ‘a e kau ngoue mo e ngaahi sekitoa fakatupu koloa.</p> <p>Fika 5/2016: Ke fakalahi ‘a e patiseti ‘o e 2016/2017 ke feau ‘a e fiema‘u vivili ‘a e Vahenga 16 ki he vai.</p> <p>Fika 6/2016: Ke tokoni mai ‘a e Pule‘anga ke fokotu‘u ha founa no fo‘ou ke solova‘aki ‘a e palopalema ‘o e totongi tupu ma‘olunga ‘a e kautaha SPBD.</p> <p>Fika 7/2016: Kole ha tokoni \$117,400 ke kumi‘aki ‘a e misini kosi teke, tulekit kosi mo e ngaahi misini kini ke ngaue‘aki ‘e he ngaahi kolo ‘e 12 ‘i Vava‘u 16.</p> <p>Fika 8/2016: Ke fakapa‘anga ‘e he Pule‘anga pe te nau kole ha \$85,000 ke kumi‘aki ha loli toni ‘e 3 hiko veve mo ha kapa veve ‘e 650 ke ngaue‘aki ‘e he ngaahi kolo ‘e 12 ‘i Vava‘u 16.</p> <p>Fika 9/2016: Ke vahe‘i ha ‘inasi pau ‘o Vava‘u 16 ‘i he ngaahi sikolasipi ako ‘a e Pule‘anga.</p> <p>Fika 10/2016: Ke fakalelei‘i ‘a e Lao Tapaka mo e ngaahi holo fakasiasi ‘oku a‘utaki ki ai ‘a e ngaahi fakataputapai ‘a e Lao.</p> <p>Fika 11/2016: Ke fokotu‘u ‘a e ngaahi maama hala ‘i Vava‘u 16.</p>

	<p>Fika 12/2016: Ke hiki hake ‘a e vahenga ‘o e kau toulekeleka mei he \$65 ki he \$100 pea holoki hifo ‘a e ta‘u motu‘a mei he 70 ki he 65.</p> <p>Fika 13/2016: Fakakau atu ha ngaahi fe‘auhi sipoti ki he Vahefonua ‘Otu Motu he sipoti 2019.</p> <p>Fika 14/2016: Fa‘u ha lao makehe ki he fanau ‘i lalo he ta‘u 16.</p> <p>Fika 15/2016: Ke fakakau ‘a e ako ngaue (work experience) ‘i he silapa ako ‘a e Form 5 mo e Form 6.</p> <p>Fika 16/2016: Ke fakaloloto ‘a e afu Si‘i ‘i Vava‘u.</p> <p>Fika 17/2016: Ke faka‘at fakalao ke hu mai ‘a e ngaahi mahafu ki he ngaahi me‘afana.</p> <p>Fika 18/2016: Ke fa‘u ha lao ki hono langa ‘o e ngaahi Fale Afaa (standard building).</p> <p>Fika 19/2016: Ke ‘i ai ha femahino‘aki ‘a e Pule‘anga Tonga mo Tu‘apule‘anga ke faka‘at ‘a e kakai Tonga ke nau hu ta‘evisa ki Nu‘usila, ‘Aositelelia mo ‘Amelika.</p> <p>Fika 20/2016: Ke fa‘u ha lao ki hono mapule‘i mo tokangaekina ‘a e kau penipeni he ve‘ehala.</p> <p>Fika 21/2016: Fa‘u ha lao fakatonutonu ki he founga mo e taimi ‘oku ‘at ai ki he ngaahi saliate mamafa he hala pule‘anga.</p> <p>Fika 22/2016: Ke fai ha vakai ki he Lao ‘a e Poate Vai ‘a Tonga.</p> <p>Fika 23/2016: Ke Liliu e anga hono fili ha Memipa Poate ki he ngaahi Poate ‘a e Pule‘anga.</p> <p>Fika 24/2016: Ke fokotu‘u ha tau‘anga pasi ‘i Neiafu ke tali ai e f nau mo e kakai.</p> <p>Fika 25/2016: Ke langa ha fale talitali‘anga kakai ‘i he lalo ‘ovava Maketi ‘Utukalongalu.</p> <p>Fika 26/2016: Fa‘u ha lao ke fakapalanisi ‘a e founga ‘oku fakalele ai ‘a e ngaahi kautaha vakapuna fakalotofonua.</p> <p>Fika 27/2016: Ke langa ha uafu tau‘anga vakameili ‘i Mui-Talau, Neiafu.</p>
--	---

Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	10
Lotu	10
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	10
Ui ‘a e Fale	10
Poaki.....	11
L pooti mei he Potung ue Polisi fekau’aki mo e ma’u paasipooti loi.....	11
Mate valevale ‘i Tatakamotonga ko e ta’etokanga ‘a e fa’	11
Toloi hopo kau muli mo e paasipooti ki he faka’osinga m hina ni	12
Faingata’a’ia Pule’anga ‘ikai ha kelekele langa ai mala’e t pulu	12
Fakah ‘ikai lava fakalelei’i ‘o Teufaiva kae lava fai mai ‘akapulu ki Tonga ni.....	13
A’u ki he lau miliona fakamole ki he ngaahi sipoti	13
Ongo’i faingata’a’ia Pule’anga ki he tu’unga fakapa’anga he teuteu Sipoti 2019.....	14
Tokoni malava pe Pule’anga ke to’o ha kelekele ki he’ene ngaahi ng ue.....	14
Kole ki he Pal mia ke fai ha fengau’e’aki vaofi mo e <i>TASANOC</i>	16
Lahi pe kelekele ke langa ai mala’e t pulu	16
‘Ikai fokotu’utu’u lelei ng ue ke ne ‘omai kakato taleniti e f nau	17
Mo’ua <i>TASANOC</i> ki he Pule’anga.....	17
Kole ke tukuhifo ‘isiu he sipoti ki he K miti Kakato	18
‘Ikai ko e kau N pele p malava ke to’o nau kelekele langa ai mala’e t pulu	19
‘UHINGA ‘e ua ‘ikai ma’u ‘e he f nau sipoti.....	20
Mahu’inga ke fakamole Pule’anga & <i>TASA</i> ke fakatupulaki tal niti sipoti f nau	20
Fokotu’u ke hoko atu ng ue ki he teuteu ki he Sipoti 2019	21
Me’a ‘a e Sea	22
L pooti K miti Tu’uma’u ki he Lao Fika 5, 2016.....	23
Fakama’ala’ala he L pooti fika 5/2016 K miti Lao.....	23
Fekumi na’e fakahoko mei he ngaahi fonua Kominiueli	23
Tokanga ki he kau M mipa he K miti Lao.....	24
Tali ki he kau M mipa ‘o e K miti Lao.....	24
P loti’i ‘o tali ke ‘ave ki he Fale Alea fokotu’u L pooti fika 5/2016 Komiti Lao	25
Alea’i kupu 1 fokotu’u e K miti Lao he’enu L pooti fika 5/2016	25
Fokotu’u fakafoki tu’utu’uni kupu 1 kae ‘oatu fakakaukau kau M mipa ki ai.....	26

Hoha'a ki he founa fo'ou ke p loti fakapulipuli fili Pal mia fo'ou	26
Taukave 'oku fa'u tu'utu'uni e Fale ki he fakalukufua.....	27
Ongo tefito'i fokotu'u fekau'aki mo e ngaahi fakatonutonu ki he Tohi Tu'utu'uni	28
L pooti K miti Tu'uma'u ki he Lao, fika 5/2016	29
Ongo fokotu'u fekau'aki mo e l pooti.....	29
Poupou ke toloi ngaue'aki ngaahi me'ang ue ke ngaue'aki Fale Alea.....	30
Taukave ko Fale Alea ke alea'i ai ngaahi l pooti mei he K miti	31
Poupou toloi alea'i L pooti fika 5/2016 K miti Lao fiema'u taimi lahi ke lau	32
Fokotu'u toloi alea'i L pooti e K miti kae fakamo'oni'i me'a he l pooti	33
Founa ng ue fo'ou ke fakasi'isi'i fakamole taimi ng ue Fale Alea.....	35
Tokanga ki he fakafepaki'i 'a e Kupu 62 e Konisit tone	36
Taukave K miti ke fakalelei'i founa ng ue ki hano fakam l lo'i pe fili Pal mia fo'ou	37
Lava fatongia e K miti he tu'utu'uni na'e fai 'e he Fale Alea	38
Poupou 'oku fiema'u taimi lahi he 'oku 'isiu pelepelengesi eni	39
Ke vave & 'ikai fakamole pa'anga e fonua he ngaue'aki founa motu'a	40
Fokotu'u toloi alea'i L pooti K miti Lao hoko ki he l pooti kau ng ue toli.....	41
Poupou toloi alea'i ngaahi fakatonutonu ki he Tu'utu'uni Ng ue e Fale	41
Fokotu'u ke toki alea'i he M nite kaha'u e L pooti fika 5/2016 K miti Lao.....	42
Taumu'a e K miti Lao ke fakalelei'i e founa ng ue e Fale Alea	43
P loti'i 'o tali ke toki alea'i L pooti fika 5/2016 K miti Lao	43
L pooti K miti Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea Fika 5/2016	43
'Ika mo'oni tukuaki'i 'i he foaki lakanga ngaue ki he <i>liaison officer</i>	44
Fokotu'u ke lau tohi tangi & fokotu'u kae toki hoko atu feme'a'aki	45
Fokotu'u ke lau l pooti ke muimui'i lelei 'e he kakai	45
Taukave ko e l pooti l unga mei 'Asitel lia mei he kau ng ue hola he toli	46
Taukave 'oku falala'anga l pooti l unga mei 'Asitel lia he toli	46
Toko 300 tupu kau ng ue toli hola 'i 'Asitel lia.....	46
Kalasi 'e ua 'a e kau hola he toli 'i 'Asitel lia	47
Tokanga ki he fakapalataha e l pooti l unga mei 'Asitel lia	47
Tokanga ki he kamata sio ngaahi faama ia ki he ngaahi fonua kehe	47
Ngaahi lelei ki he fonua ng ue toli Tonga 'i 'Asitel lia	48
Taukave totonu ke nofo tokanga ki he ni'ihhi na'e fakamamahi'i ng ue toli.....	48

Ngaahi palopalema mo e kau ng ue toli ‘Asitel lia.....	50
Tokanga ki he totongi nofo kau ng ue	52
Tali ki he totongi mohenga he nofo kau toli	52
Uesia fili kau ngaue toli ‘a Tonga he l ooti launga mei ‘Asitel lia.....	52
Lahi takihala’i fakamatala fekau’aki mo e kau <i>employer</i>	53
Fokotu’u ‘ave l pooti l unga ki he Pule’anga	53
Tokanga ‘ikai mafai Fakafofonga Kakai ongo Niua ke tali fehu’i fekau’aki mo e toli	54
Taukave ‘oku loi e ngaahi tukuaki’i he l pooti l unga he toli.....	55
Tokanga ki he natula fakavavevave fiema’u e tohi tangi fekau’aki mo e kau toli	56
Tapou ke ‘omai ha fakamatala mei he tafa’aki ‘oku l unga’i ke kakato	58
Tokanga ki he ‘ao’aofia e halanga e pa’anga totongi malu’i mo’ui kau toli	59
Tokanga te’eki ‘omai he l pooti ha fakamatala mei he tafa’aki l unga’i	61
Tokanga ke kakato fakamatala ‘oku ‘omai ki he Fale Alea	62
Kelesi.....	63
Fakam ’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	64

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: T site 11 'Okatopa, 2016

Taimi: 1000-1010 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (Lord Tu'ivakan .)

'Eiki Sea: Malo 'a e laum lie 'a e Hou'eiki, kole p ki he Vava'u 16 ke fai mai 'etau lotu.

Lotu

'Akosita Lavulavu: Tapu mo e 'Eiki Sea, mo e Hou'eiki hono kotoa p , k taki ke tau hiva. Tau himi 'e ma'u 'i he himi 409, himi 409 k taki mou me'a hake.

(Na'e kau k toa 'a e Hou'eiki M mipa 'i hono hiva'i 'a e himi 409 ki he lotu 'o e pongipongi ni)

<005>

Taimi: 1010-1020

Failotu - 'Akosita Havili Lavulavu.

<006>

Taimi: 1020-1030

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M l , pea peh 'a e fakam l ki he Fakafofonga Vava'u he lotu lelei 'o e pongipongi ni, pea 'oku tau faka'amu p ke peh p 'a e ng ue hotau Fale. Tapu foki mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifio , Kingi Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini – Kuini Nanasipau'u, kae 'uma' 'a e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu foki ki he Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu atu foki ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e fonuá, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Hou'eiki, m l 'aupito ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni, kei fakakoloa'aki kitautolu 'e he 'Otua Mafimafi 'a e mo'uí ke tau a'usia ai 'a e pongipongi ko eni, pea tau fakam l ai p hang ko e lotu 'oku faí, kuo t 'a e vai ki he funga 'o e fonua. 'Oku tau fakafeta'i kotoa p . Ko e 'uluakí p 'oku 'i ai foki 'a e fakam l atu, pea ko 'ene 'osi p eni kae toki fai 'etau tali ui. 'Oku ou fakam l atu p koe'uhí, ko e ng ue lelei mo kimoutolu na'e me'a mai koe'uhí ko e talitali ko ia 'aneafi, ki he 'etau hou'eiki mei Siamané, Fale Alea, pea ko ia 'oku 'i ai 'a e fakafeta'i mo e fakam l kia kimoutolu na'e 'i ai. Pea ko ia Kalake, k taki p 'o ha'u 'o fai 'etau tali ui.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'Ene 'Afió, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'at ke fakahoko hono ui 'o e Falé ki he pongipongi ni, 'Aho T site 11 'Okatopa, 2016.

Kalake T pile: ‘Eiki Sea, kole ke u to e fakaongo mu’a.

‘Eiki Sea: M l .

Poaki

Kalake T pile: ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ‘o e tali ui ‘o e Falé ki he pongipongi ni. Ko e ‘Eiki Tokoni Pal miá ‘oku poaki folau, tatau pea mo e ‘Eiki Minisit Pa’anga & Palani Faka fonuá, pea peh ki he ‘Eiki Minisit ‘o e Lao. Ko e ‘Eiki m mipa p ‘e taha ‘oku ‘ikai ke tali mai hono uí, ‘oku ‘i ai e tui ‘oku me’a t mui mai p . M l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: M l . Hang p ko ia na’e fakahoko atú Hou’eiki, ko e ki’i me’a p ‘e ua, ko e ‘uluakí p , te u lele atu p mo e kau ng ué k ‘oku ‘i ai p ha Hou’eiki koe’uhi ko e tokotaha ‘o e kau ng ué ‘oku si’i pekia, k ‘oku fai p ‘a e ki’i failotu he haafe ‘a e 5, 4:30 ‘aefiafi ‘a ia ‘e fai p ki hono ‘api nofo’anga. Ko ia ‘e fai ki ai ‘a e ki ai mo e kau ng ué, pea kapau ‘oku ‘i ai ha kau m mipa ‘o e Fale Aleá ‘oku fie me’a mai, pea fakam l lahi atu ki ai. Ko e ki’i me’a p ‘e taha, na’e ‘i ai ‘a e tokanga ki ai ‘a e Minisit Polisi, ko e ki’i ongoongo p ke toki fakahoko mai m l . ‘Eiki Minisit Polisi.

L pooti mei he Potung ue Polisi fekau’aki mo e ma’u paasipooti loi

‘Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea mo e laum lie lelei ki he pongipongi ni, Pea fakatapu ki he ‘Eiki Pal miá kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Minisit , peh ‘a e fakatapu ki he Hou’eiki N pele Fakafofonga ‘o e Hou’eiki N pelé, tapu foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakaí ‘i he Fale Alea ni. ‘Eiki Sea ‘oku ou fakam l atu ‘i he ‘omai ‘a e faingam lie ko eni, ke fakahoko atu ‘a e ..

<008>

Taimi: 1030-1040

‘Eiki Minisit Polisi: ...Ngaahi me’a na’e peh he potung ue na’e, ko e me’a lalahi na’e hoko mei he *weekend* ‘o a’u mai ki ‘aneafi. Pea na’e ‘ikai foki ke lava ke fakahoko atu ‘aneafi koe’uh ko e ... ko ‘etau fatongia ko ia ki he vaha’a pea mo Siamane he me’a mai ko ia ‘a e Palesiteni ... Alea ‘a Siamane, ka te u fakahoko atu ‘a e ki’i ongoongo ko ia. ‘I he Falaite ko ia ‘o e ‘aho 6 ‘o ‘Okatopa pea na’e fakahoko he va’a ko ia ‘i he fakatotolo ki he ngaahi hia lalahi vaha’a ... fakavaha’apule’anga ‘a e kumi koloa ‘i he nofo’anga ko ia ko e *Green Lodge* ‘i Tofoa ‘o ma’u ai e kau tangata mei *Georgia* ‘oku nau ‘i Tonga ni ko e ng ue’aki e ngaahi paasipooti loi.

Na’e puke ai ‘a e kau tangata ‘o tauhi fakalao p ‘i he *Green Lodge* ‘i Tofoa. Ko e, kae faka’ilo kinautolu pea ne nau h ‘i he Fakamaau’anga Polisi ‘aneafi. Na’e ‘i ai ‘a e ... fai p ‘e he motu’a ni ‘a e fakamamafa ki he m tu’a polisi ke nau tokanga’i lelei p e m tu’a ni na’a ‘ohovale kuo to e hola ‘a e m tu’a ko eni. Pea na’e a’u mai ki ‘aneafi na’a nau kei ‘i ai p .

Mate valevale ‘i Tatakamotonga ko e ta’etokanga ‘a e fa’

Pea na'e to e hoko p 'a e me'a ko eni 'i he lolotonga 'o e *weekend* pea me'a hono ua 'e Sea, na'e hoko ha fakatamaki 'i Tatakamotonga, faka'osi ai p , faka'osinga p 'o e uike 'o mole ai 'a e mo'ui 'a ha ki'i tokotaha valevale 'e taha. Pea me'apango ko e moloki p 'e he veeni 'i he 'api ko ia 'o e ki'i valevale, na'e 'ikai hoko eni 'a e fakatamaki ko eni 'i he hala Pule'anga k 'i he 'api p 'o e pekia. Pea ko e fa' p 'a e pekia 'a e faka'uli 'o e me'alele. Na'e fakamatala na'e ma'u ka 'oku kei fai p ng ue 'a e kau polisi ki ai na'e peh na'e mokulu 'a e fanga ki'i lole 'a e valevale ko eni pea fakaava ai 'e he fa' ko eni 'a e matap 'i mu'a kae fai 'a e fakasio holo 'a e lole ko eni, 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o fakatokanga'i kuo t ki tu'a 'a e ki'i tamasi'i ko eni pea holomui mai ia 'o hoko ai 'a e fakatamaki ko eni. Pea ko e, 'oku kei fai p 'a e ng ue 'a e kau polisi ki ai ke, ke fakam 'opo'opo lelei 'a e me'a ko na'e hoko.

Toloi hopo kau muli mo e paasipooti ki he faka'osinga m hina ni

A'u mai ko ki 'aneafi na'e h kotoa p e kau faka'iloa ko eni 'e toko 7 ko eni pea mei *Georgia* 'i he Fakamaau'anga Polisi. Pea ko e, ko e 'Ateni Seniale Le'ole'o, 'Aminiasi Kefu na'e h ma'a e Kalauni, pea toloi e hopo ki he 'aho 24 ko ia 'o e m hina ni. Ko e... k 'oku kei tauhi fakalao p 'a e kau *Georgia* ko eni 'i he ... 'o talitali ai ki he hopo. Na'e hanga 'e he 'Ateni Seniale Le'ole'o 'o t mate'i 'a e tikite 'a e ki'i tokotaha 'oku ta'u 10 p 'i he kau folau mai ko ia ko eni ki Tonga ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau paasipooti totonu ke tau mai ki Tonga ni. Pea 'oku peh p pea mei he potung ue 'oku 'i he malumalu p ia 'o e fakakaukau fakapotopoto 'a e 'Ateni Seniale Le'ole'o. 'Oku lolotonga kumi ha tokotaha fakatonulea 'a e kau faka'iloa ko eni ke malava 'o fai ha femahino'aki mo kinautolu. Pea 'oku fai 'a e fetu'utaki pea mo e *Embassy* ko ia 'o *Georgia* 'o fel ve'i pea mo e kau faka'iloa ko eni. Pea 'oku 'i ai 'a e tui 'a e potung ue 'e lahilahi e ngaahi me'a ko eni he'ene hoko atu he kaha'u, 'a e ngaahi hia fakavaha'apule'anga pehe ni. Ko ia ai 'oku 'i ai 'a e tokanga m lohi ki ai 'a e potung ue. Na'e fai 'a e ki'i, 'a e femahino'aki pea mo *Interpol* 'a e Kautaha Fakapolisi Fakam m ni lahi na'a lava ke, ke to'o 'a e *fee* ko ia 'oku fiema'u ke kau ki ai 'a Tonga ni kae lava ke fai p ha fe'iloaki fakahangatonu mo kinautolu. Sea ko 'eku toki mahino'i p 'a'aku e ki'i fo'i konga ko ia. Peh p au 'oku tau kau, tau kau p pea mo e *Interpol*, ta ko ko e *fee* ia 'oku ki'i fuoloa p hono 'ikai ke lava 'o totongi pea 'oku 'ikai ke lava ke tau fe'iloaki hangatonu ai p mo nautolu he ngaahi keisi pehe ni. 'A ia ki he ongo'i 'a e motu'a ni 'e ngalingali lahi 'a e ngaahi me'a 'e hoko mei he kaha'u, mahalo 'e totonu ke fai ha to e feme'a'aki lelei ki ai p 'oku, ke lava 'o tau m mipa kakato ai.

Ko ia 'a e ki'i ongoongo ki he ngaahi me'a ko na'e hoko he, 'i he *weekend* 'o faai mai 'o a'u mai ki 'aneafi. Pea 'oku 'i ai 'a e fakam l atu Sea he 'omai e ki'i faingam lie ke fakaongo atu 'a e ngaahi me'a ko ia ke me'a mai ki ai, me'a ki ai 'a e Hou'eiki kae 'uma' 'a e kakai 'o e fonua. M l 'aupito Sea, ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit pea m l 'aupito e ng ue 'a e potung ue ka tau, te'eki ke tau liliu, ko e kole p ki he 'Eiki Pal mia ke ne l pooti mai ki he me'a ko na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'o e sipoti uike kuo 'osi. 'Eiki Pal mia, me'a mai.

Faingata'a'ia Pule'anga 'ikai ha kelekele langa ai mala'e t pulu

'Eiki Pal mia: Fakam l atu p 'Eiki Sea. Tapu atu ki he Feitu'una kae 'uma' e toenga 'o e Hou'eiki. Sea ko e tu'u ko 'a e sipoti 'i he 'aho ni ko u... ki mu'a ke u lave ki he tu'unga ko 'oku 'i ai he taimi ni ka 'oku 'i ai e fanga ki'i me'a p 'oku ou loto p ke u lave ki ai ko e tu'unga ko 'oku 'i ai 'a e mala'e t pulu, ko 'ene tu'u he taimi ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha feitu'u ia ke lava

ke ma'u ke fai ki ai, fakahoko ki ai 'a e me'a, tau 'osi lave p ki he, 'aho M nite ki he 'uhinga pea 'i he'ene tu'u he taimi ni ko e... 'oku 'ikai ke 'i ai ha feitu'u ia 'e ala ma'u 'e he Pule'anga ke fakahoko ai 'a e mala'et pulu. Ko e fakamuimitaha hili ange e ngaahi feinga kotoa ko e 'eka 'e 50 ko eni he vaha'a e Kolisi Tonga pea, 'i he Kolisi Tonga ko e hang ko ia 'oku mou fanongo he ongoongo 'oku 'ikai ke loto e Kolisi Tutuku ki ai pea 'oku poupu ki ai p e motu'a ni. Ki'i 'eka 'e 50 ko ia 'oku fiema'u ia ke tokanga'i ko e ki'i toenga p ia e kelekele e Pule'anga pea 'oku 'i ai foki e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga ia ke fakafoki 'a e f nau ako e Kolisi Tonga ke nau ako nofo ma'u. 'A ia ko 'ene tu'u ia ko 'a e mala'et pulu.

Fakah 'ikai lava fakalelei'i 'o Teufaiva kae lava fai mai 'akapulu ki Tonga ni

Ko u fie lave atu heni ki he ngaahi me'a kehe p 'oku, na'e 'i ai foki e fakakaukau ke fakalelei'i 'a e mala'e 'akapulu, fo'i mala'e, tuku kehe 'a e ng ue ki he *stadium* pea mo e *lane* ko eni ki he lele mo e ngaahi me'a peh ke 'osi ki M 'o e ta'u kaha'u ko e 'uhinga ke lava ke fai mai ki heni 'a e ... Ko 'ene tu'u he taimi ni he 'ikai ke lava ia, kuo 'ikai ke tali 'a e palani ko na'e fokotu'utu'u 'e he k miti ia 'oku tau foki p ki he n molo ko eni 'o e *procurement*. 'A ia ko 'ene tu'u ia 'a e ongo me'a 'e ua he 'ikai ke lava ia.

A'u ki he lau miliona fakamole ki he ngaahi sipoti

Ko e taha e me'a mahu'inga 'oku ou fie lave ki ai fekau'aki mo 'etau teu sipoti. Ko e ' fakamole ko eni 'i he sipoti he fo'i ta'u ni p , ko 'etau *national team* ko toko 7 na'e fakamole ki ai e ua mano taha afe pea 'oku mou mea'i k toa e ola ko eni e tautau toko 7 hang ko kuo faka'au ke fakakata'aki 'etau timi mei Tonga ni 'i he ngaahi ta'u mai ko eni kuo 'osi 'o a'u ki he fo'i timi, fo'i sipoti, ki he fo'i *tour* fakamuimui ko eni. Ko e *allowance* ko na'e 'ave ki he 'Ikale Tahī ko e valu mano pea 'oku mou mea'i k toa p e ola 'o e 'Ikale Tahī. Ko e sipoti ko ko e 'akapulu, ko e liiki na'e fai ki *Honolulu* na'e fakamoleki ki ai e ua mano nima afe pea 'oku mou 'ilo'i k toa p e me'a na'e hoko. Na'a tau fo'i k toa, 'ikai p ke tau m lohi ... Ko e fuhu nau 'osi lave ki ai ki mu'a, fo'i k toa k toa 'etau toko 4 na'e 'ave. Ko e timi ko eni *netball* na'e toki foki mai, fo'i k toa k toa. Ko e anga ko 'o e fakakaukau 'a e motu'a ni ki he tu'u 'a e sipoti 'oku ou tui 'oku ma'u p e tal niti ia he 'etau kakai. Tal niti'ia 'aupito 'aupito. 'Oku ou tui ko e fokotu'utu'u mahalo ko e me'a ia 'oku tau ki'i t nounou ai pea 'oku fiema'u ia ke fakalelei'i 'aupito 'a e *TASA* pea mo e ngaahi *federation* ...

<009>

Taimi: 1040–1050

'Eiki Pal mia: .. koe'uh ke fakapapau'i 'oku hanga 'e he fo'i *federation* takitaha 'oku nau tokanga'i 'a e fo'i sipoti takitaha 'o fai 'enau ng ue pea fakamaatoato 'enau tokanga ki he sipoti, koe'uh ka tau ma'u ha ola 'oku lelei. Hou'eiki 'oku ou tui p te tau tui tatau p mo kimoutolu. Maumau e tal niti 'etau f nau ka 'oku 'ikai ke tonu 'a 'etau fokotu'utu'u. 'Oku 'i ai mo e me'a 'e taha 'oku ou fie lave ki ai.

'Oku 'i ai mo e me'a 'e taha 'oku ou fie lave ki ai. Na'a ku fiema'u ke u 'ilo ko e h e fakamole ki he *OC* p ko e *Organizing Committee*. Ko 'enau fakamole ko ki he 2015 na'e 1 miliona. 2016, to e 1 miliona. Te'eki ke ma'u mai e 2014, 'a ia ko 'ene tu'u he taimi ni, ko e 2017, 2018, 2019 'osi mahino p taki 1 miliona k toa. Fakalukufua leva e fakamole ki he *OC* 'ata'at p 'e nofo ki

he 6 tupu miliona. Hou'eiki ko e... na'e 'iai foki e tokanga 'a e motu'a ni 'i he'ene kamakamata maí, na'e 'iai e tokanga 'a e motu'a ni ki he fakalelei'i 'a e anga 'o e fokotu'utu'ú koe'uh 'o fakatatau ki he anga ko 'o e tu'unga fakapa'anga hotau fonuá. Na'e pole foki 'a Papua Niukini ke nau ha'u, 'aki p 'enau 'uhinga ko 'enau mai 'o tokoni, 'ikai ke tau to e totongi ha me'a. Ha'u mo Siaina nau mai 'o langa e *indoor stadium* ko eni he *High School* pea mo e ngaahi *facilities* ki he ng ue 'etau tamaikí. Ha'u mo Nu'usila 'omai mo 'enau *contribution*. Pea ko e kongá 'o e fakamole 'a Tonga ni 'oku fua ia 'e he kakai e fonua, 'i he'etau tukuhau mo e ngaahi me'a peh . 'I he'ene tu'u ko ia he fo'i momeniti hili ange 'eku vakai hifo ko eni ki he fakamole 'a e OC, 6 miliona ko ení. Kiate au, Hou'eiki 'oku ou ongo'i 'oku 'ikai ke tu'u 'i he tu'unga fakafiem lie 'o fakatatau ki he anga ko 'o e fakakaukau 'a e motu'a ni pea mo e h mai ko eni 'a e Pule'angá ke fakahoko 'a e tukup ko ia na'e fai 'e he Pule'angá ki mu'a. Neongo 'a 'etau loto ke fai e sipotí, 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e ta'eloto ki ai. Pea 'oku 'ikai ke u tui 'oku fen pasi 'a 'etau, hotau lotó mo e anga 'o e me'a totonu ko 'oku hokó.

Ongo'i faingata'a'ia Pule'anga ki he tu'unga fakapa'anga he teuteu Sipoti 2019

Ko 'ene tu'u ko eni 'a e mala'e t pulú, nau 'osi lave ki ai, 'oku 'ikai ke 'i ai ha kelekele ia ke fai ki ai. Ko e tu'u ko ena 'a 'Atelé, mala'et pulu lolotonga, 'oku lisi kinautolu ia. Kapau te tau to e t naki mai mo e 'api tukuhau he tafa'akí mo e tongó, 'oku 'i ai 'ene palopalema 'ana ia ai. He ko e taimi ko ia 'e 'osi ai e me'á ia, 'e feinga'i ke fakafoki mai 'a e mala'et pulú ia ki he k miti ko ia 'oku nau lolotonga fakalele he taimi ni. Pea 'oku 'osi ha'iha'i ia ki he 'api tukuhau ko pea ko e 'api lisi e 'apiako. Pea 'i ai e palopalema lahi 'oku hoko ai. Kaekehe ko e fakahoha'a atu 'a e motu'a ni, 'oku mau ongo'i faingata'a'ia e Pule'anga ko ení, mau faingata'a'ia 'aupito 'aupito 'i he'ene tu'u he taimi ni 'i he, 'uluakí 'oku 'ikai ke hanga 'e he fo'i ' takai 'o poupou'i p 'oku nau 'omai ha fa'ahinga fokotu'utu'u fakafiem lie ke lava 'o fakahoko e me'a 'oku tau faka'amu ko ia ki ai. Ko e anga ia e tu'u ko ia 'a e, makehe mei he fakamole ko eni 'oku 'osi, ko u lave ki ai. 'Oku 'i ai mo e fakamole ia 'oku totongi 'etautolu e 3 mo e poini miliona fakata'u ki he k miti sipotí, ko e 'uhinga ko 'etau hanga 'o *host*, ko 'etau pole ko eni ke tau *host* e me'a ko , 'oku tau totongi e 3 kilu 4 mano 'i he ta'u, te'eki ai ke 'osi e totongi e mo'ua ko ia. Pea hang ko e me'a na'a ku lave ki ai 'anenaí, 'oku te'eki ai ke mau aofangatuku mo e Kapineti he Falaite ko ení 'i he fo'i fokotu'utu'u ko ena fakamuimui na'e toki 'omai mei Fale Pa'anga 'oku ou vakai hifo ki he anga ko 'o e tu'u e tafa'aki fakapa'anga, 'oku tu'u e tafa'aki fakapa'anga 'i he tu'unga 'oku 'ikai ke fakafiem lie. 10 miliona ko eni 'oku 'osi t nakí, to'o eni mei he tukuhau 'a e kakaí. Pea 'oku 'ikai ke 'ene ngatá ia. 'Oku 'i ai mo e ' fakamole ko e *relocation* ko eni 'o e 'Apiako Tonga *High School*, 'oku 'ai ke 'ave ki he, 'oku to e 4 miliona makehe p ia.

Veivosa Taka: Sea 'e lava p ke 'ai ha ki'i tokoni ki he me'a 'a e 'Eiki Pal mia.

Eiki Sea: Me'a mai.

Tokoni malava pe Pule'anga ke to'o ha kelekele ki he'ene ngaahi ng ue

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma' e Fale 'Eiki. Sea 'oku lave'i 'e he motu'a ni e ngaahi faingata'a'ia 'oku 'i ai 'a e Pule'angá fekau'aki pea mo e ngaahi kelekele 'oku 'ikai ke lava 'o malava. Ka ko 'eku tokoní p 'a'aku 'Eiki Pal mia, p 'oku kei ng ue'aki e kupu e lao ki he kelekele voliume 4 sekisoni 132 kupu 141. 'A ia 'oku lave, ke u ki'i lau'i atu p 'a e kongá 3. "Ko e ngaahi mafai 'o e Fakataha Tokoní ke to'o ha 'api 'i he kupu ni, 'e 'ikai kau ia ki ha kau N pele p ha ni'ihi 'i loto ki ai, 'a e Fakataha Tokoní. Pea nau tuku atu 'i he loto fiem lie ha

kelekele koe'uhi ko e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá. Pea 'e 'ikai ha me'a'ofa kelekele p pa'anga 'e 'atu ki ha N pele p ha taha kehe tukuange 'a e kelekele 'o hang ko e kupu ni." Sea ko e ki'i tokoni atu p ia ki he 'Eiki Pal mia p 'oku kei ng ue'aki e lao ko ení 'e he 'Eiki Minisit Fonua na'a lava tokoni atu ia ki he'etau sipotí he 'oku hoha'a 'a e Hou'eiki e Fale ni ki he sipotí. K ko u tui ko e tokoni atu p ia 'Eiki Pal mia. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 . 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Fakam 1 atu ki he tokoni 'oku 'omai. 'Oku mo'oni ko e tu'utu'uni ia 'a e laó k 'oku mou mea'i ko Hou'eiki, he 'ikai ke tau lava 'i he anga 'o 'etau nofo, ke tau tu'utu'uni atu ki ha 'Eiki N pele, hiki koe ki 'Eua 'o fetongi ki ai ho kelekele kae 'omai e kelekele ko ena ke fai ai 'etau ng ue. 'Oku pau p ke anga, ko 'etau tauhi hotau ngaahi v . Kapau 'e, 'etau tauhi v . Ko e anga maheni ia he kuohilí. Ko e anga ia e tu'u 'a e laó. Ko e 'Eiki Minisit eni 'oku 'i hoku tafa'akí, 'e pou pou atu ia ki he me'a ko ená, ko e lau ia 'a e laó. Ka tau ka peh he 'aho ni, mai e kelekele ko he 'oku 'i ai e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá ko e ngaahi ng ue mahu'inga kae lava ke fetongi p ko e h . 'E fai e felau'aki lahi ia ai pea 'ikai ke tau sai e anga 'etau nofo tauhi hotau v . Kaekehe te u foki ki he poiní. Ko e poiní 'oku faingata'a'ia e Pule'angá ko ení, mau h mai 'oku tukuange sipotí ia 'i loto na'e 'ikai ke 'i ai ha fokotu'utu'u peh ia 'a e Pule'angá ko ení. 'Oku 'i ai e ngaahi ng ue mahu'inga 'a e Pule'angá ia ki he ako, tanu e hala mo e h fua e ngaahi ng ue mahu'inga na'e totonu ke 'ave ki ai 'etau s niti, kae pangó kuo ha'iha'i e Pule'angá ko ení 'i he fokotu'utu'u 'i he Pule'angá ko eni kuo 'osí pea 'oku mau ongo'i 'oku mau ha'iha'isia 'i he feinga'i ke ...

Lord Vaea: Sea, ki'i tokoni.

'Eiki Sea: Me'a mai. Me'a mai 'Eiki N pele.

Lord Vaea: Sea ki'i tokoni p mu'a ki he 'Eiki Pal mia. M 1 e laum lie 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tonga 'uma' e Hou'eiki 'o e fonua, 'uma' e Pal mia pea mo e Hou'eiki 'o e Fale. Sea ko 'eku fie tokoni p au ki he me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia 'o Tonga fekau'aki pea mo e sipotí kae tautautefito ki he t pulú pea mo e *stadium*. Pea na'a ne me'a'aki 'o peh 'oku maumau'i e tal niti, fakafehoanaki fakapa'anga 'i he tu'unga ko eni ko e tautau toko 7 kae 'uma' e 'Ikale Tahí peh ki he fuhú pea mo e netipoló.

'Eiki Sea 'oku lelei ange 'a e v henga e kau sipotí 'i he kau ng ue fakapule'anga. Pea 'oku lelei ange 'a 'enau 'omai pa'anga ki he fonua ni ha to e tafa'aki. Te u fakat t 'Eiki Sea, pea tapu ange pea mo e Minisit Sipoti m 1 l . Ne u lele atu ki he ki'i motu'a na'e 'ave 'i he ta'u kuo 'osí 'i he ta'u 14 ko ia 'a Tonga ni. Pea na'e fili eni 'e he timi ko ia 'a *Waikato*. Sea, 'oku 'osi 'i ai e tu'unga fakapa'anga ia he f nau ko ení. 'Oku fua e fu'u 'akaú na'e fatu he fonua ni. Ko e ki'i mala'e kae 'uma' e t pulú, Sea 'oku lahi p hono founa ng ue'í. Ko e kautaha vakapuna, 'uluaki, ko e anga e nofo 'a e k inga mei *Brisbane* mo 'Okalaní kae peh ki *Hawaii*. 'Oku lahi hono ng ue'aki 'a e Potung ue Takimamata, 'e lava.

K ko e fakamatala ko 'o peh 'e to'o p pea mei he tukuhaú, Sea, mou mea'i he ngaahi 'aho ni, ko e sipotí 'oku ne 'omai e pa'anga lahi ki hotau kaung 'apí, Fisi pea mo Ha'amoá, 'uma' Niu Kalet nia. Pea ko e 'uhinga ia na'e fai ai e fokotu'ú. Ko e ngaahi v henga 'oku fai'aki 'a hono

langu, mou me'a p moutolu ki ai. Ko e tu'unga ia 'oku 'i ai. Ko e fakamatala ko mo e fakahoko 'oku faingata'a'ia, na'e toki liliu ni p 'e he Pule'angá Sea ke fakafoki k toa. ....

<001>

Taimi: 1050-1100

Lord Vaea: ... ki he Potung ue *TASA* 'a e kole pa'anga ko ia mei he ' *national federation* pea 'oua te nau to e foki hake ki he Pule'anga 'o kole ka nau fakafou k toa mai p 'i he founa 'e taha. Ko e tefito'i ko 'o e s poti 'oku 'ikai ke feohi pea mo e politikí. 'Oku na vahevahe mavahe p Sea ko hono 'uhingá ko e tefito'i fatongia ko ia hono 'ohake mo hono hakeaki'i hake e f nau 'o e fonua ni. Tokolahi taha 'o e f nau he fonua ni si'i hifo honau ta'u motu'á 'i he ta'u 'e 50. Pea ko e kongá lahi 'enau mo'ui 'e lava 'o ma'u pea mei he s poti. Mou me'a ki ai ko e kongá lahi eni 'o e ngaahi tu'unga ko ia 'o e fakalalakaka kuo pau ke fai e ako pea mo e s poti.

Kole ki he Pal mia ke fai ha fengaue'aki vaofi mo e *TASANOC*

Ko ia 'oku fai atu ai 'a e tokoní ki he 'Eiki Pal mia, 'oua mu'a 'e t 'o peh ke ta'ofí. 'Oku toe 'a Vava'u mo Ha'apai ke fai e ng ue ki ai. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'anau tu'unga 'enau s poti 'oku nau si'i fononga p he ta'u kotoa mai ki Tongatapu ke nau kau he lau. 'I hono ta'ofi peh , Sea ko e 'osi 'eni e ta'u 'e 10 'oku te'eki ke 'a'ahi mai e 'Ikale Tahí ia ki hono p nungá. 'Oku nofo p 'i Fisi mo Ha'amoá ko hono 'uhingá ko e tu'unga ko 'oku 'i ai 'etau mala'e. Ko ia 'oku fai 'a e tokanga atu 'Eiki Pal mia ke ng ue v ofi mu'a pea mo e *TASANOC* pea 'omai 'etau tafa'aki fakakom siale fakataha pea mo e takimamata ke fai holo hono ng ue'i 'a e pa'anga ko eni 'oku ke peh 'oku fakamole noa'ia.

Sea 'oku lahi ange hotau f nau mo 'enau tal niti hono f tuku ki Siapani. Na'a mou me'a p ki ai *World Cup* faka'osi. Ko hai na'a ne tata'o e tau faka'osi 'a Saute 'Afilika mo Siapani ? Motu'a mei he K lisi Tonga. Na'e 'ave mei ai. Ko ia 'oku fai atu ai 'a e tokangá 'ave mo tokanga'i 'a e f nau 'i he founa 'oku lelei 'o hang ko eni ko e s poti. Ko ia Sea ko u kole p ki he 'Eiki Pal mia fai ha'ane toki f me'a'aki pea mo e *TASANOC* ke fai ha ngaahi ng ue v ofi ki ai kae 'oua 'e tamate'i pehe'i.

Lahi pe kelekele ke langu ai mala'e t pulu

Ko e mala'e t pulu Sea 'oku lahi p 'a e mala'e t pulu. 'Oku lahi e ' feitu'u ia 'e lava 'o 'ave ki ai hono ta'ealea'i lelei p ke m hino. Ko e luo ko eni 'e hiva 'oku fai e f me'a'aki ki ai pea mo e Pal mia 'e lava p hono toe fakalahi pea toe lava p mo e ' ngaahi feitu'u kehe ia. Na'a mou me'a ki he taimi na'e fai ai 'a e maa'imoa t pulu ko ia 'i Mala'e Kula na'e lava p he ngaahi kuonga ko . Na'e fai p maa'imoa t pulu holo p ia ai.

Ka ko 'eku 'uhinga atu ko ki ai 'oua 'e 'omai 'a e s poti ia ke t nounou heni 'aki hono tu'unga fakapa'anga. 'E lava ke fai ha'ano fale'i pea mo hono fakataha'i 'omai mo e kau tafa'aki fakakom siale ki ai pea lava ke ne to'o 'a e ngaahi ha'iha'isia ko eni 'oku ke fe'ao mo ia 'e 'Eiki Pal mia. Pea 'oku ou lave'i atu ho'omou t pile 'oku lahi ange 'a e folau he pongipongi ni 'i he Hou'eiki Minisit 'oku nau me'a heni. M 1 Sea.

'Eiki Sea: 'E 'Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia: ‘Io fakam l atu ki he ...

Lord Fusitu’a: Sea ko e ki’i tokoni eni ki he Pal mia p ‘e laum lie.

‘Eiki Pal mia: Sea kae ‘ai mu’a ke tali kae toki ‘ai .

‘Eiki Sea: Ko ia me’a mai koe ‘Eiki Pal mia.

‘Ikai fokotu’utu’u lelei ng ue ke ne ‘omai kakato taleniti e f nau

‘Eiki Pal mia: Ko e mahalo ko e me’a mahu’inga ‘oku ‘ohake ‘i he pongipongi ní ‘a e tal niti ko ‘etau f nau. ‘Oku ou fie fakamanatu kiate kimoutolu Hou’eiki na’e toki ‘omai p s potí ki mui ni. Na’e ‘uluaki tu’u p ‘u *federation* ia ki mu’a ‘aupito ‘aupito. ‘Oku ‘ikai ko e peh ia na’e ta’e’iai ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko iá ke lava ‘o teu’i ‘etau f nau. Ka ko hono olá eni kuo u ‘osi lave atu ki aí. Ko hono olá eni ‘oku ou, ‘oku ‘ikai ko e palopalemá tal niti ‘a e f nau. Ko ‘etau palopalemá ‘oku ‘ikai ke tau fa’u ha fokotu’utu’u lelei ke ne hanga ‘omai kakato ‘a e tal niti ‘etau f nau. ‘A ‘oku ‘asi ia ‘i Fisi ‘asi ‘i Ha’amoia ‘asi he ngaahi fonua kehe.

Pea ko e ‘uhinga ‘oku ou lave atu ai ki he ngaahi ola ko eni kuo ‘osi ko e ola ia ‘o e *federation* ko ‘a Tonga ni mo e fokotu’utu’u ‘a e *TASA* he ngaahi ta’u ko eni kuo tau situ’a ki aí. ‘I he anga ko ‘a e fakakaukau ‘a e motu’a ni mahalo ‘oku mahu’inga ke tau hanga tautolu ‘o fai e fokotu’utu’u ke tonu mo sai. Ko hono ‘uhinga ke lava ‘e he fokotu’utu’ú ‘o ‘omai e tal niti totonu ko ‘oku tonu ke a’usia hetau f nau. Kapau te tau tautolu ke, sai p ‘a e fai ‘a e s potí ia hang ko e me’a ko eni ka ‘oku ‘ikai ke tau mateuteu tautolu ke *train* ha kakai ki he s potí he ‘oku ‘ikai ke m ’opo’opo mo fokotu’utu’u lelei ‘a e hang ko eni e *TASANOC* pea mo e tafa’aki ko eni ki he *federation*.

Mo’ua *TASANOC* ki he Pule’anga

Ko e me’a ‘e tahá ‘oku ‘i ai foki ‘a e mo’ua ia ‘o e *TASANOC* ki he Pule’angá ‘oku te’eki ke totongi ia ‘o a’u ki he ‘aho ni pea ‘oku nau kole mai nautolu ia ke *write off* e mo’ua ko iá. Faingata’a ‘aupito ki he Pule’anga ke na hanga naua ‘o tali ‘a e fo’i fakakaukau ko iá ke *write off* ‘a e mo’ua ko eni.

Ko e me’a ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’á talu e h mau ‘a e Pule’anga ko eni mo e ha’u e fanga ki’i k miti ia ha’u ‘o kole pa’anga. ‘Ikai ke ‘asi mai ‘a e *TASANOC* ia ki mu’a he ko e fo’i sino ia ‘oku totonu ke fetu’utaki mo e Pule’angá. Ko e ‘ai ha ki’i ‘alu lele mai ki’i kulupu ko iá ‘o kole pa’anga, ‘alu e ki’i kulupu lele mai. Pea ‘oku ‘ikai, ko hai ‘e *accountable* ki h . Me’a eni na’e hoko ko pea ‘alu ki *Papua New Guinea*.

‘Ai e fu’u fo’i n pea nau talamai ‘e totongi pea ‘alu ‘etau kau s potí tukukehe ange ‘a e ngaahi palopalema na’e hoko ‘oku tau ‘osi, ne mou mea’i k toa ‘ikai ke lava ‘o totongi e silini. Ko e, ‘oku hoha’a ‘aupito ‘a e Pule’anga ko eni ki he fokotu’utu’u pea ‘oku a’u mai eni ki he ‘etau teuteu ko eni ki he fai e, ‘a e s potí mau ongo’i ‘oku mau palopalema’ia ‘a e Pule’anga he ‘aho ni ‘i hono fakakaukau’i p ‘e anga f f hono feinga’i ke lava ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko eni.

‘E Hou’eiki ko e mala’e t pulu na’e ‘osi lave ki ai ‘a e Minisit ‘a e Tokoni ‘a e Pal miá ta’u ‘e f ia hono teuteu’i e mala’e t pulu ke sai ki he nau ki he, ka t m sie. Toe p eni ia ‘a e ta’u ‘e ua he taimi ni mo e kongá. ‘Oku te’eki ke ma’u ha mala’e ia ke fai ki ai ‘etau, pea ‘oku ‘ikai p ke tui ‘a e Pule’anga ko eni ‘e to e ‘i ai, te tau lava ‘o fokotu’utu’u ke lava e me’a ko eni ‘i Tonga ni. Na’a ku ‘osi lave ki ai na’a ku kole ki Fisi ke ‘ave ‘a e t pulu ki ai.

Ko e fokotu’u mei Fisi na’a nau peh mai, anga f f ho’omou kole ke fai e s poti ki Tonga pea ‘osi ko iá mou to e talamai ‘emoutolu ‘oku ‘ikai ke mou lava. Ko e fo’i tali o’o faka’uli’ulia ia. Ka ko eni hang ko e me’a na’a ku lave ki ai pea ‘oku ou kole fakamolemole atu kia Hou’eiki na’a peh ‘oku ou tukuaki’i ha taha. ‘Ikai ! ‘Ikai p ke tui ‘a e motu’á ni ‘oku totonu ke tau ‘o ‘ave feinga’i e tongo ke holoki e tongo kae fai ai ‘etau t pulu. ‘Oku ‘ikai ke u tui au ki ai. ‘Oku ou tui ...

Lord Nuku: Sea ko e kole atu p mu’a ki he Feitu’u na ...

‘Eiki Sea: Me’a mai.

Kole ke tukupi ‘isiu he sipoti ki he K miti Kakato

Lord Nuku: Kapau ‘e me’á pea tukupi mu’a e s poti ki he K miti Kakato. ‘Oku mau fie fakahoha’a atu maoutolu ia ‘i he ngaahi palopalema ko eni ko ‘oku fakahoko mai mei he ‘Eiki Pal mia he ko ‘oku lahi p ng ue.

‘Eiki Sea: Ko u tui mahalo na’a ‘oku sai p ko ‘oku mei hoko ‘etau taimi kae kole p ke sai p ke tukupi ki he K miti Kakato ke mou toki me’a ki ai. He ‘oku ou tui p ‘oku ‘i ai p tokolahi ‘oku fiema’u ke fakafehu’i.

Lord Nuku: M l Sea.

‘Eiki Pal mia: ‘Ai ki’i faka’osi atu p kau toki fokoutua au ki lalo kae ...

‘Eiki Sea: Me’a mai koe ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia: Hou’eiki hang ko e me’a na’a ku lave ki ai ‘ohovale lahi he ‘omai ‘a e fakamatala ‘atita ko eni ‘a e pa’anga ‘oku totongi ki he OC. ‘Oku ‘i ai foki ‘a e kongá lahi ‘o e fatongia ia kuo ‘osi tukupi ia ki he *facility* ‘a e Pule’anga pea ‘oku ta’evahe ‘a e *facility* ‘a e Pule’anga ia. Ko e 1 miliona ko eni he ta’u 6 miliona ia. Ko ‘ene a’u p ki he 2019 ko ‘ene kakato ia ‘a e 6 miliona. Hou’eiki ‘oku ou kole fakamolemole atu kia moutolu. ‘Oku ‘ikai ke u tui ‘a e Pule’anga ko eni pea ‘oku ou tui ‘oku totonu p ke tau tui tatau.

Totonu ke tau fai ha feilaulau he ‘oku feilaulau ‘a *Papua New Guinea* feilaulau ‘a Siaina feilaulau ‘a Nu’usila ‘omai ‘enau pa’anga ‘enau kau totongi tukupi ke langa’aki e fonua ni. Ko e pa’anga ko eni ‘e 10 miliona ‘osi teuteu ko e to’o eni mei he tukupi. Pea ‘oku ‘ikai ko e ngata’anga ia. Kei fiema’u e silini. Ko ia ko u ‘oatu ‘a e ki’i fakamatala ko eni Pal mia ki he Feitu’u na pea mo e Hou’eiki ke tau fakakaukau mu’a ki ai p ko e h ‘etau, h ‘etau, mou tokoni mai ki he ‘etau palopalema ko eni. M l ‘aupito ‘e ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: M l . Hou’eiki tau m l l ai.

(Na'e m l l ai e Falé.)

<002>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele Niua me'a mai.

'Ikai ko e kau N pele p malava ke to'o nau kelekele langa ai mala'e t pulu

Lord Fusitu'a: Fakam l atu Sea, tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Fale 'Eikí. Ko e ki'i fie tokoni p ki he me'a 'a e Pal miá 'anenai pea mo e Fika 13. Kuo u fakam l lahi 'aupito ki he fakama'ala'ala m 'ongo'onga na'e 'omai mei he 'Eiki Pal miá fekau'aki mo e sipotí, kuo u tui ko e me'a ia na'e hoha'a lahi ki ai e Falé. Ka 'oku ou fiema'u p ke to e ki'i fakama'ala'ala p na'a ki'i ma'u hala 'a e fonuá fekau'aki mo e kelekelé e. Na'e ai e me'a na'e me'a'aki he Fika 13 fekau'aki pea mo e Kupu 141 'o e Lao Kelekelé, 'a ia ko e kupu si'i (3) 'oku peh ko e ngaahi mafai 'o e Fakataha Tokoní ke to'o ha 'api 'i he kupu ni he 'ikai kau ki ai, 'e 'ikai kau ia ki ha kau N pele pe ha ni'ihí 'i he loto ki ai 'a e Fakataha Tokoní, te nau tuku atu loto fiem lie ha kelekele koe'uhí ko e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá. 'Oku hang ia ko 'oku fakahu'uhu'u 'a e kupu ni 'o peh 'oku hanga 'e he kau N pele 'o fakafe'atungia'i 'a e fakahoko ng ue ko eni 'a e Pule'angá. Ka ko e kupu ko ení, ko e 'ulu'i kupú, ko hono fakaleá, ko e ngofua ke fakam lohi'i ke ma'u ha kelekele. 'A ia ko e kupu si'i 'uluakí, ko hono fakaleá 'oku anga peh ni e, " 'Oku ngofua ki he Tu'í 'i he loto ki ai 'a e Fakataha Tokoní ke fekau ki ha ma'u 'api ke tukuange 'a e kelekele 'oku ne ma'ú 'o kapau 'e fiem lie 'a e Fakataha Tokoní 'oku 'aonga 'a e kelekele ko iá ke ng ue'aki ma'a e kakaí." 'A ia 'oku 'at p ia ki ha taha p ia 'i Tongá ni 'Eiki Sea. Ke foaki atu 'ene kelekelé. Ko 'eku fiema'u p ke fakamahino na'a taku 'o peh ko e si'i kau N pele eni 'oku 'efihia ai 'a e ng ue ko ení. Ka 'oku mau fetokoni'aki p mo e Pule'angá, pea 'oku mau fakam l 'ia 'a e fakama'ala'ala kuo fakahokó, ko e kupu ia ko ení, ka 'i ai ha taha ma'u kelekele kuo ne lisi 'e ia ha 'eka 'e laungeau, 'e 'at p ia ki ai ke ne ha'u 'o foaki ma'a e Pule'angá ke 'ai ai e mala'e t pulú. Kapau 'oku ai ha taha peh , 'oku 'ikai ko e kau N pele p 'Eiki Sea. Ko ia ai ko e ki'i ko e fakama'ala'ala p ia 'Eiki Sea. M l .

'Eiki Sea: 'Eiki N pele?

Lord Tu'i' fitu: Kole ke u h fanga pe he tala fakatapu Sea. Fehu'i p 'e au ki he 'Eiki N pelé, 'a e 'uhinga ko ena fakam lohi'í. 'E lava 'a ho'o fakatonulea ko ena he kupu laó 'o fai e tu'utu'uni 'a e Fakataha Tokoní ki he kelekele e Kalauní? Ko ia p Sea.

Lord Fusitu'a: Sea kuo u fakam l atu ki he fehu'i mei he 'Eiki N pelé. 'A ia ko hono fakalea fakap langí, 'oku anga peh ni e, *Clan may be resumed compulsorily* .... 'a ia 'oku 'ikai ke hang ko ha puke fakam lohi, ko e 'omi ia 'e he Fakataha Tokoní fakatatau ki he'enua mafai fakalukufua, 'a ia 'oku fakahoko p vest 'iate kinautolu pea mo 'Ene 'Afió ke fakahoko ha ng ue ma'ae fonuá mo e kakaí. 'Oku 'ikai ko ha ng ue ia ma'a kinautolu. Ko 'enua fakahoko e mafai ko iá ke tokoni ki ha ng ue 'a e Pule'angá mo e fonuá, ma'a e kakai e fonuá 'Eiki Sea. M l .

‘Eiki Sea: ‘Eiki Fakafofonga Niuá.

Fe‘ao Vakata: Tapu p mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea, tapu atu ki he Hou‘eiki M mipa e Fale Alea ‘o Tonga. Sea fakahoha‘a nounou p . Sea ko e ‘uluakí p , pou pou p au ki he me‘a ko ‘a e ‘Eiki Pal miá fekau‘aki pea mo e tal nítí ‘o e sipotí ‘i he ‘etau f nau he fonua ni Sea. Kuo u tui p au ‘oku mea‘i p he Feitu‘u na, pea mo e Tonga kotoa ‘a e fo‘i mo‘oni ko iá Sea. Ka ko e fakakaukaú Sea ko e h e founa ‘e lava ai ke fakaakeake pea mo faka‘at ‘a e ngaahi tal niti ko ení ke hoko Sea. ‘E Feitu‘u na Sea, kuo u lave‘i p na‘e kamata‘i he Feitu‘u na e ki‘i *high performance* ‘a e *MIA* ‘i he ‘akapulú mei he 13 ki he ta‘u 16, pea ‘oku kei lele mai p ‘o a‘u mai ki he ‘aho ni, pea ‘i ai e f nau ‘e toko 100 tupu kuo ma‘u ‘enau ngaahi sikolasipi ki Nu‘usila, pea mo e ngaahi tapa kehekehe p e ngaahi fonuá pea ‘oku ai p ‘e Sea ‘a e makehe ‘i he f nau ko na‘e teuteu‘i pea mei he fanga ki‘i ta‘u iiki ko ki laló. Pea ‘oku ou tui Sea ko e fakakaukaú ia ‘i he tui ia ko ‘a e motu‘a ni ko hono *develop* p ko hono fakaakeake ‘a e talenití pea mei he ta‘u iiki. Na‘e ai e faka‘amu ia ‘e lava ‘o kamata e sipotí mei he ta‘u 5 ‘o lele hake ai ki ‘olunga ‘i he ‘uhinga tatau p Sea. Pea ko hono mo‘oní Sea, kuo pau ke tau fakamole kitautolu ‘a e ngaahi *Federation* pea mo e *TASA* kae ‘uma‘ e Pule‘angá ki hono teuteu‘i e f nau pea mei he ngaahi ta‘u iiki ‘o fai hono pou pou‘i ke pupuhi hake ‘a e ngaahi tal niti ko iá, ‘o a‘u hake ki ha tu‘unga ‘oku nau fakafofonga‘i e fonua ni ‘i he kaha‘ú ‘i he ngaahi l volo ma‘olunga mo fakavaha‘a pule‘angá.

‘UHINGA ‘E UA ‘IKAI MA‘U ‘E HE F NAU SIPOTI

Sea, tu‘u ko ‘i he ‘aho ni, ‘osi mea‘i p he ‘Eiki Pal miá e ola ko ngaahi fe‘auhi na‘e fai he ‘etau f nau na‘a nau tua atu ‘i he sipoti ki he ngaahi fe‘auhi kehekehe, na‘e ‘ikai ke ola lelei Sea. Pea ‘oku ai ‘a e tui ia Sea, na‘e ‘ikai ke loko ‘i ai ha ngaahi fe‘auhi ke kau ai ‘etau f nau, pea ‘i he ‘ene peh Sea ‘oku ai ‘a e me‘a ‘e 2 ‘oku tui e motu‘a ni ‘oku ‘ikai ke ma‘u ‘e he ‘etau f nau. ‘Uluakí ko e naunau pea mo e poto ko eni ko ki he sipotí, p ko ‘enau *skills* ke fai‘aki e sipoti, pea ko hono uá ko e taukei ko ki he sipotí. Si‘isi‘i ‘aupito Sea. Taukei ia ma‘u ia mei he lahi ‘a e va‘ingá, pea ‘oku mahino p Sea hang ko e me‘a ko ‘oku fa‘a me‘a ‘aki ko ki mu‘a, Feitu‘u na kae ‘uma‘ e Hou‘eikí, ‘ikai ke ai ha hala nounou ia ki he taukei. Kuo pau ke ng ue‘i, kuo pau ke ako‘i kuo pau ke va‘ingá‘i mo e me‘a kehekehe p Sea. Kuo pau ke fai e ng ue ia ki ai.

Mahu‘ingá ke fakamole Pule‘angá & TASA ke fakatupulaki tal niti sipoti f nau

Sea ko e mahu‘ingá ko ki he motu‘a ni ko ‘a e sipotí Sea, fai p ‘a e fakahoha‘a ki ai ki mu‘a. Ko e sivi ko ‘etau f nau ko he foomu 5, fakafuofua ki he p seti ‘e 75 p ‘i he laine atu ko iá Sea ‘ikai ke lava ia ‘i he sivi foomu 5. Ko e fa‘ahinga ko ‘a ‘oku lava ko he sivi Foomu 5, mahino ‘e ala ma‘u honau faingam lie he kaha‘ú ke ma‘u hanau ng ue. Ko e fo‘i toenga ko eni ko ki lalo ko , ‘a eni ‘oku ‘ikai ke faingam lie ‘i he sivi foomu 5, ko e fa‘ahinga ia ko Sea ‘oku tau fai ‘a e sio ki aí, pea mo e sio ko ki he sipotí ko ha faingam lie ia na‘a ala ma‘u ai ha‘anau faingam lie p ko ha‘anau kaha‘u ‘i he kaha‘ú Sea. Tau peh Sea ai e tui ko ‘oku mahu‘ingá ko ke fai hono pou poua e sipotí ko e ‘uhinga p ko ha ngaahi faingam lie fakaako, faingam lie ma‘u ha *contract* ke nau lava atu ai ki muli ma‘u ha s niti, kae ‘uma‘ ha ma‘u‘angá mo‘ui ‘oku lelei ange ‘i he kaha‘ú Sea. Ka ‘oku ou tui Sea, ‘oku mahu‘ingá ia ke tau fakamole ‘a e pule‘angá, pea mo e *TASA* kae ‘uma‘ ‘a e ngaahi kautaha sipotí ki hono teuteu‘i e f nau pea mei he ta‘u 5 ki ‘olunga Sea. Tu‘u ko ení Sea, ‘oku ai e faka‘amu ‘e tokolahi ‘etau f nau ‘e va‘ingá ‘i he ‘Ikale Tahí, fakat t p Sea, pea mei Tongá ni. Ka ‘oku ou tui Sea, fakapapau atu ki he Feitu‘u na, ‘ikai ke tau lava ‘e tautolu ia ‘o fakava‘ingá‘i ha timi l kolo, ke fe‘auhi ‘i ha fe‘auhi fakavaha‘apule‘angá hang ko e *World Cup*, na‘a mo ha ngaahi tua mo e ngaahi tesi ko pea mo

e ngaahi fonua kehe 'i mulí. Ko hono 'uhingá Sea, faka'ofa'ofa e ngaahi tal níti ia 'i Tongá ni, ka ko e tu'unga ko ke lava ai ko ke fai'aki ko 'a e sipotí 'ikai ke, 'oku ou tui p Sea 'oku 'ikai e tau ma'u 'aupito 'i Tongá ni, 'i he *skills* kae 'uma' e *experience*, h fanga he fakatapú 'Eiki Sea.

'Oku peh p Sea 'a e poupou ko ki he sipotí, neongo ko e ngaahi fakamole 'oku lahi Sea, ka 'oku ou tui, pau p ke fai 'a hono kamata'i, ke lava 'o pupuhi hake 'a e ngaahi taleniti ko ení he 'oku fu'u mahu'inga mahu'inga 'aupito. Hang ko e me'a ko na'a ku lave ki aí, ta'u ni, sivi ko ta'u ni, 'ikai ke tau 'ilo p mea'i he Feitu'u na mo e Hou'eiki pea mo e Tonga kotoa p ko e toko fiha 'e ...

<003>

Taimi: 1130-1140

Fe'ao Vakati : ..ke lava 'i he foomu 5. Sai 'a e foomu 6 'o faai hake ki 'olungá , pea ko e si'i toenga ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai hanau faingamalie p 'ikai ke lava 'i he sivi foomu 5, ko u tui 'oku mahu'inga ai Sea, ke fai hano poupou'i 'a e S potí, na'a ma'u ai ha faingamalie ke nau hoko atu ai ke kumi 'aki ha'anau mo'uí Sea. Tukukehe ange 'a e ngaahi faingamalie kehe pea mo e tu'unga fakamo'ui lelei 'a e fonua, 'e to e lelei ange kapau 'e lahilahi ange 'a e ngaahi ng ue ko eni kapau 'e fai kiate kinautolu, tautefito 'i he s poti. Peh p Sea, 'a e poupou ki he Pal mia kae 'uma' 'a e Pule'angá, ki hono teuteu'i ko eni 'etau S potí ki he 2019, p ko e h 'a e ngaahi fokotu'utu'u 'e tokoni lahi ki he fonua ki he kaha'ú. Fakam l atu Sea, e ma'u faingamalie. M l .

'Eiki Sea: Vava'u 15: 'Osi p ia pea tau liliu.

Fokotu'u ke hoko atu ng ue ki he teuteu ki he Sipoti 2019

S miu Vaipulu: M l Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, mo e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea, ko e motu'a ng ué, 'oku pau ke 'i ai hono huo mo 'ene helepelu. Ko e me'a tatau eni Sea, na'a mau fetaulaki mo ia 'i he taimi na'e 'i heni ai 'a Pita Taufatofua. Na'a ku fehu'i? Ko e h 'a e pal palema 'i he 'Olimipiki? Ko e tali ko 'a e tokotaha ko ení, 'ikai ke 'i ai ha me'ang ue, ke fai 'aki 'enu teuteú. 'Oku mo'oni 'a e Fakafofonga ko eni 'o e Ongó Niuá 'Eiki Sea. Kuo pau ke tau fakamole ha pa'anga ke tau ngaahi ha pa'anga. He 'ikai ke tau fo'ofa'ohake p (tapu mo Hou'eiki) pea ma'u ha pa'anga.

'Eiki Sea, 'oku mahu'inga 'a e kaha'u 'o 'etau f nau, pea 'oku mahu'inga ke teuteu'i kinautolu, te te peh ko e tangata ng ue f f kita kapau ko 'ete 'alu atu ki 'uta mo ha sepuni mo ha huhu. Fiema'u ha huo langa, hue epu ke fai'aki 'a e 'alu ki 'utá. Kuo pau ke tau fakamole 'Eiki Sea, kae lava fai ha ng ué. Ko ia ko u fokotu'u 'e au 'Eiki Sea. Tuku hono faka' ' 'i 'o e ng ue ki he kaha'u ko 'o e fonua, tau ng ue'i 'a e me'a 'oku sai taha ko ki he hakotupu 'o e fonua. He 'ikai ke tau fakakaukau kinautolu ia 'e 'alu 'a e 'Ikale Tahí 'o hau 'i m mani. 'Ikai! Ka 'e malava 'a e kau va'inga 'i he 'Ikale Tahí 'o kau he timi 'e hau 'i m mani, ko e me'a ia ke fakakaukau'i. 'Oku 'ikai ko e 'ai ke tau ki ha me'a, koe'uhí ko 'etau kau ki aí 'Eiki Sea, mo e ma'u ai 'a e mo'ui 'a e kakai 'o e fonuá, ko e me'a ia 'oku mahu'inga kiate kinautolu he 'aho ni.

Ko ia Sea, ko u fokotu'u atu 'e au, tau hoko atu 'a e ng ué ia. Ko e mala'e t pulú. 'Oku 'i ai 'a e kau t pulu 'oku nau talamai. Tau ng ue 'aki p 'a e luo hiva 'e lava. Ko e h 'a e me'a 'oku tau kei vivili ai ke lahi, ko e ngata'anga hotau iví. Fokotu'u atu 'Eiki Sea, tau hoko atu 'a e ng ue, faka'apa'apa kihe me'a 'a e Pal mia, kae tuku ange mu'a ke hoko atu. 'Uluakí, na'e peh 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga ia 'Eiki Sea, 'oku lahi p 'a e pa'angá ia ke fakahoko 'a e fatongia ko eni.'Oku 'ikai ke 'i heni 'a e Minisit Pa'anga, pea ko u tui 'oku tonu p ke 'i heni mo ia ke 'omai mo 'ene sio 'a'ana. M l 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M l . Hou'eiki! Ko u fakamolemole ke tukuhifo p 'a e me'a ko eni ki he s potí ke 'osi 'a e 4.3 kae toki fai ha feme'a'aki ki ai, ka tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia. Peh 'a e fakatapu ki he 'Eiki Minisit 'o e kau Tau 'a 'Ene 'Afió, Minisit Fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pele 'o e fonuá. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, tapu ki he Kalake Pule, kae 'uma' 'a e kau ng ue 'o e Falé.

Tau fakafeta'i ki he 'Otuá, m l 'a e fakalaum lie 'a e Hou'eiki 'o e K miti Kakató. Ko u lave'i kuo me'a mai 'a e Fakafofonga N pele Fika l 'o Tongatapu, peh ki he talitali lelei 'a e Fakafofonga Fika 2 'o Vava'u, m l 'a e folau m l ho'omou laumalie lelei me'a mai ke hoko atu 'etau fatongia ma'a e fonua. K taki p Hou'eiki, ka u ki'i fakamanatu atu p mu'a. Ko 'etau maiká, ko e ta'u eni 'e 14 kuo motu'a, ka ko e kole mai 'a e si'i m tu'a 'oku 'anautolu 'oku nau t 'etau l kootí, mou k taki mu'a 'o ng ue 'aki 'leva ho'o me'á pea k taki 'o t mate'i 'a e maiká, he 'oku 'i ai 'a e fakahoko mai kiate au 'oku 'i ai 'a e fanga ki'i ngulungululalo 'oku h ia 'i he l kooti, ka ko e kole atu ke mou k taki 'o t mate'i 'a e maiká ke mahino 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a 'e to e ma'u ai.

Hou'eiki! Ko 'etau feme'a'aki 'i he ta'u kuo 'osí, 'i he uike kuo 'osí. Na'a ku fokoutua 'i he uike faka'osinga 'o e uiké 'ou fakatumutumu 'i he poto 'o e m tu'a Hou'eiki na'a nau fatu hotau fonua pea mo e Fale ko eni. Na'a nau mu'omu'a mai kinautolu 'iate kitautolu 'i he Fale ko eni, pea tau toki hoko atu. Kau lau atu mu'a 'a e kongá 'o e Folofola 'a Tupou V mei he Taloní.

'E hopo 'a e la' pea ko e momofi te mou ongo'i ko e hanga mai ia 'a e fofonga 'o e Hou'eiki 'o e kuohilí, pea mo e to'utangata ta'efa'alaua 'o e kaha'ú. Ko e t pile eni 'a e Hou'eiki N pelé, pea 'oku me'a heni 'a e ngaahi Ha'a 'o e fonuá, 'oku me'a heni 'a e Taki 'o Ha'a Havea Lahi. 'Oku me'a heni 'a e Taki 'o Ha'a Havea Falefisi, 'o Ha'a Falefisi. 'Oku me'a heni 'a Ha'a Takalaua, pea 'oku me'a heni 'a e Ha'a L t hifó. Ko honau fatongia ko hono malu'i 'a e fonua, *sovereignty*, ke malu'i 'a e Taloní, ke malu'i 'a e tala tukufakaholo, ko e fatongia ia 'o e T pile ko eni. 'Oku me'a 'i taumu'a 'a e 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti. 'Oku nau fakamu'omu'a 'a e totonu 'a e kakai pea kuo nau 'osi fakahoko mai 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku ne fe' tungia'i 'a e tauhi 'o e toton 'a e kakaí. Pea 'oku nau peh , ka lava leva 'o to'o 'a e ngaahi 'uuni me'a ko eni, 'e lelei hono tauhi 'a e totonu 'a e kakai. Ko e t pile 'a e kakaí. Ko honau fatongia ke malu'i 'a e mo'ui 'a e kakai, *welfare*. Mou lave'i ko e kakai - ngaahi kalasi kehekehe 'e tolu. Kalasi ki 'olunga, kalasi ki lotoloto pea mo e ma'ulalo.

Na'e 'i ai 'a e me'a 'a e Hou'eiki heni 'i he kau Fakafofonga 'o e kau N pele. 'Eiki Sea, tokanga'i angé 'a e ngaahi kulupu l pa'anga he 'ikai ke lava 'e ha motu'a ia 'i motu 'o 'alu mo ha fu'u lau nima 'o tuku 'i he Pangik Fakalalakaka ke 'omai 'aki ha'ane n . Ko e fatongia ia 'o e T pile ko eni. Kaikehe, ko e fatu ia 'a e m tu'a na'a nau holomu'a 'i hono fatu hotau Falé. Tau hoko atu ki he 'etau 'Asenita. 4.1. Ko e L pooti K miti Tu'uma'u ki he Lao Fika 5, 2016. Ko e fakatonutonu...

Lord Fusitu'a: Sea, fakamolemole ko e ki'i tokoni atu p . Faka'ofu'ofa 'ia 'aupito 'i he fakatokotoka 'oku fai 'e he Feitu'u na. Ko e to e ki'i fakakau atu p 'oku 'i heni mo Ha'a Ngata motu'a 'oku mau malu'i 'a e Tu'i Kanokupolu Sea. M l .

Sea K miti Kakato: Fakamolemole Hou'eiki, ne u manatu'i p ka ne m fana p 'a e fakahoha'a ka ko u kole fakamolemole atu. Mo'oni ko Ha'a Ngata 'oku 'i heni.

L pooti K miti Tu'uma'u ki he Lao Fika 5, 2016

Tau hoko atu 4.1 ko e L pooti 'a e K miti Tu'uma'u ki he Lao Fika 5, 2016. Ngaahi fakatonutonu 'oku fokotu'u ke fakahoko ki he ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi fakataha 'a e .....

<004>

Taimi 1140-1150

Sea K miti Kakato: . 'a e Fale Alea. Ko e kole atú ki he Sea 'o e K miti k taki 'o fakam ';ala'ala mai.

Fakama'ala'ala he L pooti fika 5/2016 K miti Lao

S miu Vaipulu: Sea ne u peh 'e au ia 'oku tau hoko atu ki he sipotí Sea, k ko e ' , ko e l pooti ko eni 'oku fekau'aki ia mo e Tu'utu'uni Ng ue ko ia 'a eFale ni, 'oku kau heni mo e tu'utu'uni ko i a ki he *vote of no confidence*, na'e 'ikai ke 'i ai hano tu'utu'uni 'o'ona. Pea 'oku lele p mei mu'a 'Eiki Sea 'a e ngaahi ...'a e l pooti ko eni 'i he ngaahi me'a ko 'o a'u hifo ki he kupu valungofulu m f , 'o kamata ai ko ' me'a fekau'aki mo e *vote of no confidence*.

Fekumi na'e fakahoko mei he ngaahi fonua Kominueli

Ko e ng ue k toa ko eni na'e fai 'e he K miti Laó 'Eiki Sea, na'e fai mo e fekumi 'i he ngaahi fonua 'o e Komoniueli pea mo Tonga ni, pea peh foki 'Eiki Sea ki he kau Loea mataotao 'i he Konisit trone mei Pilit nia pea mo e 'elia ko eni, 'o fatu mei ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ki he v ofi p ko e tatau 'o e tu'utu'uni ng ue ho Fale pea mo e ngaahi Fale Alea ko eni 'Eiki Sea. Ko e me'a t p ke fakatokanga'I heni 'Eiki Sea, ko e tu'utu'uni ko eni 'oku 'ikai ko e ng ue ia ki he lolotonga ni 'ata'at p . Ko e fatu eni ke lele 'aki 'e he Fale ni 'i ha taimi 'oku hanga mai mei mu'a koe'uhi ki he lelei fakal kufua ko ia 'a e fonua 'Eiki Sea.

Ko ia 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea 'a e tu'utu'uni tu'uma'u kuo 'osi tufa p ia ki he ...k taki 'ikai ko e tu'utu'uni tu'uma'u 'a e l pooti ko ia 'a ne k miti mo e ngaahi me'a ko ia na'e h ai

Eiki Sea. M l .

Sea K miti Kakato: M 1 . ‘E Hou’eiki ‘oku ou ...ko e fakapotopoto ‘a e motu’a ni ‘oku fokoutua atu mei mu’a ni ke tau alea’i ‘a e tu’utu’uni ko eni ‘o fakakupukupu. Ko ia te tau kamata ‘i he kupu 1.

‘Eiki Pal mia: Sea ...

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Pal mia.

Tokanga ki he kau M mipa he K miti Lao

‘Eiki Pal mia: Sea ‘oku ou fakam 1 atu ki he Feitu’u na kae ‘uma’ ‘a e toenga ‘o e hou’eiki. Sea ‘oku faka’ofa’ofa ‘a e tu’utu’uni pea ‘oku ou fanongo lelei ki he me’a ko ia ‘a e ‘Eiki ...’a e Fakafofonga, Sea, k ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i me’a p ‘oku ou tokanga p ki ai Sea. Ko e ...’oku ou vakai hifo ki he anga ko ‘o e fokotu’utu’u ko k miti, na’e ‘i ai p ‘eku lave ki ai ‘i he uike kuo ‘osi he na’a ku fa’a nofonofo pea ‘ikai ke u loko kau au ki ha fakataha ko hono ‘uhingá he ‘oku fu’u lahi ‘a e femo’uekina pea ‘oku peh p ki he toenga ‘o e Hou’eiki Minisit , ka u ha’u leva ki Fale Alea ‘o kole ke ‘omai angé ‘a e fokotu’utu’u ko ‘a e ‘ k miti. Sea, ‘oku ou fakatokanga’i hifo ‘a e k miti ko eni ko e k miti mahu’inga eni, ko e Sea ko e *Hon. S* miu Kuita Vaipulu ko e Seá ia, hoko hake ‘a *Lord Tu’ivakan , Lord Tu’i’* fitu, *Lord Fusitu’a, Lord Nuku*, pea ko e toko 2 p mei he kau Fakafofonga ko eni ‘o e kakai ko *Lord ...ko Hon. Sione Vuna F* ’otusia mo *Hon. M* teni Tapueluelu, mo e fika ‘uluaki. ‘E Sea ko e hoha’a ko ‘a e motu’a ni ko e k miti mahu’inga eni, ta’e’iai hano tatau hono mahu’inga, hono fatu ‘a e ngaahi me’a ...

Lord Tu’iha’angana: ‘Eiki Sea ‘oku ou kole p ke fakatonutonu ‘a e me’a he ko e ‘uhingá he ‘oku me’a na’a me’a hala ai p ia, kae foki mai ki he ....

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Tali ki he kau M mipa ‘o e K miti Lao

Lord Tu’iha’angana: ...’ , ko e k miti ko eni ‘oku toko 6 kau m mipa, toko 2 mei he Fakafofonga ‘o e Kakai, ko S miu Vaipulu mo M teni Tapueluelu, toko 2 mei he Hou’eiki N pele ko e motu’a ni, pea mo e Niua, Fusitu’a, toko 2 mei he Hou’eiki Minisit , Minisit Pa’anga mo e Minisit Lao, ‘a ia ko e anga ia ko meimei fili ha k miti ‘oku vahevahe ‘a e meimei toko 2, toko 2 toko 2 tukukehe malanga ‘i he k miti ko eni. Ko e kau m mipa ia ‘o e k miti ko iá, pea ko e Seá leva ‘o e Fale Alea mo e Tokoni Sea ‘oku na h ‘aki p ‘e naua he ‘oku na ‘at p naua ke na h ki ha fa’ahinga k miti fili ‘a e Fale alea, kaiekehe ko e tonú p ia ko e me’a mai p ‘a e Pal mia ia ‘i he’ene poini ‘oku mahu’inga p ke ‘oatu, ko e tonú ia.

Sea K miti Kakato: Sai ke me’a mai ‘a e Pal mia kae toki ‘oatu ‘eku fakakaukau ‘a’aku ‘a e Sea.

‘Eiki Pal mia: Sea ko e ngaahi me’a ia na’a ku ‘omai mei hotau Fale ‘a é...’oku ou pukepuke atu ko , ‘oku ou talanoa p ...

Lord Tu’iha’angana: ‘Oku hala ia ko e ‘uhingá he ‘oku ‘ikai ke ne hanga ‘e ia ‘o *detailer* mai ‘a e me’a ko eni ‘oku ou *detailer* atu, ‘oku ou fakakiiki atu, ko e fu’u fo’i ...mahalo ko e *list* p ‘ena ia ha fu’u fo’i miniti ha fo’i fakataha ‘a e kau m mipa ko k ko e tonú ena ‘oku ou ‘ai atu.

Sea K miti Kakato: Mo k taki mu'a 'o me'a l ua hifo angé ki lalo kae 'oatu 'a e fakakaukau 'a e Sea, mo k taki 'o me'a l ua hifo ki lalo. Ko 'eku fakakaukau Hou'eiki 'ave me'a ko ia 'o tuku he 'asenita fika 5, ngaahi me'a kehe, te tau h kitautolu mei he'etau me'a ko eni 'oku fai ko eni 'oku fai ko eni. 'I ai ha poupou ki ai? (ne poupou) Sai, ko kimoutolu p 'etau tu'utu'uni hiki ho nima.

'Eiki Pal mia: Sea ...

Sea K miti Kakato: Ko e fakakaukau ko e fokotu'u mai mei Taumu'á ko e 'uhinga ko e kau m mipa ko 'o e k miti, k ko e 'uhinga 'oku tau alea'i 'a e kakano ko 'o e fokotu'u 'a e k miti 'a ia 'oku peh 'e he Seá mahalo 'oku sai ke 'ave ia ki he 'asenita fika 5, ngaahi me'a kehe, ke tau toki feme'a'aki ki ai 'a e Falé ia, ka tau nofo p tautolu h . 'Io 'e 'ave ia ki Fale Alea, 'ave ia ki Fale Alea, tau p loti kitautolu ia heni ke 'ave ki Fale Alea 'o kau ia 'i he ngaahi me'a kehe ke toki faka'asenita mai. Sai mahalo p kuo mahino , moutolu 'oku mou laum lie lelei ki he fokotu'u ko ia ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i fakamahino p fokotu'u, ko e fokotu'u ko e alea'i ko 'a e Hou'eiki ko k miti ke 'ave ki Fale Alea ka tau nofo p kitautolu 'i he l pooti.

P loti'i 'o tali ke 'ave ki he Fale Alea fokotu'u L pooti fika 5/2016 Komiti Lao

Sea K miti Kakato: 'Io, tau nofo p kitautolu 'i he l pooti he te tau h kitautolu he'etau felauaki hang ko eni ko e me'a ko e me'a ko eni 'oku hoko ko eni. Ko moutolu 'oku mou laum lie lelei ki he peh 'etau tu'utu'uni k taki 'o hiki nima, 'ave ki he Fale Alea.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Vili Manu pangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, Sosefo Fe'aomoeata Vakata , 'Eiki Minisit 'o e Ngaahi Ng uie Lalahi, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toki hongofulu m valu.

Sea K miti Kakato: M l , ko moutolu ko ia 'oku 'ikai ke mou fiem lie ki he tu'utu'uni ko ia k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Oku 'ikai ha fakah loto ki ai Sea.

Alea'i kupu 1 fokotu'u e K miti Lao he'enau L pooti fika 5/2016

Sea K miti Kakato: Sai, tau foki ki he kakano 'o e fokotu'u kuo 'omai mei he Sea te tau alea'i fakakupukupu. Pea 'osi pea tau hiki nima pea tau hokohoko peh . Kupu 'uluaki, ngaahi me'a ng ue ke ng ue'aki ki Fale Alea 'o hang ko e polosekit mo e palakipoe hinehina (*white board*) ke 'oua 'e ng ue'aki 'a e ngaahi me'ang ue ko eni he 'oku fakasi'isi'ia ai 'a e molumalu 'o e Fale Alea. K taki, 'io 'Eiki N pele kotoa 'a 'Ene 'Afio.

‘Eiki Minisit Fonua: Sea tapu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki. Sea ‘oku ‘i ai ‘eku faka’apa’apa lahi ki he Sea ‘o e k miti ko eni, mo e me’a ko na’a ne me’a mai ‘aki mo ‘enau fekumi, pea ‘ikai ngata ‘i he m mipa ‘o e kau k miti ko eni. Sea kapau ‘oku mahu’inga ko e me’a eni te tau sio ki ai ‘i he kaha’u, ko ‘eku ‘eke p ‘e au Sea p kapau na’e talamai ke tau ‘ilo ‘a e taimi ‘oku fai ai ‘enau fakataha ke ‘alu atu ‘a e tokotaha kotoa p M mipa ‘o e Fale ‘Eiki ni Sea ‘o ‘oatu ha’ane fakakaukau mo ha’ane ‘inasi ke tau nounou.

Sea ka tau fakakupukupu eni Sea ‘e ‘osi ‘a e to’u Fale Alea ko eni ‘oku te’eki ai ketau ‘osi. ‘Oku ou fokotu’u atu ‘e au ke fakafoki kae ‘oatu takitaha mautolu ko e h ‘a e anga ‘emau fakakaukau he ‘oku mahu’inga eni Sea. Sea ‘oua te tau ‘o fakat t ki muli, ‘omai p ‘a muli ia ke tau sio ko e founga ia ‘enau ng ue, ‘omai ‘a e ‘ulungaanga fakafonua mo ‘etau nofó mo e me’a tuifio ia ‘o fakataha he ko e me’a eni te ne tataki kitautolu ki he kaha’u Sea.

Fokotu’u fakafoki tu’utu’uni kupu 1 kae ‘oatu fakakaukau kau M mipa ki ai

Sea K miti Kakato: Hou’eiki ‘o hang ko e t silisili ko ia na’aku fai ko ia ‘i he kamata’anga, ‘a e fatu fonua poto ‘a e Hou’eiki na’a nau ‘uluaki me’a heni, ko ‘etau fatu eni ‘a e tu’utu’uni te tau muimui aim o e to’u tangata ‘o e kaha’u, pea ‘oku totonu ke fakapotopoto, sio lelei, vakai’i lelei ‘a e fa’u tu’utu’uni ‘oku tau fai. Ko e fokotu’u ‘oku fai mai mei Taumu’a ke to e fakafoki mu’a ‘a e tu’utu’uni ko eni ‘o ‘ave ki he k miti kae ‘oatu ha’atau lukuluku fakakaukau, ‘i ai ha poupou ki ai? (ne poupou) Sai, Tongatapu 4.

Hoha’a ki he founga fo’ou ke p loti fakapulipuli fili Pal mia fo’ou

M teni Tapueluelu: Sea ka u ki’i poupou atu p , tapu pea mo e ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato pea peh ki he Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato. ‘Eiki Sea, ko ‘eku poupou lahi ki he fokotu’u ‘oku fakahoko mai ‘e he ‘Eiki N pele, ‘Eiki Minisit Fonua ‘e ‘Eiki Sea ...

<005>

Taimi: 1150-1200

M teni Tapueluelu : ... Ko e ngaahi kupu’i tu’utu’uni eni ‘e 36 ‘etau pepa tu’utu’uni ‘oku fokotu’u mai ke fakalelei ki ai. ‘I ai pea mo e fakalahi ‘e 2 makehe ‘oku t naki mei mui. Pea ‘e fiema’u ia, ‘Eiki Sea ke fua tatau ‘a ‘etau liliu he tu’utu’uni, ki he kupu 50(A), 50(B), ‘o e Konisit tone, pea mo e t pile (A) ‘i he Konisit tone, ‘Eiki Sea, pea ‘oku nau fen pasi. Pea ‘oku tui e motu’a ni ‘e fu’u l loa ia, ‘Eiki Sea, he ‘oku fekau’aki eni ia mo e founga ko hono tukuhifo ha Pule’anga pe ko e *Vote of no Confidence*, Eiki Sea. Na’e ‘osi fakahoko ‘a e founga pehe ni ia ki mu’a, he Pule’anga motu’á, ka ko eni ia ‘oku hiki mai e founga fo’ou ke p loti fakapulipuli, ‘Eiki Sea, pea te tau l loa kitautolu ai, ‘Eiki Sea, ko e ‘uhingá, ko e toko lahi e kau M mipa na’a nau toki hanga p ‘o lave’i hono tufa maí. Pea ‘oku ou poupou e motu’a ni, ‘Eiki Sea, ko hono ‘uhingá, ke fakahaofi ‘a e taimi ko ‘e fakamoleki hono fakakupukupu e ngaahi kupu ko ení, ‘Eiki Sea. ‘Oku ou poupou ke fakafoki mu’a ‘a e l pooti, ‘Eiki Sea, ko hono ‘uhingá, kae atu e kau M mipa ki ai ‘o fakakaukaua fakal kufua, pea ‘e fakahaofi ai e Fale ni, ‘Eiki Sea, mei ha’atau l loa ‘atautolu hono fakakupukupú. Peh ‘a e poupou, ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 ‘aupito. ‘E Hou’eiki, fai p ‘etau tu’utu’uni fakapotopotó. ‘A ia ko ‘etau fa’u eni ‘a e tu’utu’uni ke muimui ki ai pea mo e to’utangata he kaha’ú. Vava’u 15, Sea ‘o e K mití.

Taukave ‘oku fa’u tu’utu’uni e Fale ki he fakalukufua

S miu Vaipulu : Tapu mo e Feitu’una, Sea, ‘Eiki Sea, hang ko ko ‘eku lave ‘anenaí, na’e ‘omai e fekumi ‘a e K miti ki he ‘ me’a ko ení, pea ko e founa ng ue p eni ne tau ng ue mai ‘akí. Ko e taimi eni ‘oku ‘at ki he M mipa kotoa ke ‘omai ‘ene fakakaukau, he koe’uhí, ko e tu’utu’uni kotoa ko ení, ‘Eiki Sea, ‘oku fakatatau ki he Tu’utu’uni ‘a e Falé, ‘oku fakamafai ia ‘e he kupu 62 ‘o e Konisit tone, pea fakatatau ki he ngaahi kupu ‘o e Konisit toné, ‘oku fel ve’i mo e *vote of no confidence*. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e fa’u koe’uhí, ko ha taha. ‘Oku ‘ikai ke fa’u ia, ‘Eiki Sea, koe’uhí ko e Pule’anga ‘o e ‘aho ni. ‘Ikai. ‘oku fa’u ia ki he fakal kufuá. Hang ko ia ko e me’a ko eni ko e p loti fakapulupulí. Na’e ‘ave eni ki he loa Konisit tone ke ne fili. He ‘oku totonu ke ‘i ai e p loti ‘a e Seá, ko e M mipa. Pea ‘oku totonu leva ke ‘i ai mo e *casting vote*, ‘a e Sea ‘o e Fale Aleá. Ka na’e fai ‘a e femahino’aki mo e fale’i ko na’e ‘omaí, mahu’inga ke ‘oua ‘e to e fai e *casting vote*, ‘a e Seá ia, ‘o kapau ‘oku kau ia ‘i he ‘uluaki p loti ko kimu’á. Ka m hanga ‘a e p lotí, ‘e ta’e’aonga leva ‘a e fokotu’u ko ia ke fai ‘a e p loti fakah lotó. Ko e ngaahi me’a ia, ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou tui ‘e lava ‘o mahino lelei ange ki he Fale ni, ‘i he hokohoko fakakupukupu ko ia na’e ‘uluaki fokotu’ú.

Ko ia, ko e me’apango p ia, ‘Eiki Sea, na’a faifai kae peh ‘e ha taha ia, ko e fa’u ‘e he K mití ‘a e me’a ko ení, koe’uhí ko e Pule’anga ‘o e ‘aho ni. ‘Ikai. Ko e fa’u eni ko e Tu’utu’uni Ng ue ‘a e Fale Alea ‘o Tongá, ke ne ng ue’aki ‘o hokohoko atu, ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 ‘Eiki Sea e K miti. ‘E Hou;’eiki, ko e fokotu’ú, ‘oku taha p ia. Kuo ‘osi fokotu’u mai pea ‘oku ‘i ai e pou pou ke ‘ave ki he K mití, ‘oatu mo ‘etau fakakaukau ki ai. Te’eki ai ke to e ‘omai ha fokotu’u ‘e taha, ka ko e fokotu’ú ‘oku taha p . ‘Eiki N pele Fika 2 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa : M 1 Sea e ma’u faingam lie. Pea kole p mu’a, Sea, ke u h fanga he fakatapu kuo ‘osi hono aofaki ‘e he Feitu’u na, ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 .

Lord Tu’ilakepa : ‘Eiki Sea, kuo u hikinima p au ‘anenaí koe’uhí ko e Feitu’u na, ko ho’o me’a mai ke ‘ave ki he Fale Aleá, ki he K mití. Hikinima p ‘i he funa ‘o e mafai ‘o e Sea ‘o e Fale Aleá. ‘Osi vahe’i e kau M mipa kotoa ‘i he Fale ni ki he ngaahi K miti taki taha. Ka koe’uhí ko e tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na ke to e fakafoki e me’a ko iá, ke ‘as nita mai e me’a kehé, ‘Eiki Sea. Ko ‘eku tu’u atu ‘a akú, ‘Eiki Sea, koe’uhí he ‘oku m lie e fakamatala kuo ‘omai ‘e he Sea ko , pea na’e ‘ikai ke u kau au he K miti. Ko e ni’ihi p ko eni ‘oku nau to e kole mai ke toloí, na’a nau kau ‘i he K miti, ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ou tokanga, ‘Eiki Sea, ki he fu’u lahi ‘etau fakamole ki he me’a ko e K miti. Ko e poini ia ‘oku ou ‘ohaké, ‘Eiki Sea. Na’a faifaiangé kuo fu’u lahi ‘a e , na’a kuo taku ko e K miti. ‘Oku mou mea’i ko , ‘oku s_niti ‘a e ‘o K mití. Kapau na’e ‘ikai s_niti, he’ikai ke ‘alu ha taha ia ki he K miti, tapu mo e Feitu’una. He ‘ikai me’a ha taha ia ki he me’á, fakamolemole ‘Eiki Sea. Pea ko e me’a ia ‘oku ou kole atú, ‘Eiki Sea, kuo ‘osi fe’unga, pea kapau kuo tau a’u ki ha tu’unga ‘oku ‘ikai ke fakafo’i kupú, ko e fu’u Lao eni e fiha

eni. Si'isi'i e ki'i peesi ia ko eni e Lao ko ení, 'Eiki Sea. Tuku e talateu ia, me'a p he Tohi Tu'utu'uni ke toki fai ia 'amui, kae hoko atu ki he kupú. Ko 'ene 'osi p 'a'ana ia. Kae fai p e faka'uhinga 'a e K miti ko ení, ka tau fanongo. Pea tau k toi heni, pea tau lele peh 'a e Falé 'i he taimi ni, mo fanongo 'a e kakai 'o e fonuá, 'i he me'a fekau'aki pea mo e 'isiu ko eni 'oku 'ohaké, 'Eiki Sea. Pea napangapangam lie, 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Ko ia, m lie.

Lord Tu'ilakepa : Ko hono to e 'ave ki h , he'ikai ke u to e 'alu au ki he K miti, 'Eiki Sea, 'oku ou ongo'i atu 'oku ha'u e kakai e fonuá, tau 'ai p heni. Pea tau hoko atu. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku 'ikai ke tali, pea tuku, ka tau hoko atu. Ko e Temok lati mo'oni ia ko e fakah ki he toko lahi. Pea 'oku ou fokotu'u atu, Sea. Tau fakahoko mu'a 'etau ng ueé, ke fakasi'isi'i e me'a ko e fakamole he ng ue'aki 'e he Fale ni, 'Eiki Sea. Mahalo ko e K miti ko eni, kapau 'e 'eke ki he K miti p ko 'enau fakataha 'e fiha eni, 'oku fu'u lahi. He 'oku mahino mai ko e peesi ko ení, 'oku fu'u lahi 'enau ng ue ne faí. Ko e 'ai ko ke me'a'aki e tahataha, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke u tui ki ai. 'Oku ou fokotu'u atu, 'Eiki Sea. Hoko atu e ng ue, 'Eiki Sea, tau k toi k toa 'i heni, 'o f lute ai 'a e fa'ahinga faka'uhinga lelei, mo ha mo'oni'i me'a te ke ma'u 'e he Feitu'u na, pea tau hoko atu, 'Eiki Sea. Fokotu'u atu.

Ongo tefito'i fokotu'u fekau'aki mo e ngaahi fakatonutonu ki he Tohi Tu'utu'uni

Sea K miti Kakato : M l . Ko e fokotu'u 'uluakí, 'osi poupou. Tuku ki he K miti, pea 'oatu mo 'etau fakakaukau ki ai. Fokotu'u hono uá. Tau hoko atu, 'a e ng ue. Hou'eiki, tau p loti.

Lord Tu'i' fitu : Sea, ki'i tokoni.

Sea K miti Kakato : N pele Fika l.

Lord Tu'i' fitu : Sea, 'oku 'ikai ke u fakafe' tungia'i 'e au ho'o tu'utu'uní, ka 'oku ou fakamanatu atu p , hang ko ho'o me'a m lie 'anenai. Na'e fatu eni 'e he m tu'a 'i he kuo hilí. Ko e 'uhinga ia 'o e mafai 'o e Seá, 'i he Fale Alea ni. Ko e mafai eni 'o e Sea 'o e Fale Aleá, kuo tau pole'i 'etautolu ia he 'aho ni. Ke 'i ai ha K miti Tu'uma'u. Ke atu e kau Fakafofonga 'o fokotu'u ha'anau fiema'u, 'i he tu'utu'uni 'a e Sea 'o e Fale Alea, ko hono Fale Alea eni. 'I he ngaahi fa'unga 'e tolu 'o e Pule'angá. Manatu'i ma'u p , Sea, 'oku te'eki ai ke tau a'u ki he lotom lie 'o e fa'unga faka-temok lati. Ka 'oku kei t loto p 'a e fakapotopoto e tu'utu'uni ho Fale ni, mo e Sea e Fale Aleá. Ko e 'aho ni, kapau 'e fai ki he'etau atu 'o 'oatu 'etau fiema'ú, ta 'oku 'ikai ke 'i ai ha mahu'inga ia e Sea 'o e Fale Aleá, mo 'ene Tu'utu'uni, ko 'etau tohi kulokula ko . Te tau fai'aki 'etautolu ia 'a 'etau h lalo uaea atu p , 'oku 'ikai ke 'i ai ha Tu'utu'uni ia ho Falé, Sea. Ma'ama'a ai mo e ngaahi K miti, 'a eni 'oku tonu ke tau alea'i ai 'a e fokotu'u ko ení. Sea, 'oku 'ikai ke u tali 'e au 'oku fakapotopoto 'a e ngaahi fokotu'u, mo e ngaahi loto ko eni. 'Ikai, hala ia.

'Eiki Minisit Fonua : Sea, fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato : 'Eiki Minisit .

‘Eiki Minisit Fonua : Sea, ko e fakatonutonu atu ‘a e me’a ‘a e ‘Eiki N pelé, ‘oku hala. Ko e Sea eni ia, ko e Sea angalelei eni ia mo e Sea ukamea. ‘Oku fiem lie ke fai e loto ‘o e kakaí, kaekehe p kuo tau ‘alu kimu’a, Sea. Ko e me’a mai ‘a e N pele Vava’u ia, ‘oku hang eni ko ‘e tu’utu’uni toko taha p ‘a e Seá ia, ta’etoe tu’utu’uni ha taha.

Sea K miti Kakato : Ko ia, Hou’eiki, mou k taki,

Lord Tu’i’ fitu : Ko e kupu fika 172, 73, 74, 75, ‘a e K miti ‘oku fai atu ai ‘a e fakahoha’á.

Sea K miti Kakato : Tau liliu ‘o **Fale Alea**.

‘Eiki Sea : Hou’eiki m l ‘aupito e feme’a’aki. Pea ‘ai homou lotó ke lelei kae ngaholo hotau vaká. Tau toloi ki he 2.00 ‘a ho’at . M l .

(Na’e m l l heni ‘a e Fale)

<006>

Taimi: 1400-1410 Ho’at

S tini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Tu’ivakan*)

‘Eiki Sea: Hou’eiki tau liliu ‘o K miti Kakato.

(*Ne me’a mai leva ‘a e Sea ‘o e K miti Kakato – Penisimani ‘Epenisa Fifita ki hono me’a’anga*)

L pooti K miti Tu’uma’u ki he Lao, fika 5/2016

Sea K miti Kakato: Tapu mo e ‘Eiki Minisit ‘o e Tau Malu’i Fonua ‘a Tongá ‘a ‘Ene ‘Afió kae ‘uma’ ‘a e Minisit ki he Fonua & Savea. Tapu ki he Hou’eiki Minisit ‘o e Kapinetí, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga N pele ‘o e Fonuá, tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, tapu ki he Kalake Pulé, kae ‘uma’ ‘a e kau ng ue ‘a e Fale. Tau fakafeta’i ki he ‘Otua m l ‘ene fakalaum lie lelei kimoutolu hou’eiki, pea mou me’a mai ke hoko atu ‘a e fatongia ‘o e K miti Kakató ‘i he efiafi ni.

Ongo fokotu’u fekau’aki mo e l pooti

Tau hoko atu p ‘i he ‘asenita 4.1 L pooti K miti Tu’uma’u ki he Lao, fika 5/2016 Ngaahi Fakafonutonu ‘oku fokotu’u ke fakahoko ki he Ngaahi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea. Hou’eiki ne ‘osi fokotu’u mai, pea ‘oku pou pou ‘a e ongo fokotu’u ‘e 2. Ko e fokotu’u ke ‘ave ki he K mití, pea ‘oatu ha fakakaukau ki ai ‘a e kau M mipa. Ko e fokotu’u hono 2, ke hoko atu ‘a hono alea’í ‘i he efiafi ni. ‘Oku to e i ai ha me’a ‘oku tokanga mai ha taha ki ai? ‘Eiki Minisit Polisi.

‘Eiki Minisit Polisi: ‘Eiki Sea, m l e laum lie lelei ‘a e Feitu’u na, pea ‘oku ou fakam l he ‘omai ‘a e faingam lie ko ení, ki he motu’a ni ke..

Sea K miti Kakato: ‘At ke fakama’ama’a hou’eiki.

Poupou ke toloi ngaue'aki ngaahi me'ang ue ke ngaue'aki Fale Alea

'Eiki Minisit Polisi: .. fakalavelave atu he fokotu'u ko ia ki he toloi. 'Oku ou poupou 'aupito ki he fokotu'u ko ia na'e 'omai 'e he 'Eiki Minisit ki he Fonua. Na'e 'i ai 'a e ki'i feinga 'a e motu'a ni ke ki'i laulau hifo 'a e me'a ko eni he *weekend*, pea 'oku ou ou laulau hifó, mahino kiate au 'a e me'a mahu'inga ko eni 'oku 'amanaki ke tau talanoa ki ai. Pea oku ou poupou atu ki he fokotu'u ko eni ke to e ki'i taimi atu p mu'a. 'Oku ou ki'i kamata hifo p foki he fika 1 a'u ki he fika 8 . Na'e ki'i kamata ai p 'eku ki'i ongo'i 'oku mamafa 'a e me'a ni, pea ki'i faingata'a kiate au ke ma'u 'a e ngaahi kupu ko ia ke u lava 'o vakai lelei ki ai, p ko e 'uhinga ko ia 'a e me'a ko ia. Tau peh p konga 'uluaki 'oku peh : ngaahi me'ang ue ke ng ue'aki 'i Fale Alea 'o hang ko e polosekitoa mo e palakipoe hinehina. Pea vakai hifo ki he anga ko ia 'o e Tu'utu'uní, peh mai, ke 'oua 'e ng ue'aki 'a e ngaahi me'ang ue ko eni, he 'oku fakasi'isi'ia ai 'a e molumalu 'o e Fale Alea. 'Ikai ke i ai ha kupu ia 'e 'omai heni, p ko e kupu fihá ia, 'oku maumau'i. Ka 'oku ke mea'i p Sea, na'e 'aho 'e taha he uike kuo 'osí, na'e me'a mai ai ki heni 'a e Potung ue ko ia 'a e 'Ofisi ko ia 'o e Komisiona ki hono tau'i 'o e Faihala. Na'e 'i ai 'a e fu'u me'a heni na'e 'omai 'o hulu heni 'o tau vakai ki ai. Na'a ku ongo'i p 'e au na'e faka'ofu'ofa, 'a e fu'u me'a ko iá, ke tau lava mahino lelei kia kitautolu 'a e me'a ko ia 'oku fai. 'Ikai ke 'i ai ha'aku ongo'i 'e au ia kuo fakasi'isi'i 'aki ha molumalu 'a e Fale ni. Pea 'ikai p foki ke u lave'i 'e au p ko e f ko 'a e fo'i Tu'utu'uni Kupu ko ia he Tu'utu'uní 'oku fai ai 'a e me'a ko ia. Kapau te ke me'eme'a lelei hifo p ki ai, kupu 1, 2, 3, 4, .. faai hifo toki a'u ki he 8. 'Oku toki 'asi mai 'a e 9 oku 'i ai 'a e Tu'utu'uni. 'A ia ko e anga 'eku fakakaukaú kapau 'e ki'i tukuatu ke fakalelei mai 'a e me'a ko ia. ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'E tali p 'a e tokoní 'Eiki Minisit ?

Lord Tu'ilakepa: 'E tali p 'e he 'Eiki Minisit ke u tokoni ange ki ai?

'Eiki Minisit Polisi: P 'i tokoni mai 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Ka u ki'i tokoni atu Sea. 'Oku ou peh tau hoko atu 'a e aleá ki ai., tau k toi heni. Ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Minisit , 'oku mo'oni 'a e Minisit , 'oku fo'ou ki he motu'a ni ia ko e h 'a e 'uhinga 'o e me'a 'oku ta'ofi ai 'a e me'a ko iá. Tau hoko atu 'a e aleá ai.

Sea K miti Kakato: Sai ko e fokotu'u eni 'e 2. Ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisit 'oku malanga ia. Ko e fokotu'u ko ení, ko e fokotu'u ke tuku mo e fokotu'u ke hoko atu. Toki fai 'a e malangá hang ko e malanga ko eni 'a e 'Eiki Minisit . Hou'eiki, mou laum lie ki ai? Tau fai 'e tautolu 'a e p loti, p ko e f 'a e tafa'aki ko 'e toka ki ai 'a e Falé, pea ko e me'a ia te tau fai. Ko e malanga ko eni .. ko e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Minisit Polisi 'oku malanga ia, tipeiti ia. Ko ia.

'Eiki Minisit Polisi: K taki p Sea ko e anga p 'eku ki'i fakakaukau, ke u ki'i 'oatu 'a e 'uhinga 'oku ou loto ai ke ki'i toloi atu. Koe'uhí, ke ki'i fakalelei'i mai 'a e me'á, 'a e fokotu'utu'u mai ko eni ke tau lava ...

Lord Tu'ivakan : Sea..

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Taukave ko Fale Alea ke alea'i ai ngaahi l pooti mei he K miti

Lord Tu'ivakan : Tapu mo e Feitu'u na Sea, ko e tu'u fo'ou eni, he 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ng ue peh , pea ko e fokotu'u atu ko eni ko e ng ue 'a e K miti 'o 'omai ki heni. Pea ko e me'a leva 'a e Falé, ke mou feme'a'aki, fekau'aki mo e ngaahi fokotu'u ko eni 'oku 'omai. Hono fakalelei'i, mo e ngaahi me'a ke to'o, he ko e me'a fo'ou. 'Oku 'ikai ko ha me'a motu'a eni na'e fai ha fakataha ki ai, pea 'oku 'ikai ke u 'ilo p ko e h e 'uhinga ke to e fakafoki ai ki he K miti, he ko e me'a tatau p 'e toe fakafoki mai p . Kapau 'oku 'ai ko e 'uhinga ke 'omai homou lotó mo homou le'o, ko e Fale eni 'oku fai ai 'a e me'a ko íá, fai hono fakatonutonu ai. Kuo lava 'a e ng ue 'a e K miti. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Minisit Polisi: Sea 'oku ou fakam l 'aupito ki he me'a 'oku tokanga mai ki ai 'a e 'Eiki N pelé mo e Sea 'o e Fale Alea. Ko e anga foki ...

<008>

Taimi: 1410-1420

'Eiki Minisit Polisi: Ko e me'a foki ko eni, anga ko 'eku vakai hifo ki ai, 'oku ... ko e motu'a ni 'oku te'eki ke lava, mahalo p kuo lava ha ta'u 'eku fokoutua mai ki Fale ni. Pea 'oku mahu'inga ki he motu'a ni ke u vakavakai lelei ki he me'a ko ia 'oku 'omai he koe'uh 'oku 'i ai e maheni ia 'a e fa'ahinga ko ia kuo ta'u motu'a ange he Fale ni. Pea 'oku ou tui he 'ikai ke tatau 'a e anga ko ia 'a e vakai 'a e tokotaha ko ia kuo ta'u uofulu 'i he Fale ni ...

S miu Vaipulu: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Pea mo e vakai ...

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu ...

'Eiki Minisit Polisi: 'A e motu'a ni.

Sea K miti Kakato: K taki ko ...

'Eiki Minisit Polisi: Ko ia ...

Sea K miti Kakato: Vava'u 15, Sea he k miti.

S miu Vaipulu: 'Io.

'Eiki Minisit Polisi: M l .

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki K miti Kakato. 'Eiki Sea ko e founga ng ue ko eni hono l pooti mai 'e he k miti, talu mei tuai 'oku fai e ng ue 'a e k miti pea 'omai ki Fale ni ko e Fale ni 'oku aofangatuku. Kapau te tau to e foki ko e h e 'uhinga? H hono 'uhinga 'e peh 'a e k miti kotoa tu'uma'u kotoa kuo ng ue 'i he ng ue 'a e Fale ke to e fakafoki, 'ikai ke 'i ai hano 'aonga 'o e fakamole 'o e pa'anga ko 'a e fonua, feitu'u eni ke alea'i ai 'a e ' l pooti ko 'a e ' k miti. Ko u faka'apa'apa 'aupito 'Eiki Sea ki he fokotu'u ka 'oku ou tui 'oku pelepelengesi ke tuku ange mai e ' me'a ko eni, 'uluaki 'oku faka-Konisit tone fakatatau ki he Kupu 62 'o e Tu'utu'uni pea 'osi fai e ng ue ki hono faka ... Kupu 62 'o e Konisit tone 'Eiki Sea. 'Oku fa'u ki ai 'etau tu'utu'uni fakatatau ki ai mo e ' kupu fo'ou ko he fakatonutonu e 2010. Kapau te tau to e foki, ko e fehu'i, 'e fakafoki 'a e k miti kotoa p ke to e 'ai ke 'i ai ha me'a ki ai 'a e toenga 'o e kau M mipa 'o e Fale ni p ko e me'a p ko eni? Me'a ia 'Eiki Sea 'oku ou fokotu'u atu, tau hoko atu e ng ue ki he me'a 'oua 'e p loti'i 'a e ng ue ko eni he koe'uh 'oku totonu ke fai 'a e me'a ko eni, m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l , kuo 'osi fokotu'u mai ia. Kuo 'osi fokotu'u mai ia mei loto Fale na. Ko e fakafoki 'a e l pooti ki he k miti kae 'oatu ha fakakaukau 'a e kau M mipa. Fokotu'u hono ua ke alea'i he taimi ni. 'A ia 'oku ou faka'amu ke 'oua 'e to e fai ha tipeiti. Ka tau hiki nima'i eni p ko f leva e me'a ko 'e toka ki ai ko ho'omou laum lie pea tau hoko atu leva ai. Vava'u 16.

Poupou toloi alea'i L pooti fika 5/2016 K miti Lao fiema'u taimi lahi ke lau

'Akosita Lavulavu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, peh 'eku fakatapu heni ki he 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu heni ki he Hou'eiki N pele pea peh foki 'eku fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea, 'oku ou kole fakamolemole atu p ki he Feitu'u na ka 'oku ou tu'u hake p 'Eiki Sea ke u poupou atu ki he fokotu'u ko eni ko ke ki'i toloi 'etau alea'i 'a e l pooti ko eni 'Eiki Sea, makatu'unga p ia 'Eiki Sea 'i he ngaahi 'uhinga ko eni. Ko e l pooti ko eni 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i eni Sea ko e ngaahi t naki mo e ngaahi liliu lahi 'aupito eni Sea. Pea 'oku ou faka'apa'apa lahi 'aupito ki he Hou'eiki M mipa ko eni 'o e k miti ko eni 'Eiki Sea he kapau te mou me'a hifo p ki he l pooti ko eni mo e ngaahi liliu fo'ou mo e ngaahi liliu lahi kuo nau fokotu'u mai ke tau alea'i Sea, 'oku ou fakam 'opo'opo k toa 'a e l pooti ko eni 'Eiki Sea, 'oku fe'unga mo e ngaahi kupu lalahi 'e 36 pea peh mo e kupu lalahi 'oku t naki fo'ou mai fakataha mo e kupu iiki 'e 66 fakak toa. 'A ia ko hono to e fakalea 'e taha 'Eiki Sea 'oku fe'unga mo e kupu fakak toa 'e 102. Pea makehe p mei ai Sea, ngaahi foomu t pile 'e 1-7 ke tau alea'i 'Eiki Sea. Pea 'Eiki Sea 'oku ou sio l loa au ia 'Eiki Sea ki he kaha'u mo e fiema'u ke tau sio atu ki ha kaha'u ko e h h ... 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi alea ke tau fakahoko he 'aho ni mo tali he 'aho ni Sea, ko 'etau sio ia ki he ngaahi, ki he ngaahi ng ue ko eni ko 'e fakahoko ko 'etau ngaahi f nau mo tau fanga mokopuna he kaha'u 'Eiki Sea. Pea 'i he'ene mamafa kiate au 'a e totonu ke tau lava 'o fakahoko ha faitu'utu'uni 'oku lelei mo tonu pea ke fakapapau'i 'oku 'i ai 'a e pule lelei, taki lelei, 'ata ki tu'a 'etau ng ue pea ke tau 'oatu 'a e me'a mahu'inga taha kuo 'omai 'e he folofola ke tau fai e me'a 'oku ke loto ke fai kiate koe, fai atu ia ki ha taha kehe.

'Eiki Sea ko 'eku tui ia mo 'eku faka'amu ke peh 'etau ng ue 'Eiki Sea. Pea mole ke mama'o Sea ke peh 'oku ou peh atu ke ta'ofi mo 'ikai ke tali e l pooti ko eni Sea. Ko e me'a p 'oku ou kolé Sea ko ha ki'i taimi fe'unga ke tau 'o lau fakalelei pea tau toutou lau, fakakaukau lelei ki ai (h fanga he fakatapu) Pea tau toki mai 'o alea'i eni 'Eiki Sea he ko hono 'uhinga ia 'oku lahi 'aupito e ngaahi kupu ko eni ke tau alea'i 'Eiki Sea. Na'e toki 'omai p eni 'Eiki Sea he uike kuo

‘osi he ‘aho Pulelulu, na’ a tau toki t pile’i p he ‘aho Pulelulu. Pea mei he Pulelulu p ki he ‘aho ni Sea ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku ‘i ai ha taimi fe’unga ke tau lava ‘o alea’i k toa eni pea he ‘ikai ke tau lava ‘e tautolu ‘o alea’i k toa eni ‘i ha taimi nounou Sea, fiema’u ha taimi lahi ‘aupito eni ki heni Sea. Pea ko e anga ia ‘eku ki’i fokotu’u mo ‘eku fakakaukau vaivai ‘Eiki Sea ki he me’ a ko eni. M l .

Sea K miti Kakato: M l , Hou’eiki ko ‘eku faka’amu ke ‘oua ‘e to e fai ha malanga ia he ngaahi kupu, malanga mai p he ongo fokotu’u ‘e ua ko . Pea tau p loti pea tau hoko atu ko e h e me’ a ko ‘oku tu’utu’uni ko ‘e he Fale. ‘Eiki Pal mia ...

Fokotu’u toloi alea’i L pooti e K miti kae fakamo’oni’i me’a he l pooti

’Eiki Pal mia: Fakam l atu ‘Eiki Sea kae ‘uma’ e toenga e Hou’eiki. Ko e fokotu’u foki ‘oku fokotu’u mai ke tau p loti p ‘i he fokotu’u ‘e ua ko ia. Ka ‘oku ou, ‘oku ou fie tokoni atu p Sea mo Hou’eiki. Na’e ‘i ai e lave ‘a e Sea ko eni ‘o e k miti ‘o ne peh ne nau ‘osi fekumi ki Nu’usila ‘o fie fua e ngaahi, ke tokoni mai ki he k miti ka ko e me’ a ko ‘oku ou ki’i ongo’i p ‘oku ou t la’ a ki ai ko e, na’e ‘osi fai foki, na’e ‘i ai foki e k miti ia na’ a nau hanga ‘o fokotu’utu’u e me’ a ko eni. Pea ko e ... na’e kau ai p Sea ‘o e k miti ko eni. ‘A ia ko e k miti na’ a nau hanga ‘o fatufatu ‘a e tu’utu’uni lolotonga ko ‘a eni ‘oku tau feinga he ‘aho ni ke liliu. Ko e me’ a ko ‘oku ou tokanga ki ai pea ‘oku ou pou pou p ke toloi ke, ta ko na’e fai e feinga ki Nu’usila mo f . Ko e me’ a ko ‘oku ou t la’ a ki ai, me’ a ni na’e ‘ikai ke hanga ‘e he fo’i k miti ko na’ a nau fa’u ‘a e tu’utu’uni lolotonga ‘o kumi mai e ngaahi me’ a ko mei hotau kaung ’api? Ko e me’ a ia ‘oku ou hoha’ a ki ai, pea ko e taha ko e me’ a ko na’e fai ki ai ‘a e fakamatala ‘o peh na’ a nau ma’u mei Nu’usila mo f , ‘oku ou tui Sea ‘oku fakapotopoto ‘aupito ‘aupito ke tau toloi e me’ a ko eni ki’i tatali p fakamolemole ke ‘osi ai leva. ‘Oku to e fiema’u ia ke tau toe fekumi ke toe fu’u f lahi ange, ‘ai ke toe loloto ange ko e ‘uhinga ko e mahu’inga ‘o e fokotu’u ko eni. Kapau ko e me’ a ia na’ a nau ma’u mei Nu’usila mo f , totonu ke ke *confirm* e me’ a ko ia p ‘oku tatau mo p ‘ikai. Pea he ‘ikai ngata ai, me’ a ni ‘oku toe ‘i ai ha mo ha ngaahi fonua ‘e taha ‘oku matu’otu’ a ‘enau Fale Alea ke fai ha’atau fekumi ki ai? Ko ‘eku fokotu’u, ‘oku ou pou pou ke tau ki’i toloi e me’ a ko eni ka tau toe kumi ke toe loloto ange, ko e liliu ko eni Sea ko e liliu lahi.

S miu Vaipulu: ‘Eiki Sea ...

’Eiki Pal mia: ‘A ia ko e anga ko ‘eku fakakaukau na’e tonu ...

S miu Vaipulu: Fakatonutonu atu.

’Eiki Pal mia: Ke fai ‘e he fo’i k miti ko eni kuo ‘osi.

S miu Vaipulu: Fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: ‘A, fakatonutonu.

S miu Vaipulu: ‘Oku ‘ikai ko ha liliu eni. Ko e fo’i ng ue eni fekau’aki mo e tu’utu’uni ng ue ko ‘a e Fale. Pea ‘oku ‘osi fai e, ‘a e fakatotolo. Pea ko e me’ a faka’ulia kapau ‘e to e fakafoki pea peh mo e k miti kotoa ‘o e, ‘a e Falé ke ‘omai ki heni e l pooti, talamai ke to e fakafoki. Tui

au ko e, ko e palopalema hení koe'uh ko e fakakaukau 'a e ni'ihiko e fa'u e tu'utu'uni ko eni ko e fekau'aki mo ia. 'Oku hala ia.

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu Sea. Fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Pal mia: Ko ia k taki p Fakafofonga. Ko ena p kuo ke me'a mai 'aki.

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki, ko e fakatonutonu kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku ne me'a mai pea 'oku ke peh 'oku hala.

'Eiki Pal mia: 'Io.

Sea K miti Kakato: *Point of order.*

'Eiki Pal mia: 'Oku hala eni.

Sea K miti Kakato: Ko e me'a ia 'oku, sai.

'Eiki Pal mia: 'Oku ne peh 'e ia ko e 'uhinga 'o e 'oatu e ' fakakaukau ko eni ko e fakakaukau tokua 'oku 'i ai 'a e taumu'a ka 'oku, 'oku hala ia. Ko e, te u 'ai atu p ke mahino kia moutolu Hou'eiki koe'uh ko e mafatukituki 'o e fatongia e Fale ni pea mo e fokotu'u ko eni, he kuo 'osi fakah mai na'a nau fekumi, fekumi ki he ngaahi feitu'u kehe. Ko e fo'i fekumi ia ko 'oku ou faka'amu ko ke tau to e *follow up* mu'a e fekumi ko ia p 'oku mo'oni ...

<009>

Taimi: 1420–1430

'Eiki Pal mia: ... mo'oni 'a e fekumi ko ia pea tau to e 'ai ke to e loloto ange. He ko e k miti ko ia na'a nau fa'u eni, na'e kau ki ai 'a e kakai, na'e kau ki ai 'a e tokotaha ko eni.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni p fekau'aki mo e poini ko ia p 'oku laum lie lelei ki ai e Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: K taki, 'e Pal mia te ke fiema'u 'ene tokoní.

Lord Fusitu'a: Fekau'aki mo e fekumi, ko e ki'i tokoni atu p ki he k miti ko ia ki mu'a.

Sea K miti Kakato: 'Oleva N pele. 'Oku ke fiema'u 'ene tokoní.

'Eiki Pal mia: 'Io, laum lie lelei, laum lie lelei p ki ai, ke u tokoni atu ki ho'o me'a.

'Eiki Pal mia: (*mate maika*)

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Founga ng ue fo'ou ke fakasi'isi'i fakamole taimi ng ue Fale Alea

Lord Fusitu'a: Ko ia. Ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai, fekau'aki mo e k miti ko ia kimu'a Sea. Ko e fekumi ko ia, 'oku mahino ia 'oku fiema'u ke fakafo'ou pea fakalelei he ko e founga ia na'e fakahoko'aki 'a e *vote of no confidence* ko ki he Pule'angá ki mu'á. Na'e lau mahina ia pea fakamole pa'anga ki he fonua. Ko e me'a ia 'oku mau fiema'u ai ke 'ai e founga fo'ou ko eni mei he k miti ke si'i fakahaofi e pa'anga tukuhau 'a e kakaí ke 'oua 'e lele mei 'osi e ta'u ia he fakahoko e fo'i founga ng ue ko . Ko e fo'i founga ng ue fo'ou ia ko ení 'e fakahoko ia 'i he founga 'oku faka'atu'i ange.

Lord Tu'ilakepa: Sea ko u kole p ke ki'i fakatonutonu e 'Eiki N pele, 'oua 'e me'a mai ki he kakano 'o e l pooti na'a nau 'aí. Kapau 'oku peh ke fai mo 'ai ka tau, ko u peh 'Eiki Pal mia, tau alea'i pea 'omai e fakakaukaú pea 'eke ki he k miti ko ení 'a e me'a ko ena 'oku ke 'omaí. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku matamata mai pea hange hang 'e fepaki ia mo e fakakaukau 'a ha M mipa he Fale ni pea tau toloi 'a e me'a ko ia. Kae te'eki ai ke fai e alea'í ka tau toloi ke h . Ko u kole atu 'Eiki Pal mia, 'ai p 'o tau alea'i pea kia au, 'oku fo'ou kiate au e me'a, 'ikai ke u fie lave he ko 'oku 'osi me'a mai e 'Eiki Minisit Polisi, to e me'a mai e 'Eiki N pele ko ki he ngaahi kupu. Sea ko u kole atu ki he, ko e kole p ki he 'Eiki Pal mia ke ke laum lie lelei, fai mo tau, he 'oku fu'u lahi 'etau nofo noa'ia. Fale ni, m l l . Talu e tu'u 'a e Fale Alea ko ení ko e Fale Alea m l l lahi taha eni talu 'eku kau he Fale Alea ko ení. Pea 'oku ki'i fakapiko 'a e ng ue he Fale 'eikí 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ko u kole ai ke 'ai ha'atau ng ue...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu , te u fakatonutonu 'e au e fakatonutonu 'a e ...

Lord Tu'i' fitu: M l 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: 'Io, k taki 'Eiki N pele 'o ki'i me'a hifo ki lalo.

Lord Tu'i' fitu: M l 'aupito Sea. Ko e ki'i fakatonutonu e motu'a ni ia ki he me'a 'a e Pal mia, 'a e ng ue 'a e k miti ni, 'ikai ke u fie lave au ki loto te'eki ke alea'i e. Ko 'eku fakatonutonu p , 'oku 'ikai ko ha toki vouti eni ia e, *of no confidence*. Hono 2 eni. Ko e *vote of no confidence* ki mu'á na'e h holo e Fale ni 'i he ngaahi tukuaki'i ko 'o e 'uhinga 'o e taau mo e ta'etaau. Ko e ngaahi me'a ko eni 'oku fakafonofono'aki 'o e tu'utu'uni fo'ou ko eni mo e tohoaki'i mai 'a e ngaahi me'a 'oku fai ia 'i muli, na'e 'ikai ke anga 'a e Fale Alea ko eni ia ke fai ha ng ue peh 'i he fale ni. Mahalo ko e lelei taha eni ki he me'a ko e fakah loto 'i he tu'utu'uni he 'osi e m hina 'e 18 eni. Pea 'oku 'ikai ke t keti fakafo'ituitui ka ko e fakalelei'i eni 'o e *vote of no confidence* na'e toki 'osí na'e meimei m hina 'e 3 mahalo p fiha. Nounou ange *process* ko eni Sea m l .

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki. Na'a ku fakahoha'a atu p 'ane, 'etau kamata'anga, t pile 'a e Hou'eiki N pele, t pile 'a e Pule'angá, t pile 'a e kakaí. Pea 'oku tau ng ue fakataha 'i he foi me'a ko eni 'e taha, ke 'unuaki 'a Tonga kimu'a. Ko e malanga ko eni 'oku ou fiema'u ko ení ko e malanga 'i he ongo fo'i fokotu'u 'e ua ko ení, kuo pau ke tau p loti tautolu ko e h e loto 'o e Fale, 'o e K miti Kakato. Pea ko e malangá 'oku ou fiema'u p 'e au ia ke ke malanga mai, ko 'etau hoko atu p ko hono toloi 'o 'ave ki he ngaahi, ki he k miti ko ení. Ko e me'a ko ki he fakafoki 'a e ngaahi fakamatala 'a e ngaahi k miti ko e me'a ia 'a e, tu'utu'uni ia 'a e Fale ko ení

kapau 'oku tu'utu'uni e Fale ke fakafoki pea 'e fakafoki. Ka ko e me'a ko 'oku ou tokanga atu ki ai, ko e fo'i fokotu'u p 'e ua ko ení, fai mai ki ai e malanga. Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, fakam l atu he ma'u e ki'i faingam lie motu'a ni. Ko e fokoutua hake p 'Eiki Sea ke fai atu ha pou pou ki he fokotu'u na'e fakahoko mai 'e he Minisit Fonua fekau'aki pea mo e fokotu'u tu'utu'uni ko eni 'a e k miti tu'uma'ú. Sea 'oku 'i ai e me'a hoku fanga tokoua mama'o atú, na'a nau peh , kote p kote 'ala'ala, kote po kote 'ala'ala, ka peh ke p lotí, fai mo tau p loti. Sea ko e fokotu'u atu ia Sea he na'e 'i ai p fokotu'u 'aneafi na'e peh ke fakafoki e K miti Pa'anga ko eni ko 'i he'enau fokotu'u mai ko e fokotu'u tu'uma'ú. Na'e 'i ai e tokotaha hotau kau m mipa na'e me'a hake, fakahoko atu ki he Feitu'u na ke to e fakafoki. Pea ko eni kuo to e me'a hake tokotaha 'o peh ke tuku e fakafokí. Ko u fokotu'u atu Sea, tau p loti. M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole p . Ko 'eku 'ilo ko e taimi eni e 'Eiki N pele. K taki ko 'eku 'ai p au ke ki'i fakamahino ki he Fakafofonga Ha'apai. Ko e 'uhinga e me'a 'oku ou kole ai ke tuku hení, ko u toki lave'i na'e m hina 'e 3 k miti ho'omou 'o fai e fo'i ng ue ko eni ki he me'a ko ení. Ko e pa'anga lahi mo'oni na'e fai 'e he k miti ko ení. Pea ko u peh 'Eiki Sea, 'omai ki heni ke tau alea'i pea fakak toa ai. 'Omi e ngahi fakakaukau ki he me'a ko eni 'oku 'omai he k míti ko ení. Pea kapau 'oku 'ikai, pea tuku ka tau hoko atu ki ha ng ue 'e taha.

Veivosa Taka: Sea ke u ki'i tokoni atu.

Lord Tu'ilakepa: Ko e poini ia 'oku ou tokanga, ko u tokanga ki he pa'anga 'o e fonua. Ko hono to e fakafoki ki he k miti, pea tau toki me'a tahataha atu e Hou'eiki ki ai, he 'ikai ke tau hao he lokí, p ki heni te tau to e foki mai p ki heni. Ko ia, kuo 'osi fe'unga ko u tui kuo fe'unga p me'a ke alea'i. Pea kapau 'oku 'ikai pea tuku. Ko e me'a p pea tuku 'aupito e me'a ko ení, ka tau fai ha ng ue.

Sea K miti Kakato: Sai, 'Eiki N pele, 'io.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou pou pou ki he me'a ko ena 'a e Fakafofonga Vava'u 16. Ka me'a p pea tuku ki mui kae lau ke mahino ange ki he kau M mipa. Ko u tui au ia 'e a'u ko ení 'e to e 'omai mo e me'a ko na'e liliu faka-Tonga ko , to e tuku mo ia kimui kae lau ko e 'uhinga ka tau hoko atu ki he ngaahi *annual report*. Ko 'ene l pooti kuo 'osi mahino, *annual report* ko e fakamatala fakata'u p ia Sea. Kae 'uhinga kae 'ai ha'atau ng ue 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko e ngaahi fakamalanga , tali p koe ia ko e taimi ki ho'o hiki nima, ko f feitu'u te ke kau ki ai. 'Eiki N pele mei 'Eua.

Tokanga ki he fakafepaki'i 'a e Kupu 62 e Konisit tone

Lord Nuku: Fakatapu atu 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he 'eiki M mipa e K miti Kakató 'Eiki Sea kae fai atu ha ki'i fakahoha'a. Ko e fakahoha'a ko ení 'Eiki Sea 'o fakatatau ki he kupu 62 ko ia e Konisit toné. Tu'utu'uni e Fale ki he'ene ngaahi ng ue. Pea tu'utu'uni e Fale, fakamafai'i e Sea ke 'uh , 'o fakahoko mai 'i he tohi ko ení, tohi tu'utu'uni. Fakamafai'i 'e he Falé e Sea, 'i he kupu 62 ke fai e ng ue ko ení 'Eiki Sea. Ko e me'a ko 'uluaki Sea 'oku fai ki ai e fakahoha'a. Ko e tu'utu'uni 'e he Fale ke 'ave eni ki he k miti pea 'omai e fokotu'u mei he k mití ki ho Fale

Sea ko e me'a ho Falé ke faí ko hono tali 'a e fokotu'u 'a e k miti p ta'etali. Tuku kehe kapau 'e tu'utu'uni e Fale Alea ke to e fakafoki. Ka ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai ko 'a e hoha'a ko ia he taimi ni, kapau te tau toloi , 'oku mo'ui p 'a e tu'utu'uni ia. 'Oku 'ikai pekia 'a e tu'utu'uni ia Sea. Kapau 'e fakafoki 'a e tu'utu'uni ko eni ko na'e *recommend* mai ko 'e he k miti Seá, fakafoki p ia he 'oku laum lie p 'a e tu'utu'uni ia, hoko atu p ng ue ia 'a e Falé. Ko e me'a ko 'oku fai atu ki ai e hoha'a ia 'Eiki Sea, ko 'etau hanga 'o fakafepaki'i 'a e tu'utu'uni 'a e Falé na'e foaki 'a e ngaahi mafai ko eni ki he Sea 'i he kupu 62 Sea. Ko e me'a ko ki hení...

Sea K miti Kakato: Ko e kupu 62, 'uluakí 'oku peh . " 'E ngofua ki ha M mipa ke ne fokotu'u, 'oku fokotu'u ke ne mai ha fehu'i 'i ha taimi p lolotonga 'a e alea"...

Lord Nuku: Kupu 62 e Konisit tone Sea. Kupu 62 e Konisit tone 'oku 'ikai ko e kupu 62 e tohi tu'utu'uni. Hoko atu p Hou'eiki.

Lord Nuku: Ko e kupu ia ko 'oku 'uhinga ki ai ko 'a e fakahoha'a Sea. Ko e me'a ko 'oku hoko ko he taimi ni 'oku 'i ai p tu'utu'uni lolotonga. Ka na'e 'ikai ke 'i ai ha fokotu'utu'u 'o fekau'aki pea mo e anga hono fakahoko ko 'o e p loti ko eni. Pea ko e me'a ko na'e fakahoko mai 'e he k miti he ng ue na'e tuku 'e he Falé ki he komiti, ke fai hano vakai'i mo fokotu'utu'u 'a e founga ke fai ai 'a e p loti fakah lotó mo e ngaahi t pile 'oku lolotonga 'i ai p Sea. Ko e ng ue ko na'e fai ko 'e he k miti Sea, ko hono 'omai e tu'utu'uni ko na'e tu'utu'uni ki ai ho Falé. 'Omai ki ho Falé. Ko homau fatongia ia ko 'o e k miti ko e ng ue ko na'e tu'utu'uni mai ko ke mau faí, 'osi lava. 'Osi 'omai mo hono fokotu'utu'u. Ko e p loti, ke p loti fakapulipuli ke tatau e p loti ko eni ko hono tuku hifó pea mo e p loti ko hono fokotu'u e Pal mia Sea.

Veivosa Taka: Ki'i tokoni atu p Sea.

Taukave K miti ke fakalelei'i founga ng ue ki hano fakam l lo'i pe fili Pal mia fo'ou

Lord Nuku: Kupu 50, 'a eni ko 'o e, 'oku fai ai ko , na'e 'uhinga ai hono fokotu'u mai ko 'a e fokotu'u ko eni Sea mei he k miti, ko e fakalelei'i p 'a e founga, 'ikai ke to e 'i ai ha me'a ia. Ko e fakalelei'i, fakalelei'i pea mo e ngaahi t pile Sea. Ko e me'a ko 'oku 'uhinga atu ki ai ko motu'a ni 'Eiki Sea, kapau 'oku 'ikai ke tali 'e he Falé, p loti'i e tu'utu'uni na'e 'omai mei he komiti. Ko e fatongia ia ko 'a ia na'e tuku ange ki he k miti, mou fai ha ng ue ki h , fai mo ha fekumi pea fakafoki mai ke faitu'utu'uni ki ai e Fale. 'I he ...

<001>

Taimi: 1430-1440

Lord Nuku: ... Fale Alea. Ko e taimi ni te tau hanga 'o fakafoki. Kei tu'u p 'a e kupu 62 'a e Konisit tone ke faitu'utu'uni p 'Eiki Sea. Fakam nava ia 'i he Tohi Tu'utu'uni. Ka ko e 'uhinga ia 'a e fakahoha'a atú. Ka fakafoki kei mo'ui p 'a e tu'utu'uni motu'a ia. Kapau 'e fai hano fakalelei'i p ko e h 'a e ng ue 'e fai ki ai. Kapau ko e 'uhinga ia 'oku 'ikai ke mou loto ke'uhí ke p loti fakapulipuli mo liliu e ngaahi t pilé 'oku 'i ai p 'a e tu'utu'uni ia ke fai ai 'a e

ng ue Sea. 'Oku 'ikai ke peh ia ke fakafoki ení pea ta'ofi ai ha ng ue 'a e Fale Alea. He 'oku 'i ai p hono tu'utu'uni lolotonga.

Lava fatongia e K miti he tu'utu'uni na'e fai 'e he Fale Alea

Pea kapau ko e 'uhinga ia ke fakafoki'aki ke t loi ha ng ue 'oku 'ikai ke t loi ha ng ue he 'oku 'i ai p 'a e tu'utu'uni. Kapau ko e 'uhinga ke fakafoki eni, pea fakafoki ka tau hoko atu p tautolu ia he ' kupu motu'á he 'oku ng ue p ia pea kapau ko e 'uhingá ia . Ka ko 'eku fakahoko atu 'e Sea kuo 'osi lava e fatongia ia 'o e k miti 'a na'e tu'utu'uni he 'e Falé. Pea 'omai pea kole Fakafofonga Fika f Tongatapu ke tukuhifo eni ki lalo. 'Oku 'i he M mipa 'i he k miti ka na'e 'ikai ke ne tali 'a e ngaahi fakakaukau ko eni. P loti e k miti ke tali eni pea ko e talí eni. Ko e pule eni ko 'a e p loti.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea ko e ki'i tokoni atu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'Io tokoni.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea tapu pea mo e Hou'eiki. Sea kuo tau, fu'u lahi e f liuliuaki. 'Osi ua e fokotu'u e t pile. 'E to e 'osi p mo e houa ko eni he efiafi ni 'Eiki Sea he t peití. 'Oku 'ikai ke to e fiema'u ke tau t peití kuo 'osi m hino e ongo tafa'aki. Tau p loti ka tau hoko atu. M l 'Eiki Sea.

(Na'e 'i ai 'a e poupou.)

Sea K miti Kakato: Ko e kupu 62 'o e Konisit tone ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Fale Alea.

'Uluaki 'e tu'utu'uni 'a e Fale Alea ki he ngaahi lao 'oku kau ki he'ene ngaahi fakataha.

Ua, 'e ngofua ki ha M mipa he Fale Alea 'o fakatatau ki hono ngaahi tu'utu'uni ke:

- a. Fakah atu fakah ha lao fakaangaanga ki he Fale Alea.
- b. Fokotu'u ha fokotu'u ke t peiti'i he Fale Alea.
- c. Fakahoko ha tohi tangi ki he Fale Alea pea kuo pau ke fakahoko ia 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Fale Alea.

Tau fononga p tautolu he Konisit tone.

(Na'e 'i ai 'a e poupou.)

Lord Nuku: Ko ia Sea. 'Oku 'uhinga 'a e fakahoha'á ia Sea 'oku m hino e p loti ia. M hino 'aupito 'ikai ke to e fakaveiveiua. M hino e fokotu'u 'a e tafa'aki 'oku fokotu'u mei ai.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: M hino e tafa'aki ko 'oku nau feinga atu ke alea'i. 'Ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e faka'uli'ulil tai ho Falé Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ka ko e 'uhinga p 'a e fakahoha'a atu kuo 'osi fakam nava'i 'a e ng ue ko eni ke fakahoko. Pea kapau 'oku hanga he 'e he Fale 'o to e fakata'e'aonga'i 'a e tu'utu'uni 'a e Fale ko e me'a p ia 'a e Falé Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: M l .

Sea K miti Kakato: Sai. 'E Hou'eiki, ko u kole p ha'u ha le'o mei he ongo Niua.

Poupou 'oku fiema'u taimi lahi he 'oku 'isiu pelepelengesi eni

Fe'ao Vakata : Tapu p mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Sea ko e ki'i fakahoha'a nounou p Sea. Ko e me'a ko 'oku mahu'inga ko ki he motu'a ni Sea ki he ongo fokotu'ú, ki he motu'a ni ia 'oku 'ikai ke fu'u kehekehe f f . 'Oku ou poupou atu ki he fokotu'u ko eni ko 'a e Vava'u 16.

Ko e fo'i me'a ko 'oku m hino Sea 'oku fiema'u e taimi fiema'u e taimi ke fai hano siofi e, taut fito ki he kau M mipa ke fai ha'anau to e lau. Pea kapau 'oku to e peh 'oku to e fakafoki ki he k miti ke nau toe sio ki ai kae to e fai ha hano lau 'a e me'a. 'E Sea 'oku 'ikai ko ha, 'ikai, ko e 'uhinga ko 'a e fokoutua hake 'a e motu'a ni Sea he 'oku 'ikai ko ha *issue* ma'ama'a eni 'a e, ke tau hanga 'o fakavave'i p talanoa'i vave'i e me'a ni.

He ko eni 'e Sea ko e me'afua tautau ko ki he'etau ng ue ko eni ko e fonuá mo e Pule'anga. Ko e h e lelei taha ko te tau faitu'utu'uni ko 'e sai ki he fonuá ko u tui ko e me'a ia 'oku totonu ke tau 'alu ai Sea. 'Oku 'ikai ko e 'uhinga ko 'etau takitaha nofo ki ha'ane tafa'aki Sea. Ko e h e lelei taha ko e me'a ko tau fakakaukau ko ki he fonuá ko u tui ko e me'a lelei taha ia 'oku totonu ke tau fou. Ko e me'afua ia ko ki he'etau fononga ko eni mo e faitu'utu'uni 'oku 'amanaki ke tau fai 'Eiki Sea.

He ko hono mo'oni Sea fakam 'opo'opo ange ko eni 'oku fiema'u tau fai e fo'i ng ue ko eni ki he lelei taha pea tau muimui ai pea tau ongo'i 'oku tau tau'at ina mo e ' ngaahi me'a peh . Sea 'oku lahi e ' me'a ia h 'oku ou fie lave au ki ai 'ikai ke ngata p ia 'i he teemi ko kuo 'osi hang ko e 'aho ni. Pea 'oku ou tui 'o e mahu'inga ko eni 'e Sea 'a e ki'i taimi ke fai ai hono siofi p 'oku 'ave ki mui ki he 'asenita p 'oku 'ave ki he k miti p 'oku tau alea'i 'i he K miti Kakato p Fale Alea Sea.

Ka 'oku ou tui Sea hang ko e poupou ko eni ki he fokotu'u ko 'a e Vava'u 16, 'oku fie ma'u e taimi ia he 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i eni 'oku 'ikai ko ha me'a ma'ama'a eni. Ko 'etau talanoa eni 'a hono fokotu'utu'u pea mo ha ngaahi me'a 'e hoko atu ki ai 'a e faitu'utu'uni ki he Pule'anga pea mo e fonua foki Sea. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Kuo Tonga mama'o tau 'osi a'u ki ai. Pea ko 'eku kole 'a'aku ia Hou'eiki mou laum lie lelei. Ka 'oku to e 'i ai ha to e taha 'oku to e me'a mai, me'a mai. Ko u loto ke ke, mou laum lie lelei kotoa pea tau hiki nima ko e h e me'a 'oku tau loto ki ai ko e loto ia 'o e fakataha K miti Kakato. Me'a mai.

Ke vave & 'ikai fakamole pa'anga e fonua he ngaue'aki founa motu'á

Lord Fusitu'a: M 1 . Tapu mo e Feitu'u na Sea. Mahalo ko e ki'i tokoni atu p ki he me'a 'a e N pele 'anenai. Ko e me'a ko 'oku me'a 'aki he N pele 'oku 'i ai 'ene mo'oni. 'Oku 'osi 'i ai p 'a e founa ng ue ia ki hono fakahoko 'a e me'a ko eni Sea 'i he'etau tu'utu'uni. Ko hono faikehekehe p 'a e founa ng ue motu'á mo e founa ng ue fo'ou, ko e founa ng ue motu'a na'e mei lava e vaeua ta'u ia e fakamole pa'anga tukuhau 'a e kakai kae 'ikai ke 'i ai hano iku'anga. Ko e founa ng ue fo'ou uike p 'e taha 'osi. Ko e 'uhinga ia 'a e fokotu'utu'u fo'ou ko eni, 'oku 'ikai ke fakahu'uhu'u ki ha taha. Ko e 'ai ki ha founa 'oku fakapotopoto fakalukufua ke kei fakahoko 'e he Fale 'a hono fatongia 'i he founa 'oku faka'atu'i pea fakapotopoto ki he fakamole 'a e fonua 'Eiki Sea 'i he lao pea mo e tu'utu'uni 'a e Pule'anga. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: 'Oku to e 'i ai ha taha 'oku fie me'a.

M teni Tapueluelu: Ko au. Tapu mo e 'Eiki Sea e K miti Kakato kae peh ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato 'Eiki Sea. Ko 'eku pou pou faka'osi atu eni 'Eiki Sea ki hono t loi 'o e kaveinga ni. Pea 'oku ou fanongo ki he pou pou ko ke hoko atu 'oku makatu'unga 'oku peh , vave ange e founa ng ue ko eni 'i he tu'utu'uni fo'ou ko 'oku fokotu'u mai.

Ko e ki'i palopalemá 'Eiki Sea ko e me'á he 'oku ke 'osi 'omai ho'o tu'utu'uni ke 'oua te mau lave ki he kakano 'o e ngaahi tu'utu'uni fo'ou 'oku 'omai ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

M teni Tapueluelu: Ka 'oku mea'i p ia he 'e Hou'eiki mahalo he taimi ni ko e ngaahi liliu ko 'oku fokotu'u mai ko e *fundamental* he 'oku lahi 'a e ngaahi liliu 'oku 'omai. 'Oku 'ikai ke ngata p 'i he taimí 'ata'at p 'i he'ene oma mo 'ene tuai. Ke mea'i he 'e kakai 'o e fonua he taimi ko 'e to e foki mai 'a e l pooti ko eni ki he ngaahi liliu lahi ko ia 'Eiki Sea pea 'oku kehe 'a e founá.

'Oku kehe ia hang p ko e me'a ko na'e me'a mai 'aki he 'Eiki N pele 'oku fiema'u ia ke fakapulipuli. Na'e 'ikai ke fakapulipuli e p loti ia ko 'i he teemi kuo 'osí 'i he Pule'anga motu'a na'e hikinima ia. Ko eni ia 'oku fakapulipuli. Pea 'oku to e 'i ai mo e ngaahi liliu kehe ko e ngaahi liliu 'oku mau 'uhinga atu ki ai 'Eiki Sea ke fakakaukaua fakatatau ki he lele fuoloa 'a e fonuá ke fakakaukaua fakatatau ki he lelei fakalukufuá. He 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i 'oku mafatukituki Sea. Ka 'oku ou pou pou atu ke t loi eni 'Eiki Sea. Tau p loti.

Sea K miti Kakato: M 1 . To e 'i ai ha to e, 'Eiki N pele Fika ua Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Sea. 'Oku ou fakam l . Kuo m hino kiate au 'a e 'uhinga ko 'oku f 'ave'aki ai ke t loi. Poini ko eni kuo 'omai he Fakafofonga fika f 'Eiki Sea. T ko e 'uhinga ko e *vote of confident* 'Eiki Sea. Pea kapau ko ia 'Eiki Sea ko u kole atu 'Eiki Sea fai ha'o faitu'utu'uni p 'a 'au ki he fakapotopoto taha. Ka 'oku m hino kiate au ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke u 'ilo ia p ko e h e 'uhinga e me'a 'oku fai ai e ilifia ki he me'a ko eni.

Kapau 'e Pal mia ha taha ha 'aho ka 'oku 'i ai ha ni'ihiki ke fie fakapuli ha me'a peh pea ng ue'aki. Ko u tokanga he hang ko e, 'a e fu'u camera ko eni hono ta'ofi. Ko e h hono 'uhinga 'oku 'ai ai 'o ta'ofi e me'a ko ia. Kau ia he me'a 'oku, tau ki'i vakai'i ange p ko e h e, ke 'eke ki he k miti p ko e ma'u ia mei f 'ia. Fiema'u ke vave 'a e ng ue ke fakamatala ko e h ko e me'a 'e fakahoko 'i he'etau, he k miti 'Eiki Sea pea 'e to e tokoni lahi ia ki he ngaahi, ki he kau ng ue.

He 'oku fu'u m taotao pea poto 'aupito 'etau f nau 'i he 'api ko eni 'Eiki Sea. Ta kuo m hino kiate au ta ko e 'uhinga ia ko e takamilo holó koe'uhí ko e, 'oku ou kole atu 'Eiki Sea ke fai p ho'o fakapotopoto taha. Ka me'a p pea tuku atu hang ko e Fakafofonga fika 16 tuku atu 'a e me'a ko ia ka tau alea'i. Ko u faka'amu au ke fai mo tau a'u ki he l pooti ko eni na'a ku fakah mai ko 'o fekau'aki pea mo si'ene fakaehaua 'o e kau toli Sea.

Sea K miti Kakato: Te tau a'u p ki ai te tau a'u p ki ai.

(Na'e 'i ai 'a e poupou.)

Lord Tu'ilakepa: Sio, fakafanongo ki he poupou Sea m lie lahi pea 'oku 'ikai ke u tokanga au ki he me'a ko . Ta 'oku m hino kiate au t ko e me'a ia 'oku 'ikai foki ke u poto au he me'a ko e k k 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Poupou.

Fokotu'u toloi alea'i L pooti K miti Lao hoko ki he l pooti kau ng ue toli

Lord Tu'ilakepa: Ko u fakamolemole atu. Ko u 'ohovale ta ko e 'uhinga ia ko 'oku vilo ai 'etau me'a he Fale ni t 'oku 'i ai p 'a e kau sio ia 'oku nau 'ilo p 'enautolu...

<002>

Taimi: 1440-1450

Lord Tu'ilakepa: ko e k k eni. Ko e 'ai eni ke peh . Ko e me'a eni te nau fai mai kia au. 'Oua. 'Oua 'e fai mai e me'a ko ia he Fale ko ení. Ta ko e me'a ia, ta ko e si'i me'a ia 'oku hoha'a ai e Pal miá, pea ta ko na'e a'u ki Nu'usila. H e kaunga 'a Nu'usila ki he'etau me'a 'atautolu 'oku faí? Pea 'ai p 'a e me'a ko 'oku tau malavá, he koe'uhí 'oku falala mai e kakai e fonuá kia tautolu pea tau fai hotau fakapotopoto tahá 'Eiki Sea. Hang ko e me'a ko na'e me'a me'a mai'aki he Fakafofonga Niuá ki he lelei fakalukufua e kakaí 'Eiki Sea. Sea, kuo u fokotu'u atu au, tau hoko atu, toloi atu e me'a ko ena tau hoko atu mu'a ki he l pooti ko , he kuo u faka'amu ke fai mo a'u ki ai 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui 'e tokoni lahi mai e Fakafofonga Niuá, ki he polokalama ko ení Hou'eiki pule'anga, kei hokohoko atu 'a e faingata'a'ia 'a e kakai e fonuá.

Sea K miti: Ko ia. Sai? 'Eiki N pele, Minisit ?

Poupou toloi alea'i ngaahi fakatonutonu ki he Tu'utu'uni Ng ue e Fale

'Eiki Minisit Fonua: Sea, kuo u kole atu mu'a ke fakafoki mai 'eku fokotu'ú, kae, ko u

poupou p ki he me'a 'oku me'a mai ki ai e kau Fakafongá. Mai p ha taimi. Mai p ha taimi ko e 'uhingá ke to e fai ha sio ki ai. He 'oku hang ko 'enau me'á 'oku mahu'inga kiate kitautolu mo mahu'inga ki he fonuá he kaha'ú. Kae 'oua 'e fakafoki ki he k mití kae mai p ha taimi ke fai ha sio ki ai kae toki 'omai. Kae 'ai e loto e N pele Vava'ú ke tau a'u ki he toli 'akaú mo e me'a ko iá, Sea. M 1 .

Fe'ao Vakati : Sea, tapu p mo e Feitu'u na, pea mo e Hou'eiki e K mití Sea. Poupou atu p au ki he fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki N pele mei Vava'ú, ka ko e 'uhingá ko e fakafoki ko eni he 'Eiki Minisit Fonuá 'ene fokotu'ú. Ke tau hoko atu p mu'a tautolu Sea, kae tuku mai ha ki'i faingam lie hang ko e fokotu'u ko na'e fai 'e Vava'ú 16. Ki'i taha'i atu ki mui he 'asenitá kae hoko atu, kuo u tui p , kuo u lave'i p mahalo kuo h ngingila mai e l pooti ko eni 'a e TASWA ki he N pele ke fai ha tokoni ki ai. M 1 .

Sea K miti: M 1 . 'A ia ko e fokotu'u ko eni na'e fokotu'u mai ke tau alea'i ko he taimi ni, kuo fakafoki ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, kuo u fakafoki atu 'e au 'eku fokotu'u ko na'e 'ai ke hoko atu e malanga'i.

Sea K miti: 'Ikai ko e fokotu'u p eni 'e l kuo 'omaí, ko e fokotu'u fo'ou, fokotu'u ke 'i ai ha taimi.

'Eiki Minisit Fonua: Sea, kau ki'i fakama'ala'ala atu p . Ko 'eku 'uhinga p 'eku fakafokí kapau 'e 'omai 'i ha taimi ke fai ha feme'a'aki ki ai 'i tu'a pea tau toki hoko ki ai. Pea kapau 'e tu'u p 'ene fokotu'u 'a'ana ia pea te tau p loti tautolu mahalo ko e me'a ia 'oku ...

Sea K miti: Sai.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko au na'a ku 'uluaki fakafoki atú.

Sea K miti: Sai.

Lord Tu'ilakepa: He na'u ma'u atu 'a e 'uhingá ki he Fakafongá Fika 4, pea to e fakafoki mai ia he 'Eiki Minisit .

Sea K miti: M 1 . 'Eiki N pele Fika 3 Tongatapu.

Fokotu'u ke toki alea'i he M nite kaha'u e L pooti fika 5/2016 K miti Lao

Lord Tu'ivakan : Tapu mo e Seá. Sea kapau ko homou lotó ia, kuo u tuku atu ki he M nité. Kuo u tui kuo taimi fe'unga ke fai e lau e 'u ngaahi me'a ko ení. F f e M nité?

Sea K miti: Ko e fokotu'u mai ... ko e fokotu'u ke tuku p kitu'á ke ai ha taimi, 'oku ai ha poupou ki ai?

Poupou.

Sea K miti: 'Oku 'i ai mo e t naki mai ke fokotu'u pea 'omai he M nité. Ai ha poupou ki ai? (Ne 'i ai e poupou).

Sea K miti: Sai. Mou fiem lie Hou'eiki? Tau p loti. P loti p .

Taumu'a e K miti Lao ke fakalelei'i e founa ng ue e Fale Alea

Lord Tu'ivakan : Sea, ko e kole p ki he Hou'eikí, ke mou k taki p . Ko e ngaahi me'a ko 'oku mou fiema'u ke fakalelei'í mou hanga 'o hiki hifo koe'uhí ke tau lele p mo hiki. He ko 'etau fakakaukau eni ki he kaha'ú. Kia nautolu 'oku hoko mai kuo 'osi maau p ha ngaahi ng ue. 'Oku 'ikai ko e 'ai eni ko e fakahangahanga ki ha taha. Ka ko e faka'amu 'etau ng ué ke fakalelei'i 'a e ng ue 'a e Falé. He ko e me'a fo'ou eni. Manatu'i ko 'etau toki kamata p eni 'a e Pule'angá, pea 'oku tau fiema'u 'a e lelei tahá ke hokohoko mai ha kakai pea 'oku lava ke taki lelei hotau fonuá. Ko 'etau ng ué ma'a hotau fonuá. M l .

Sea K miti: M l . Kalake, tau hiki nima. Moutolu 'oku mou laum lie ke tuku p e fokotu'ú 'i tu'a, ai mai ha taimi pea ngata ki he 'aho M nité, k taki 'o hiki homou nima.

P loti'i 'o tali ke toki alea'i L pooti fika 5/2016 K miti Lao

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, Sosefo Fe'aomoeata Vakata, 'Eiki Minisit e Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Fefakatau'akí, 'Eiki Minisit Ngoué, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Maí, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal miá, 'Eiki Minisit e Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'angá, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i'afitu. Sea loto ki ai e toko 18.

Sea K miti: M l . Moutolu 'oku 'ikai ke loto ki ai k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Ikai ha fakah loto ki ai Sea... 'Ikai ke loto ki ai 'a Veivosa *Light of Life* Taka. 'Ikai ke loto ki ai e toko 1.

Sea K miti: Ko ia. Ha'apai veu ia 'oku ai 'etau lea ko Ha'apai veu. Tau hoko atu ki he'etau 'asenitá. 4.2. L pooti K miti Tu'uma'u Ki He Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea Fika 5/2016, fekau'aki mo e Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 28/2016 mo e Tohi Tangi Fika 6/2016 'o fekau'aki mo e L pooti 'a e Kautaha kuo l sisita, 'a e kau ng ue fakafaha'ita'u 'a Tonga 'i 'Aositel lia. Ai ha taha ke fakama'ala'ala mai? Vava'u 15.

L pooti K miti Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea Fika 5/2016

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki K miti Kakató. 'Eiki Sea, ko e l pooti eni hili 'a e vakai'i 'e he K miti 'a e Fokotu'u Faka-Fale Alea ko ení, kae 'uma' 'a e

Tohi Tangi pea na'e natula fakataha p ki he kau ng ue ko 'i 'Aositel lia. Pea ko e fatongia p 'o e K miti 'Eiki Sea 'oku tu'utu'uni maí, ke sio ki he ngaahi tohi pea na'e fai, 'uluaki fai e ng ue ki ai ko hono liliu ke fakatonga, ka ko 'ene maau eni pea tuku maí, tukukehe ka toki fokotu'u 'a e K miti Kakató, 'Eiki Sea. Fokotu'u atu.

Sea K miti: M 1 . Ai ha feme'a'aki? 'Eiki Fakafofonga e Ongo Niuá.

'Ikai mo'oni tukuaki'i 'i he foaki lakanga ngaue ki he liaison officer

Fe'ao Vakát : Sea tapu p pea mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. Sea, te u ki'i fakahoha'a p au he tukuaki'i e motu'a ni 'i he faka'osi'osi tokua na'a ku 'oange 'a e fakah ki he tokotaha 'e 'oange ma'ana e lakanga ko eni ko ki he *Liaison Officer* Sea.

Sea K miti: Peesi fihá k taki.

Fe'ao Vakát : Peesi 2. Fika 4, ki lalo hifo ai Sea.

Sea K miti: 'Io hoko atu.

Fe'aomoeata Vakát : Sea 'oku ou faka'amu p ke mea'i he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki 'oku 'ikai ke mo'oni 'Eiki Sea. 'O hang ko e me'a ko 'oku mea'i he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki M mipa ko 'o e k miti pea mo e K miti Kakató pea mo e founa ng ue 'a e Pule'angá, ko e ng ue ko eni Sea kuo pau ke tu'uaki ia. Nau fehu'ia mai p 'a e ng ue ko eni pea peh atu 'io 'oku 'at ke mou tohi ki ai. 'Oku lolotonga tu'uaki p mo e lakanga ko , ko e tu'o 2 'aki eni hono tu'uaki. Na'e tu'uaki atu kimu'a, tokotaha p na'e tohi maí, pea ko eni 'oku to e tu'uaki, 'ikai ke lave'i he motu'a ni p ko e h e tu'unga ko 'oku 'i ai. Ka 'oku ou faka'amu p au ke fakah atu p ki he Feitu'u na 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e talá. Ai e toko 2 ia pea mei Pilisipeini p toko 3, na'a nau fetu'utaki mai fekau'aki mo e lakangá. Ko e me'a ko na'u fakah angé 'e 'i ai e taha 'i Kuinisilani, taha ki Vikit lia, pea ko e faka'amu ko ki he m hina ni ki 'Okatopa, feinga'i leva ke 2 'a Kuinisilani, pea taki taha e toenga e ngaahi siteití. Ka 'oku mea'i p he Feitu'u na Sea pea mo e Hou'eiki, ko e ngaahi lakanga ia ko eni kuo pau ke tu'uaki he 'oku lau mano hono v hengá. He 'ikai ke te peh hake p , 'ikai ko ha'ate me'a 'a'ata ke te fai tu'utu'uni p ko hai 'e 'oange ma'aná. 'A ia ko e me'a p 'oku ou faka'amu ke u fakaa'u atu p ki he Feitu'u na Sea, 'i he tafa'aki ko eni, pea kapau 'e laum lie lelei p Feitu'u na ke u hoko atu. P ko e tuku atu ki he Hou'eiki ke nau malanga nautolu kae toki fakam 'opo'opo atu p motu'a ni Sea.

Sea K miti: Me'a p ia 'au. Pea kapau 'oku ke peh ke tali ke 'osi e ngaahi fakamalangá pea ke toki fakam 'opo'opo.

Fe'ao Vakát : Sai p ke tuku atu ki he Hou'eiki ke nau malanga mai nautolu Sea, he kuo u tui ko e ... faifai pea u to e malanga p Sea. Na'e ai e ki'i folau na'e fakahoko 'o makatu'unga ...

Lord Tu'iha'angana: Fakatonutonu atu Sea.

Sea K miti: Fakatonutonu.

Fokotu'u ke lau tohi tangi & fokotu'u kae toki hoko atu feme'a'aki

Lord Tu'iha'angana: 'Uhingá p ke maau e ... m 'opo'opo e me'á kae toki ...(kovi e ongo)... ko e l pooti eni 'a e K mití fekau'aki mo e Fokotu'u Fika 28 mo e Tohi Tangi ko ena ko 'oku 'asi ko he me'á. Kuo u lave'i p 'e au Sea 'oku 'ikai ke fu'u l l a, ke hoko atu e feme'a'aki ke maau e l kooti e Falé. Lau e fokotu'ú pea kuo fokotu'u mai he K mití ke alea'i fakataha. Ke lau e fokotu'ú pea lau mo e Tohi Tangí, pea fai ha fakama'ala'ala mai 'a e Fakafofonga ha'ana e ... na'a ne fakah mai e Tohi Tangi pea mo e fokotu'ú, pea toki hoko atu e feme'a'aki. He ko e 'u me'a ko ení 'e hiki he minití 'ikai ke lave'i, 'ikai lau ha ta'u 'e 10 mei heni e me'á 'ikai ke nau 'iló p ko e f me'a 'oku kamata ai e feme'a'aki ko ení. P ko e h e ... kuo u fokotu'u atú, lau e Tohi Tangí, lau mo e fokotu'ú, pea toki hoko atu e feme'a'aki. M l Sea.

Sea K miti: Ko ia. Kalake, k taki ... 'Eiki Sea m l l ?

Lord Tu'ilakepa: Sea, kuo u peh 'e au na'e 'osi lau. Ta ko ena 'oku te'eki lau. Kuo u kole atu 'Eiki Sea mu'a ke lau e me'a ko ení. Ke 'uhingá ke muimui'i lelei 'e he kakai e fonuá ko e h ko e me'a na'e fai ki ai e feme'a'aki.

Sea K miti: Ko eni 'oku fakahoko mai ne 'osi lau. Na'e 'osi lau e Tohi Tangi 'i Fale Alea pea tukuhifo ko eni ki heni.

Lord Tu'ilakepa: F f e l pootí?

Sea K miti: 'Osi lau mo e l pootí.

Lord Tu'ilakepa: Lau kotoa?

Sea K miti: 'Io. 'Ikai.

Lord Tu'ilakepa: 'O hang ko e fokotu'ú?

Fokotu'u ke lau l pooti ke muimui'i lelei 'e he kakai

Sea K miti: Fokotu'ú p .

<003>

Taimi: 1450-1500

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ko u fokotu'u atu ke lau mu'a 'a e l pooti, ke muimui'i lelei 'e he kakai ko e ha ko 'a e me'a 'oku tau feme'a'aki ki ai 'Eiki Sea. Pea ko u kole atu 'Eiki Sea, hang ko e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga ko eni mei Niua, mahalo p ko e me'a hono taimi,

ka ko eni kuo m l l ia. Kole atu ia kapau 'oku ...hang 'oku peh 'oku loi 'a e me'a ko ia, ko e me'a p ia 'a'ana, ka ko e me'a eni na'e 'omai 'e he K miti falala'anga pea 'oku falala ki ai 'a e Pule'anga 'Aositel lia ke nau fai ha ng ue ki he me'a ko eni ko hono fakahaua 'a e kakai Tonga 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ngata, ko Ha'amoia mo Fisi, ka ko u kole atu Sea, ke lau mu'a. 'Ikai ko ha fu'u me'a lahi, ko e 'u me'a mei mui ko e *attach* mai p . Ko e ki'i me'a ko eni ko e me'a si'isi'i p ia Sea. Ko 'ene lava p 'ana ia pea fanongo ki ai 'a e m mipa, pea fai leva ha feme'a'aki.

Taukave ko e l pooti l unga mei 'Asitel lia mei he kau ng ue hola he toli

Fe'ao Vakati : Sea, tapu p mu'a mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki. Sea, ko 'eku fokotu'u atu p ke lau p mu'a 'a e Fokotu'ú, kae toki *refer* p ki he l pooti Sea. Ko e l pooti ko Sea, ko e l pooti ia 'a e kau ng ue na'e hola pea mei he ngaahi Faamá. Ko e l pooti ia 'a e kau ng ue na'e pal palema pea mei he ngaahi faama. Konga lahi ai Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

Fe'ao Vakati : Ko e l pooti ko eni 'oku fakapalataha Sea. '

Lord Tu'ilakepa: Ko u fakatonutonu atu koe Fakafofonga Niua ...

Sea K miti: Sai.

Taukave 'oku falala'anga l pooti l unga mei 'Asitel lia he toli

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Ko 'eku fakatonutonu 'a e Feitu'u na na'e 'ikai ha taha ia ne hola, 'o hang ko e me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai. Sea, te tau fet kuaki 'a e Fale ni Sea, ka kuo 'osi 'omai 'a e fokotu'u lelei ko eni, pea *bind* fakalelei 'o 'omai 'Eiki Sea, pea 'oku falala'anga 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea. Ko e me'a ko eni fel ve'i mo e lave ki he hola, 'ikai ha taha ia 'e hola 'i 'Aositel lia Sea. Ka 'i ai ha hola Sea, mahalo ko Tokelau mama'o p mahalo ko 'enau toko 8. Toenga e kakai nau foki mai p nautolu ki Tonga ni 'i honau taimi 'oku 'osi ai 'enau ng ue Sea.

Fe'ao Vakati : Sea, ki'i fakatonutonu atu?

Sea K miti Kakato: Sai! Fakatonutonu!

Toko 300 tupu kau ng ue toli hola 'i 'Asitel lia

Fe'ao Vakati : Sea, ko e fakatonutonu na'e toko 300 tupu mavahe ko e meihe Faama ta'e fakalao toko 300 tupu.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Ki'i fakatonutonu atu 'a e Feitu'u na 'e Fakafofonga. Ko e ni'ihii 'oku 'i loto 'i he fika ko ena 'oku ke 'omai. Mavahe p mei he me'a ko e 'uhingá ko hono ngaohi kovia nautolu. Ko 'ene lava p honau taimi te nau foki nautolu pea 'oku 'i ai 'a e ni'ihii mei 'Eua, kuo nau 'osi 'i Sydney nautolu he taimi ni.

Fe'ao Vakati : Sea, fakatonutonu. 'Oku kalasi 'e ua 'a e holá ko .

Sea K miti Kakato: Mo k taki 'oku ua p hoku telinga ke fanongo, ka 'oku lea mai 'a e toko tolu ia. Ko u kole atú ke lea mai p mu'a 'a e tokotaha.

Kalasi 'e ua 'a e kau hola he toli 'i 'Asitel lia

Fe'ao Vakat : Sea, ko u faka'amu p ke fakama'ala'ala p . 'Oku ua 'a e kalasi ko 'o e holá ko e *violate* 'a e visa mo e *abscond*. Ko e *violate* 'a e visa te nau ha'u p nautolu. Ko e *abscond* ko e hola 'aupito ia 'o nofo 'Aositel lia, 'o 'ova hono taimi ng ué. Ko e 'uhinga ia 'eku fakamatala p ko ki he holá, fakamatala ki he *abscond* holá Sea. Ko u tui te tau l loa ai Sea, ko e 'uhinga 'eku talanoa Sea.

Tokanga ki he fakapalataha e l pooti l unga mei 'Asitel lia

'Oku 'ikai ke 'osi 'eku fakahoha'a fekau'aki pea mo e L pooti ko . Te'eki ke 'omai 'a e tafa'aki ia 'a e *employer* 'i he L pooti ko . 'A e kakai ko na'a nau totongi mai nautolu ke nau ange 'o ng ue'i pea 'ikai ke t honau mo'ua ke 'osi ka nau 'alu nautolu. Te'eki ke 'omai 'a e 'a e tafa'aki 'a e kakai ia na'a nau fakamole ko ia. Na'e makatu'unga ai 'a e folau na'e fakahoko 'e he motu'a ni Sea. 'Uluakí. Ko e taimi ko ia na'e faifatongia 'a e motu'a ni 'i he tafa'aki ko 'o e *employment* 'o e ma'u ng ue, pea 'oku ke mea'i p Sea, 'oku 'ikai ha pa'anga 'a e fonua ke fa'u 'aki ha langa ha ngaahi *factory* mo ha me'a ke fakang ue'i ai hotau kakai.

Ko e konga ia 'e taha na'e 'uhinga ki ai Sea. Ko e polokalama ko eni Sea, 'oku te'eki ke haohaoa ia talu hono kamata Sea. Talu mei he kamata. Te u toki lave 'amui ki hono mahu'inga fakapa'anga 'o e polokalama ko eni. 'Oku 'ikai ko 'eku 'uhinga ko eni ko 'eku hanga 'o malu'i kinautolu. Ka ko e 'uhinga kiate au Sea, he 'oku mahu'inga 'oku kei 'i ai ha faingamalie ke nau 'ave ai 'e he kau *employers* 'a e kakai ko eni pea 'oku 'i ai p 'a e kau *employers* 'oku pal palema, ka na'e fai p 'a e ng ue ki ai. Pea 'oku 'i ai p mo e *system* 'Aositel lia 'oku nau 'o sivi. Pea ko hono mo'oni Sea, na'e sivi kinautolu, kei hao p te'eki ke to'o 'enau laiseni. 'Oku 'osi to'o 'a e laiseni 'a e ki'i finemotu'a Tonga 'e taha, ko e pal palema ko eni, ko e ng ue hala ko 'i he 'u me'á ko eni, pea nau leva 'o sivi pea ma'u pea to'o. 'Oku 'i ai 'a e l pooti 'e ua 'oku ou ma'u mai mei he *employer* 'e ua, ka 'i he'emaui takai holo 'i he ngaahi feitu'u Sea, na'e lava leva 'a e loto mamahi 'o e kau *employer* kakai ko 'oku nau fakang ue'i 'i he 'ikai ke mo'oni 'a e l pooti pea na'e faka'amu p ke nau 'omai 'enau tafa'aki, pea ko e ua eni kuo 'osi 'omai 'i he tafa'aki ko ia. Pea te u toki lave p au ki mui. Na'e 'i ai 'a e polokalama leti na'e fai heni Sea, 'i Tonga ni, 'e he kautaha ko eni mo e ongo tama 'e toko ua.

Sea, na'e ha'u 'a e tokotaha na'e kau 'i hono tukuaki'í, 'alu ki he loea, pea 'alu 'o fiu kumi 'a e tamasi'i, 'o faifai pea ma'u. Tohi 'o fakamo'oni 'a e masi'i ko e loi na'e hala 'ene me'a na'e fakamatalá pea kuo ne 'osi fakamo'oni 'i he ki'i tohi 'oku 'i he loea,'ikai ke ne to e fai 'a e me'a ko ia, he kapau 'e 'ikai, 'e faka'ilo ki he'ene me'a na'e fakamatalá. Konga 'o e kau *employer* ko eni 'oku nau, na'e 'i ai 'a e polokalama leti 'uluaki, 'oku nau fiema'u 'e he kau....ka ma'u 'a e polokalama ko iá 'e lahi 'a e mo'ua ai, na'a nau *mention* 'a e hingoa ai, he 'oku hala ia fekau'aki ia pea mo e me'a ko eni na'e 'a e Potung ué 'o sivi ko fekau'aki pea mo e ngaahi l unga mo e tukuaki'i ko eni 'oku fakahoko Sea. Ko u kole fakamolemole p au ki he Hou'eiki,'oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o malu'i ha taha he ko u 'ofa lahi.

Tokanga ki he kamata sio ngaahi faama ia ki he ngaahi fonua kehe

Sea,'oku lolotonga 'i ai 'a e ki'i f nau ai he taimi ni m hina 'e taha te'eki ke ng ue, 'oku 'ikai

ha'anau ng ue he pal palema ko eni. Pea 'oku mahu'inga Sea, he 'oku nau kei nofo p 'o k taki p ai ma'u p ai 'a e fanga ki'i me'a faka'aho 'o tokoni mai, kae fai hono fakalelei'i p mo tau 'alu p 'i he tafa'aki. Kapau te tau nofo tautolu heni kae fakalelei'i Sea, ko u faka'amu p ke mea'i 'e he Feitu'u na Sea. 'Osi 'i ai 'a e ngaahi kautaha kamata ke nau sio kinautolu ki he ngaahi fonua kehé, fa'ahinga ai 'oku nau 'osi ki Vanuatu, nau sio ai kuo nau 'i Fisi. Ko hotau mon 'ia'angá p Sea, fu'u sai 'etau ng ué. Ko e fu'u sai 'oku pehe ni Sea.

Ngaahi lelei ki he fonuá ng ue toli Tonga 'i 'Asitel lia

'I ai 'a e kautaha ne fu'u lahi 'a e pal palema ko ...lahi 'a e holá, lahi 'a e kon mo e ngaahi me'a peh . Pea nau fakakaukau ke nau 'o *recruit* mai mei he kaung 'api atu 'a e kau ng ue 'e toko 150 ki he faama ko ení Sea, 'ave leva 'a e toko 150 mei he'etau kaung 'api 'e taha. Nau ng ue fakataha mo e toko 24 Tonga, toli 'e he kau ng ue ko 'i he kaung 'api 'a e moli fe'unga mo e 1.5 miliona tupu, toli 'e he toko 24 Tonga 'a e moli fe'unga mo hono mahu'inga mo e 1.4 tupu miliona, ko e toki kehekehe ia ko e 'uhinga ia 'oku tau pipiki ai 'ia kitautolu 'i he taimi ni. Ko 'etau kau ng ue he ta'u kuo 'osi 'oku toko 2179 ko e hiki hake ia mei he 1,400 tupu. Fakafuofua ko e ngaahi fika ko 'i ai 'oku kehekehe p Sea peh 'oku a'u 'o 25 miliona peh 'oku a'u 'o 25 miliona fakatolol ua. Pea kuo pau ke tau ng ue 'aki 'a e fika ko 'o e *World Bank* 'i he 26 miliona ki 'Aositel lia pea mo Nu'usila Sea. Pea 'oku peh 'oku na taki 13 miliona.

Ko e hiki ko meihe 2014 ki he2015 toko 682. Fakafuofua ia 'oku meimei 6 miliona 'oku 'omai 'e he toko 682 t naki atu ko ia ki he silini ko ia 'oku 'omai ki he fonuá. Ko e me'a ia 'oku mahu'inga ko ki he motu'a ni Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i kole ke u tokoni ki he 'Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato: Tokoni!

Taukave totonu ke nofo tokanga ki he ni'ihina'e fakamamahi'i ng ue toli

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole ki he Fakafofonga Niua. K taki p Fakafofonga anga p ki he fa'a vakai ki he feitu'u na fo'ou foki ki he motu'a ni. Kia au 'e Fakafofonga Niua, 'oku totonu ke tau nofo ki he ni'ihina'e? Ko ia? Ko e ng ue lelei ko eni 'oku ke me'a ki ai, 'oku 'ikai ke fai ha hoha'a ia ki ai he 'oku 'i ai p 'a e ngaahi hingoia ia 'oku ng ue lelei pea fu'u fiema'u 'aupito ia ke to e hokohoko atu 'a e ng ue lelei, pea ke fai ke peh 'a e ni'ihina'e ko ia.

Ko e me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai fekau'aki mo e taha 'o e motu'a Tonga 'oku to'o 'a 'ene laiseni, 'oku kei fakafekiki mai p 'a e motu'a he taimi ni, 'oku 'ikai to'o 'ene laiseni 'a'ana, ka 'oku 'osi mahino mai. Ko e me'a ia 'oku mau tokanga ki ai, ko e ngaahi fakamatata. Hang ko e me'a ko eni 'oku ke me'a ki ai, ko e ngaahi fakamatata ko kuo 'osi 'alu 'o *public*, kau ai 'a e tokotaha heni ko Pakileata 'Akau'ola, ta'u 38. Ko e fa'ahinga fakamatata ia 'oku totonu ke faka'ilo. Kapau 'oku ke peh 'e he Feitu'u na ke faka'ilo, pea faka'ilo he kuo 'osi *public* 'a e ngaahi l pooti ko eni 'osi 'oatu p ia ki he Feitu'u na 'i he taimi na'a ke 'i he faifatongia ia ai, 'oku 'i he 'Eiki Pal mia. Ka ko 'enau fakah 'enau loto mo'oni hono ngaohi kovia kinautolu, to'o 'a e telefoni, ko 'ene talanoa mo hono mali, pea fai 'a e ngaahi lea 'ikai ke lelei 'e he taha 'o e fefine ko 'ene fehi'a 'i he'ene talanoa mo hono mali koe'uhi na'a 'i ai ha'ana to e fetu'utaki mo hono

mali, 'o a'u 'o fakafoki mai ki Tonga ni. Ko e me'a ia 'oku tukumai 'a e l pooti ko eni ko e fakamamahi'i e kau ng ue fakafa'ahita'u. Ko u faka'amu pe au ia ko e ng ue lelei ia 'oku lahi e ng ue lelei ia . 'Oku 'ikai ke vakai'i e ng ue lelei ia he 'oku tau pou pou ki he ng ue lelei. Ko e ni'ihiki tokosi'i p ia, 'oku 'i ai e kautaha 'e taha 'oku ke mea'i p 'oku 'ikai ke laiseni ia 'i 'Asitel lia, 'oku 'ikai mahino pe 'oku tu'u 'i f 'ia. 'I ai mo e motu'a Siaina mea'i pe 'e he Feitu'u na, 'oku ha'u pe ia 'ave 'ene kau toli mei heni. Pea ne 'ave pe ia m tu'a toli mei 'Eua 'a eni 'oku . 'Eiki Sea. Ko u ki'i m tu'a ko eni mei 'Eua, 'a eni 'oku pal palema ai eni 'a 'Eua pea hang 'Eiki Minisit ko e me'a 'oku ke me'a ki ai. Vehe Fakamolemole Fakafofonga Niua, ki he me'a ko 'oku ke me'a ki ai. Ko u faka'amu p ke ke 'omai ki he Fale ni he ko e taimi ia 'o e Feitu'u na ki he si'i loto mamahi 'a e ni'ihiki ko eni. 'I ai 'a e tama 'e taha ia na'e toho 'aki 'a e palau pea si'i 'alu 'o a'u 'o fai 'ene tu'utu'uni ke fakafoki mai ki heni. 'A ia ko e ngaahi ngaohi kovia ia 'Eiki Sea, 'oku 'uhinga ki ai 'a e l pooti ko eni. Ko e ng ue lelei ia Sea, 'i Perth 'oku lahi 'aupito 'a e ng ue lelei. Ka ko e h 'a e me'a 'oku fai ai 'e he ni'ihiki ko eni, hotau kakai Tonga?

Fe'ao Vakati : Sea, kole p ke u lea nounou p ki he N pele pea toki hoko atu. Ko u lave'i 'oku vave p 'a e m l l Sea.

'Oku ma'u 'a e l pooti ia fekau'aki pea mo e ngaahi l unga ko ena ki he finemotu'a mo e faama ko ia Sea. Ka 'oku 'ikai ke u ma'u heni 'a e l pooti, ka na'e 'osi 'omai ka te u feinga p ke 'omai ha tatau ko e h 'a e tu'unga na'e 'i ai. Ko e kau 'ofisa kehe na'a nau a'u ki he kau *employer* ko ena ko na'e launga'i ko ia. 'A ia ko e me'a p 'oku ou faka'amu ke mea'i 'e he Feitu'u na mo e Sea mo e Hou'eiki. Ko e tafa'aki ia 'a e tokotaha, ka ko e 'uhinga ia 'a e folau ko na'e fakahoko, ke 'omai 'a e tafa'aki 'a e kau tama ko 'oku l unga'i p 'oku lau'í....Ko e h 'a e totonu pea mo e mo'oni 'a e 'u me'a ko ia, ke palanisi 'a e l pooti. Ko e l pooti ia ko eni ko e lolotonga pea ko e fo'i me'a, ko e toko 19 na'e hola mei he faama ko eni, mahalo ko e toko 179 na'e pou pou ki he ongo matu'a. Faama 'e taha meimei 'alu 'o memei toko 700 Sea. Ko e toko 4 na'e hola mei ai. Ko e faama 'e taha na'e ave 'enau toko 100 pea hola 'a e toko 19. Te tau tui ki he 'u me'a ko eni, p P ko e fu'u kau nofo l loa ko ai? 'Ikai ko e 'uhinga ia p ko e f te tau kau ki ai?

Sea K miti Kakato: Fehu'i p eni pea tau m l l .

Lord Vaea: K taki p Sea, ko e fehu'i? 'Ikai foki ke to e Minisit 'a e 'Eiki Fakafofonga ia 'o e ongo Niua pea 'i he 'ene peh . 'oku 'ikai lava ia ke ne fakafofonga'i mai 'a e Pule'anga, 'i he tali ko eni?

Fe'ao Vakati : Sea, 'oku ou kole fakamolemole 'oku 'ikai ke u hanga 'e au ia 'o *defend* 'a e Pule'anga pe ko 'eku hanga 'e au 'o ...

Sea K miti Kakato: Sai, ka tau m l l ai.

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<004>

Taimi 1515-1530

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato. (Penisimani Fifita)

Sea K miti: Tapu pea mo e 'Eiki Pal mia, tapu mo e 'Eiki Minisit Tau Malu'i 'o 'Ene 'Afio kae 'uma' 'a e Fonua mo e Savea peh ki he Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'o e Fonua, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, m l ho'omou laum lie Hou'eiki to e hoko atu 'a e feme'a'aki 'a e K miti Kakato, tau hoko atu p 'i he 'asenita 4.2, na'e lolotonga me'a 'a e Fakafofonga N pele 'a e Fakafofonga Kakai mei Niua pea peh ki he 'Eiki N pele fika 1 'o Tongatapu kae kamata mai 'a e Fakafofonga pea toki hoko 'a e 'Eiki N pele.

Ngaahi palopalema mo e kau ng ue toli 'Asitel lia

Fe'ao Vakata: Sea fakam l atu ho'o *promote* 'a e motu'a ni ki he N pele, tapu mo e Feitu'u na Sea, peh ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Sea, ki'i faka'osi atu p ki'i fakahoha'a ia Sea, p a fokoutua au ki lalo. Sea, hang ko e me'a ko 'a e 'Eiki N pele Sea, mole ke mama'o ha'a ku malu'i 'e au 'a e Pule'anga he tafa'aki ko eni, ko e h 'a e me'a lelei ai 'a e foki mai ki he tau'at ina Sea, k ko e me'a mahu'inga lahi ko ki he motu'a ni Sea ko e kakai ko na'a nau 'ave 'a e kau ng ue, hang ko e me'a ko na'a ku lave ki mu'a, mea'i p 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, polokalama ko eni Sea na'e 'ikai ke haohaoa ia mei he kamata 'o a'u mai ki he 'aho ni Sea.

Ko e palopalemá 'e Sea, ngaahi palopalema ko 'oku hoko tefito ko 'o lahi ai 'a e maumau mo e lahi ai mo e mavahe mei he faama, kalasi 'e 2 Sea, 'e 3. Na'e 'i ai p fa'ahinga ia ko 'enau fo'i atu p nautolu ke nau mavahe nautolu mei he faama ke nau hola nautolu. 'I ai 'a e fa'ahinga ia 'ikai ke lava 'o fai 'a e ng ue. Sea ko e me'a ia 'oku mea'i ia 'e he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki pea mo e Tonga kotoa. Ko e loto pea mo e fakakaukau fakavaha'a fonua ia 'i he Tonga 'ikai ke ne loto ia ke laka 'i ha fonua 'i he Tonga, 'a eni ko na'e hoko 'i he toko 24 Tonga mo e toko 150 mei he kaung 'api. K ko e fa'ahinga tokolahi ai Sea 'i ai fa'ahinga tokolahi ia ko e kon p pea toki mai leva 'o li'aki 'a e ng ue, 'ikai ke lava 'o fai 'a e ng ue, ' 'o faikava. Sea ko e taimi ni 'oku nau a'u ki he telefoni 'o *facebook*, ma'u mo e fanga ki'i *dvd* t t ia ai 'o a'u ki he 4, taimi ' ki he ng ue ko e 5, poaki puke ai p 'i he 'aho ko ia. Ko e fa'ahinga 'oku 'alu atu ke hola, fa'ahinga 'ikai ke lava 'o fai 'a e ng ue, pea kapau 'e inu kava 'i he uike kakato, ke 'uta ange Sea 'e lava 'o fai 'a e ng ue, 'ikai ko ha ng ue ma'ama'a eni Sea. Hang ko e me'a 'oku fa'a fakahua 'i he f nau toil Sea, 'ikai ko ha eni 'o lomi komipiuta 'i he faama, ko e ng ue lahi. Kapau 'oku fakafuofua ki he kato moli 'e tolungofulu ke te toli ki he pini 'e taha, ko e fo'i kaka ia mo e hifo 'e tolungofulu kehekehe ia. Kapau 'oku fiema'u ha'ate pini 'e 4 ko e 120 ia ki he 240 'a e kaka pea mo e hifo. 'A ia 'oku 'uhinga foki Sea 'eku fakat t ko ki he 'uhinga ko eni ko 'oku palopalema ai.

Ko hono tolu, Sea ko e palopalema ia ko 'oku totonu ia ko ke fai 'a e sio ko ki he *employer*, fu'u tokolahi, 'oku nau 'omai 'enautolu'a e fika 'o fakafuofua mai Sea ki he kau *pack packer*, fakafuofua mai ki he kau mani'i, kapau 'oku peh 'e he fakat t Sea 'oku fiema'u 'e he kau *pack packer* 'e 20 ke nau fai 'a e ng ue, fai p 'e Tonga 'e 6, 7 p 8. Pea nau to e 'oatu p 'enautolu 'a e Tonga 'e 20, 'osi p ng ue ia 'i he m hina 'e 2, m hina 'e 3, ko hono 'uhinga ia ko 'a e palopalema 'e taha 'oku mavahe ai 'a e tamaiki' pea mei he faama. 'A ia ko 'enau mavahe leva 'o 'o feinga'i ha ki'i s niti ke mai mo ia, k ko e fakalelei ko eni Sea na'e talu eni ia na'e ....'oku 'i ai 'etau ki'i motu'a Tonga na'e 'omai 'oku kei ha'u 'oatu 'ene ki'i kau ng ue Sea, na'e 'oatu ia 'o fu'u tokolahi pea holoholoki p kae kumi 'a e ngaahi faama vahevahe nautolu ki ai, ko hono 'uhinga' Sea 'i he 'uhinga ko eni fu'u sai 'a e ng ue ia 'a e Tonga, fu'u sai 'aupito 'a e ng ue ia 'a e Tonga.

Palopalema ko eni ko k na'e ko e ko e ...Sea, ko e ko e faka'ilonga eni ia 'o e 'ikai ke lava 'o fai 'a e ng ue Sea, pau p ke te l unga kita, pau p ke te lau'i 'e kita ha taha, pau ke te kumi 'e kita ha me'a ke hingaki ki ai 'a hoto vaivai. Kakai ko 'oku 'i ai honau loto, kakai ko 'oku nau lava 'o fai 'a e me'a nau fakama'uma'u p Sea to e hoko atu p , 'i ai 'a e founga lava 'e fakahoko 'aki 'a e ng ue ko ia, k taki to e foki mai ko e hoko atu.

Ko e ngaahi fakalelei ko 'oku fai he ...ko e palopalema lahi ko 'oku fa'a hoko heni, fa'a hoko heni Sea, l unga ko eni ko ki he konga 'e taha ko e l unga ki he nofo'anga. 140, 120 'i ai 'a e ngaahi faama 'oku lelei 'oku 90, 110. Ko e *rate backpacker* 'i he feitu'u ko ia h fanga 'i he fakatapu Sea, pa'anga 'e tolu nima ki he p , pa'anga 'e tolu nima ki he p , pa'anga ia 'e uangeau f nima 'i he uike kapau ...ko e ko e totongi ko ia Sea ...

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole ke u ki'i tokoni p ki he Minisit fakamolemole, 'oku ou kole p ki he Feitu'u na, me'a mai mu'a ki he me'a ko eni 'i he l pooti, kae toki 'omai ho'o l pooti 'au 'o fekau'aki mo e fakaikiiki ki he *backpacker* pea mo e anga ko 'o e ngaahi me'a ko 'a ia 'oku ne fiema'u ko ke 'omai 'Eiki Sea.

'Oku ou fie 'oatu p 'e au ki he Feitu'u na he 'oku ke mea'i p 'oku 'omai 'i he l pooti ko eni ko e kau *contractor* k toa p ia 'e hongofulu, 'a 'oku nau fai ko 'a e palopalema ko eni, 'a ia 'oku 'i ai 'a e *STAK* 'a e *STAK* Namoa, *Owen*, ko e *Savelio Contractors* 'a ko e 'ofefine p eni 'a ia ko e ua ia, tolu ko e *Martin* Manukia ...

Fe'ao Vakati: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea, 'oku 'i ai p mo e kau *employer* p langi 'oku tukuaki'i hena, pea 'oku kau pea mo e *accommodation* pea mo e *transportation*, fefolau'aki mo e nofo'anga hono l unga'i 'i he me'a ko eni.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia 'oku ou 'uhinga p ia ki he Feitu'u na ke ke me'a mai p 'a e Feitu'u na 'i he ngaahi me'a ko eni, ko e ni'ihii p eni ia, mahalo ko e tokolahi tahá ia 'o e kautaha toli ia 'oku sai p ia, 'ikai ke 'i ai ha ...

Fe'ao Vakati: Kaikehe Sea, 'E Sea faifai pea tetau fakakaukau tautolu na'a ko ha v fakatonga eni ia.

Lord Fusitu'a: Sea ko e ki'i tokoni p ki he m mipa ko eni, 'oku ou kole atu ke me'a lelei p mu'a 'a e N pele, tuku p 'a e fakam 'ala'ala ia ke fai, 'oku ou tui ko e Fale 'oku ke mea'i ko e há 'a e fakam 'ala'ala k toi taha ke mea'i 'e he Fale ni 'a e tu'unga 'o e me'a ko eni, ...tuku p ke fai 'ene me'a, m l Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou m lie'ia ma'u p 'i he 'Eiki N pele ko eni ki'i nofo 'o fakatokanga'iange 'uhinga ko 'eku 'uhinga ko ki he ...'oleva, 'oleva ho'o me'a ki 'olunga ...

Lord Fusitu'a: Fakamolemole k taki laum lie lelei p , fai mai 'a e fakam 'ala'ala ...

Sea K miti: K taki me'a ki lalo

Tokanga ki he totongi nofo kau ng ue

Lord Tu'ilakepa: ...'oleva ho'o me'á, ko e 'uhinga p ia ki he me'a ko eni 'oku me'a mai 'a e Minisit , 'a e Fakafofonga Niua, faai mai ia, me'a mai ia 'i he ngaahi me'a fekau'aki mo e nofo'anga, 'oku 'i ai 'a e nofo'anga ia heni 'oku fakahoko mai 'oku nofo ai 'a e toko 11, toko 17, toko 15, 'a ia ko e l pooti ia, ko e me'a ia 'oku ou fiema'u ko ki ai. Pea nau totongi 'a e 120, k ko e fo'i fika ko e uaafe ...

Lord Fusitu'a: Sea to e l l a ange 'a e fakatonutonu ia 'i he fakam 'ala'ala.

Lord Tu'ilakepa: Me'a ho'o l pooti pea ke toki me'a ki 'olunga, kae 'oua te ke 'ai'ai noa'ia 'i he Fale mo e fakahela 'etau ng ue.

Fe'ao Vakati: Sea sai p kau fakam 'ala'ala atu p Sea ...

Lord Fusitu'a: Ko e me'a mau loto ke 'ai 'oku 'ikai ko ha 'ai noa'ia.

Tali ki he totongi mohenga he nofo kau toli

Fe'ao Vakati: Faka'amu au Sea ke u a'u ki he me'a ko 'oku me'a mai ki ai 'a e N pele. Ko e pa'anga 'e tolunima Sea ki he mohenga *per bed*, 'a ia ko e *rate* ia ko 'a e *backpacker* pa'anga 'e tolunima ki he mohenga, 'oku 'ikai ko e tolunima ki he loki p ko ha toko fiha, ko e tolunima ko ...ko e me'a p Sea 'a e *backpacker* ko 'etau atu ko ki he feitu'u 'oku fai ai ko 'a e mohe h fanga 'i he fakatapu, 'oku laine mai 'a e ngaahi fu'u mohenga ai, pa'anga 'e tolunima ki he mohenga 'i he p , 'a ia ko e *rate* ia ko ...na'a ku fakatokanga'i ko 'i he l unga ko eni Sea, l unga eni ia ki he nofo 'i he loki, k ko e *rate* 'oku 'oange ki he mohenga ko 'oku nau nofo ai 'i he malumalu 'o e fale ko ia.

Uesia fili kau ngaue toli 'a Tonga he l ooti launga mei 'Asitel lia

Ka 'oku sai p Sea ka u hoko atu p mu'a Sea fakamolemole p 'i he fakahoha'a ko eni Sea, ko e l pooti ko eni Sea te ne uesia 'a e *recruit* ko pea mei Tonga ni, na'e ta'ofi ai tau peh 'e he kautaha na'e me'a mai 'aki 'e he N pele na'e 'ai ke 'ave 'enau toko 50 na'e ta'ofi, 'i ai mo e kautaha na'e 'ai ke 'ave mo 'enau toko 300 toki faka'at mai 'i he uike ngaahi uike ki mui ni p 'e Sea, toki faka'at mai ia na'a nau to e foki nautolu 'o to e sivi 'a e l unga ko eni Sea, to e foki kotoa 'a e Potung ue ... 'a ia ko 'eku 'uhingá Sea 'ou maau p *system* ia 'a 'Aositel lia, 'i ai 'a e *ombudsman*. 'oku 'i ai 'a e *Welfare Work* 'a 'Aositel lia ko e *Department of Employment*, mo f fua, pau ke nau 'alu nautolu ia he na'a nau *address* k toa 'e nautolu eni, ko 'emau a'u atu mautolu ki he ngaahi faama 'oku 'osi 'i ai 'a e l unga ia, 'a eni ko 'oku fekau'aki pea mo e nngaahi l unga, 'osi 'i ai'a e ngaahi l unga, pea na'e 'i ai p 'o nau tali pea ko e me'a ia 'oku mau kei kole ai, na'e 'omai p 'enau tali, 'oatu p 'o fakamatata 'oku 'i ai p 'a e ki'i faama 'e tolu na'a nau mai 'o e *employer* 'e tolu k taki 'enau tohi, ka na'e lava p 'o lekooti, ko e atu ko ia Sea kuo pau ke l pooti 'a e kau me'a ko eni 'oku l unga'i ki he Potung ue 'o fakamatata ki ai 'a e totonu p ko e h 'a e me'a totonu, pea na'e 'alu p 'a e Potung ue 'o sivi 'o a'u ki he 'enau pepa.

'Oku 'i ai 'a e tokotaha ia 'oku l unga'i ki he faama 'e taha he na'e 'ikai ke ng ue ia 'i he faama ko ia 'i he l pooti ko eni h . Kau ki ai mo e ongo me'a ko eni, pea na'a nau fakakaukau p Sea ke nau ki he kau loa mo e me'a peh to e sio ki ai Sea, k 'oku mahalo 'oku mole taimi, ko e me'a

ko 'oku mahu'inga ko 'e Sea pea 'oku ou kole fakamolemole 'aupito p au ki he Hou'eiki 'a e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato Sea, ko e 'uhinga p 'eku fakahoha'a 'aku ia 'a e mahu'inga ke 'ave 'etau f nau Tonga neongo 'oku 'i ai 'a e palopalema k 'e 'ikai ke haohaoa 'e fakalelei p hala mo tau fononga p , fakalelei p mo tau fononga p kae mahu'inga ko ke ke 'omai 'a e faingam lie hang ko 'eku lave ko ki ai 'i he 'aho ni Sea, 'oku 'i ai 'a e ki'i f nau kuo meimei m hina 'e ....

<005>

Taimi: 1530-1540

Fe'ao Vakati : ... lahi e ta'eng ué ia. Fai atu e fetu'utaki ke tuku mu'a ke nau 'at atu ki ha faama e taha.

Lahi takihala'i fakamatala fekau'aki mo e kau employer

'Oku 'i ai pe e ngaahi founa, Sea, ka 'oku 'ikai ko e founa ia, ke tau ala atu tautolu 'o t palasi a eni pea mole ai e ngaahi faingam lie ko ení, Sea. Ka ko e meimei ko e ta'ofi ko eni 'o e *recruit* ko eni pea mei Tonga ni, ta'ofi p ia 'e he 'etau kau ng ue Tongá. Mahalo na'e 'osi tali p ia 'e M tini Manukia ia, 'a e peh ko ko e *employer*, 'oku 'ikai ko ha *employer* a M tini, ko e tokotaha ng ue ia 'a e kau faamá. 'Oku *employ* ia 'e he ngaahi faama. Pea ko hono mo'oní, Sea, ko e ng ue ke te hoko ko e *contractor* heni, kuo pau ke te totongi 'e kita e silini lahi. Ko e tu'utu'uni ko ia kuo pau ke te totongi e pa'anga e 500 ki he fea, visa, kapau 'oku lava, pea ko e atu ko ki aí, pea 'oku 'oange e s niti ia ke nau nofo'aki. Pea kamata leva e ng ue, pea nau t e seniti ko iá.

Fokotu'u 'ave l pooti l unga ki he Pule'anga

Lahi p mo e ngaahi palopalema kehe, Sea. Fa'a 'omai, taimi nounou 'a e taimi ni. Na'a ku 'oange ai 'o ki'i 'ova ai, 'o mamafa ai 'a e tikite. 'A ia ko e ngaahi palopalema ko iá, Sea, na'e 'o fai 'a e ng ue ki ai na'a lava ke ki'i fakalelei'i, 'a e founa ng ué, kae hoko atu p 'a 'enau *recruitment* mei Tonga ni. Ko hono mo'oní 'o'ona ia, Sea, kapau 'e 'omai e fiká, kuo vave e kaka hake 'a e ngaahi fonua kehé, kae 'osi ange ko iá, na'a tau mavahe, p seti e 70 'a e kaung ue 'i 'Asitelelia mei Tonga ni. Vahevahe leva e toengá. T naki fakak toa ko 'a e kau ng ue mei he ngaahi 'otu motu he Pasifikí, 'o a'u mai ki he ta'u kuo 'osi, kei toko lahi ange p a Tonga ni ia, mama'o 'aupito. Pea na'e fai e faka'amu ko eni, Sea. 'Oku ou tui p , Sea, mahalo he 'ikai ke u toe fu'u fakahoha'a l loa ki ai. Fakataha p 'a e kautaha ko eni, mo e ongo Potung ue 'e 2 'i Kenipela. Pea 'oku ou tui, Sea, ko e fakah ko ia na'e fakahoko 'i he fakataha ko iá, ko e alepau ko eni, mo e tu'utu'uni ng ue ko ení, 'oku 'i he vaha'a p ia 'o e Pule'anga 'Asitelelia, mo e Pule'anga Tongá. 'Oku ou peh , Sea, kole p 'aku mo 'eku fokotu'u, Sea. Fakafoki mu'a e l pooti ki he Pule'angá. Fakafoki p e l pooti ki he Pule'anga ke nau hoko atu ki ai, pea hoko atu 'etau ng ue 'atautolu 'e taha, Sea. M l .

Sea K miti : M l . 'E Hou'eiki, k taki p . 'e Hou'eiki, ko e taha e ngaahi huelo koula ko 'o e temok latí, ko e fakamaau totonú, *Justice*. Na'a ku lau 'e au e l pooti ko , pea u sio ki he ngaahi palopalema, pea u peh . Ko f e tali 'a e faha'i ko , ka tau ma'u e *justice*. Ka ko e me'a p ia 'amoutolu. Kapau te tau alea p tautolu he fo'i pepa ko . Ko f leva 'a e tali 'a e kau me'a ko ke tau sio ki ai? Ka 'oku tau fakam l ki he Pule'angá, pea mo e Potung ue ko 'ení. Ko e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, ko ia 'a e 'uluaki Minisit ko ení, na'a nau kamata'í. Hoko atu ki ai a

Lord Vaea, pea fika tolu mai ‘a e ‘Eiki Minisit M l l ko eni. Kuo lahi e kakai kuo tokonia, langa honau ngaahi fale, pea kuo lau miliona e ngaahi pa’anga, mahalo kuo ‘osi a’u ‘o 20 miliona kuo ma’u ‘e Tonga ni ‘i he ‘alu ko íá, ki mui, kaikehe, hoko atu e feme’a’akí, ka ko e N pele fika l ‘o Tongatapu, pea hoko ai e ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga Fakalotofonua, pea hoko ai a Ha’apai 13.

Tokanga ‘ikai mafai Fakafofonga Kakai ongo Niuá ke tali fehu’i fekau’aki mo e toli

Lord Vaea : Fakam l atu ki he Sea e K miti Kakató. ‘Oku ou fakam l atu ki he me’a ko ia ‘a e Fakafofonga ‘o Niuá, na’e Minisit ko ia ki he toli. Sea, ‘oku ou tokanga ki aí. ‘Uluakí, ko e mafai ko ia ‘o e Minisit M l l ki he tali fehu’í. ‘Ikai ke ‘i ai hano mafai ia ‘o’ona ke tali fehu’i ma’a e Kapineti.

Fe’ao Vakata : Sea, ko e ki’i fakatonutonu eni, Sea.

Veivosa Taka : Sea, fakatonutonu.

Sea K miti Kakato : ‘Uluaki ‘omai e fakatonutonu ko .

Fe’ao Vakata : Sea, ‘oku ‘ikai ko ha’aku tali fehu’i ‘aku ma’a e Kapineti. Ko ‘eku malanga p ia ‘a’aku he me’a ‘oku ou lave’i.

Sea K miti : M l . Mahino ho’o fakatonutonú ‘au. ‘Ai mai ho’o fakatonutonú ‘au.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko ‘eku fakatonutonú, he me’a mai ‘a e Fika l Tongatapú, ko e Minisit Toli. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ko e Minisit toli, ko e Minisit eni. Ko ‘eku fakatonutonú ia, Sea.

Sea K miti: M l . ‘Eiki N pele hoko atu. ‘Eiki N pele.

Lord Vaea : ‘Oku ou tali lelei ‘a e fakatonutonu ‘a e Fakafofonga ‘o Niuá, kae ‘uma’á ‘a Ha’apai. Ko e ‘uhinga foki ‘oku ou hanga ai ‘o fehu’i ení, ‘e Sea ‘o e K miti Kakató, ko hono ‘uhingá ko e tohi na’e fai ia, pea mo e l pooti ‘a e K miti Tu’uma’ú, ‘oku kehekehe ia, Sea. Ko e l pooti ko ‘a e K miti Tu’uma’ú, ‘oku ne fakahoko mai ai, ‘i he konga ‘uluakí, ‘i he ola ‘o e vakai’i ‘a e Fokotu’u Faka-Fale Alea, Fika 28/2016, pea mo e fokotu’u ko ia ki he 12/2016, ‘oku h ai ‘i he ngaahi fokotu’u ko eni ‘a e ngaahi me’a ko eni. ‘Uluakí. ke fakah ‘a e fokotu’u ki he Fale Aleá. Uá, ke fakah atu ‘a e Tohi Tangí ki he Fale Aleá. Tolú, ke tali ‘a e lipooti ia ‘a e K miti Tu’uma’u, ‘i he ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá. ‘Osi.

Ko e me’a ia ‘oku fai ai ko ‘a e hoha’á. Ko e feme’a’aki ko hang ko ia ‘oku me’a mai ‘aki ko ‘e he Fakafofonga ko ‘o e Ongoniuá. Sea, pelepelengesi ‘a e me’a ko ‘ení. ‘Uluakí, ko e ma’u’anga pa’anga ‘i he *currency* ko eni ‘a ‘Asitel lia. Pea mo e ma’u pa’anga ‘i he *currency* ko ia ‘a Nu’usila. Pea ko e fakafuofuá, ko e pa’anga ‘oku ‘i hení, ko e pa’anga ‘e 40 tupu miliona. Pea ‘i he ‘ene peh , ‘e lava ke uestia ‘a e feme’a’aki ko eni, ‘a e tu’unga ko ia ‘oku fai ‘a e fakakaukau mo e fatu ki he kaha’ú, ‘a e ng ue ko ia ‘i ‘Asiteleliá. Pea ko ia ai, ‘oku fai e tokangá, ‘i hono fakamatala pehe ni pea ‘oatú, pea mea’i mai ‘e he fonua ko eni ha’a nautolu ko eni ko eni ‘a e ngaahi ng ue ko ení. Mahalo na’a ‘oku sai ke holoki a e ng ué. ‘Ikai ke lava ‘e Tonga ‘o fai

honau ngaahi fatongiá. Ko ia ai, ‘oku fai e tokanga lahi ki he feme’a’aki ko ení, ‘i he ‘uhinga ko ení. Ko e ‘uluakí, ko e alea, ko e alea fakavaha’apule’anga ia ‘a e Pule’anga mo e Pule’anga. Uá. ko e tefito’i fatongia ia ko eni, ko e tali ui ia ‘a e Pule’angá ki he fakafehu’i, ‘oatu ‘e he Fakafofonga mei he Fale Aleá. ‘Oku ‘ikai ko e tali ui ia ‘a e Fakafofonga ‘o Niuá. Ko e tali ui ia ‘a e Fakafofonga mei he Hou’eiki Kapinetí.

Fe’ao Vakát : Sea, ki’i to e fakatonutonu atu p , Sea.

Sea K miti: Fakatonutonu.

Fe’ao Vakát : ‘Ikai ko ha’aku tali ui ia ‘a e motu’a ni, Sea. Ko u malanga p ‘a’aku ia he me’a ‘oku ou lave’í. ‘Oku ‘osi mahino p . Sea, te u ‘alu au ki he fakaikiiki ko ení, Sea. Na’e ‘ikai ke u ‘ai atu ‘e au, ka na’e ‘i heni e kautaha ko eni, ka na’e ‘ikai ke nau me’a ange ke mau fakataha. He taimi ko na’e kei fai fatongia ai e motu’a ni. Na’e ‘ikai ke u fakah atu ‘e au e me’a ko iá, Sea. Ko e ‘uhinga ia, he ko e tafa’aki ko ení. ‘Oku ou talanoa p au, he me’a ‘oku ou lave’i ko fekau’aki pea mo e totonu ko e ngaahi me’a ‘oku hokó, Sea. M l Sea.

Lord Vaea : M l Sea. Ko hono ‘uhinga foki ‘oku me’a mai ai ‘a e Fakafofonga Niuá, ko e h ai hono hingoá, ka ‘oku ‘ikai ke h ai hono lakangá. H ai hono hingoá, ko e ‘uhinga ia ‘oku me’a mai aí. Ko e ‘uhinga ko ‘eku fakalea atu ‘a’akú, ko e lakangá, ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’akí, ko e lakanga ia ‘oku ‘i he malumalu ia ‘o e Kapinetí pea mo e Pule’angá, pea mo e Pal miá. Pea ‘i he’ene peh leva, Sea, ‘oku faingata’a leva ia ke me’a mai ‘a e Fakafofonga ‘o e Ongó Niuá, ko hono ‘uhingá ko ‘ene ‘ofa ki he ng ué. Ko ia na’e ‘i ai e lakangá. Ko e tali uí ia mo e kaha’u ‘o e Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá, ‘oku ‘i he ‘aofinima ia ‘o e Kapineti, pea peh hono v ko mo ‘Aositelelia ‘i he kaha’ú. Pea ko hono ‘uhinga ia

Fe’ao Vakát : Sea, fakatonutonu.

Sea K miti: Fakatonutonu.

Taukave ‘oku loi e ngaahi tukuaki’i he l pooti l unga he toli

Fe’ao Vakát : Faka’amu p au ke. Ko e fakatonutonu p , Sea, he ‘oku ou lave’i p e toutou me’a ko ‘a e ‘Eiki N pele ki he tali uí. ‘Oku ‘ikai ke u tali ui au ki he Pule’angá, mahalo ko e me’a lelei, Sea, ‘eku foki mai ‘o hoko ko e M mipa tau’at ina. Ko e h e lelei ko ki he fonuá, Sea, ko e me’a ia te u nofo ai e motu’a ni ia. ‘A eni ko ‘oku ou ‘ai atu. ‘E Sea, ko e me’a ko na’e me’a’aki ko ‘e he N pele ‘i he l pooti. ‘Oku ‘asi e hingoa ‘o e motu’a ni ia he lipooti, ‘oku ‘ikai ko e lakanga, pea na’a ku tu’u au ke malu’i e me’á. ‘Oku loi ia. Faka’amu au ke ‘oua te u lea’aki e fo’i lea ‘oku loi, na’e peh ‘e au ‘oku ‘ikai ke mo’oni. ‘A e me’a ko eni ‘oku ‘asi he tukuaki’i ‘a e motu’a ni ‘i he me’á. ‘Oku ‘ikai ko e lakangá ia, na’e tu’uaki’i e motu’a ni, pea ‘oku ou fakahoko atu ‘e au ‘a e me’a ko ‘oku ou lave’i totonu fekau’aki pea mo e me’a ko ‘oku hokó, Sea. M l Sea.

Lord Vaea : Sea, ‘oku ou faka’apa’apa, pea ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga peh ‘eku fakafehu’í, ki he lea ko e tali ui. Ko e tali uí foki ia, ko e lea ia ‘oku ng ue’aki, taimi ‘oku fai ai e feuiaki ko eni ko he fale tapú. Pea ‘oku ‘uhinga peh p ‘eku ‘uhingá ‘aku ia. Tali Ui. ‘Ikai ke ‘uhinga ia ke

tali ui mai kia kimautolu. Tali ui ki h . Ko e 'uhingá ia. Pea ko e me'a eni 'oku ou mahu'inga'ia aí, Sea, ko hono 'uhingá...

<006>

Taimi: 1540-1550

Lord Vaea: Ko e tu'utu'uni ko ia 'a e ngaahi K miti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonú, 'oku h p ia heni, ko e fo'i fokotu'ú ia. Ko e fokotu'u ko ia 'uluakí ia, 'oku h mai ai 'a e fokotu'u ko ia ia, 'a e .. ke fakahoko 'e he Pule'angá 'a e ng ue fakavavevave 'aupito ki ai, 'osi. Pea ko ia ai 'oku fai 'a e tokanga ko ia ki aí Sea. 'Oku ou tokanga pea 'oku ou faka'apa'apa lahi 'aupito ki he pepa fakalahi ko ia.. (a) 'oku me'a mai 'aki 'e he Fakafofonga N pele ko ia 'o Vava'ú 'e toki me'a atu atu ia ki ai, he fakalahi (a). 'Oku ou tokangá, ko hono 'uhingá, ko e anga 'ete lava 'o fakafofonga'i 'a hoto hingoá, ka 'oku 'ikai ke te kei 'i ai. Manatu'i Sea , pea ko hono 'uhinga leva peh 'eku tokangá, 'o fakafehoanaki..

Veivosa Taka: Sea ko e fakatonutonu.

Lord Vaea: Tali si'i mu'a Sea ke u ki'i faka'osi p kae toki me'a mai 'a e ..vave p , 'o fakafehoanaki p 'a e me'a ko eni 'oku 'oatú, pea mo e fokotu'u ko ia 'oku 'omai ko ki he Fale ni. 'Oku te'eki ke fokotu'u mai 'i he fokotu'u ko eni ko 'a e K miti Tu'uma'ú ha hingoá, p ko ha lakanga. Ko e fo'i lea p 'oku peh : fakahoko 'e he Pule'angá ha ng ue fakavavevave 'o taau pea mo e ngaahi me'á, 'osi. Ko ia ai 'oku fai atu 'a e tokanga lahi atu ko ia ki aí, ko hono 'uhingá, ko e taimi ko ia 'oku fakah mai ai 'a e Tohi Tangí pea ui ia ko e fakalahi (e). Manatu'i ko e Tohi Tangí ko e *Petition*, pea 'oku 'alu hake leva 'a e *petition* ia 'o 'alu ia ki 'olunga. 'E 'ikai ke nofo ia ko e fakalahi. 'E hoko leva ia ko e *urgency* , pea fika 'uluaki ia. Ka 'i he'ene tu'u peh ko eni 'a'aná ia, kuo fakalahi (e) ia, pea 'oku fika leva ia ki lalo. 'Oku 'uhinga peh leva Sea 'eku fakaleá, k taki p ..

Veivosa Taka: Sea k taki p ke 'oatu 'eku fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Fale 'eiki. 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonú, 'i he ngaahi me'a fika 'uluakí, hang 'oku 'ikai totonu ke me'a 'a e Fakafofonga Niuá, 'o fakahoko 'ene fakamatalá 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni Sea peesi 27 kupu 43. 'E ngofua ki ha M mipa ke ne fakamtala ki ha me'a 'oku kau tonu kiate ia. Sea ko e fakatonutonú ia 'oku hala 'a e ngaahi tukuaki'i ko ia 'oku fai mai ki he Fakafofonga Niuá Sea. Ko e fakatonutonu p ia Sea. 'Oku 'i ai p 'ene totonu ke me'a atu.

Tokanga ki he natula fakavavevave fiema'u e tohi tangi fekau'aki mo e kau toli

Lord Vaea: M l Sea, ko hono 'uhinga foki ia 'oku ou hanga ai 'o 'ohake 'a e lakangá, mo e hingoá, mo e fokotu'u ko eni na'e 'omai ko eni ko ki he Fale 'eiki. Ko e L pootí ia ko e fokotu'ú ke 'ave ki he Pule'angá, ke fai ha ng ue fakavavevave ki ai. 'Oku 'ikai ke 'omai ia ki he Fakafofongá, ke ne tali ui. Kapau na'e na'e kei 'i he lakanga p ia 'o e Kapinetí...

Veivosa Taka: Sea kau ki'i tokoni atu Sea.

Lord Vaea: .Ka ‘oku ‘ikai ke kei ‘i ai ha ‘uhinga peh ia ke kei tali ui ia ki he me’a ko eni. Ko ia ai ‘oku fai ai ‘a e fakatonutonu atu ki he ng ue ‘a e Feitu’u na kae ‘uma’ ‘a e Fale. Ko hai ‘oku Pule’anga? ‘Oku ‘ikai ke to e Pule’anga...

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu atu mu’a Sea.

Sea K miti: Fakatonutonu.. Hou’eiki manatu’i ‘a e fakatonutonú kapau ko ha me’a ‘oku hala, pea te talamai leva ‘oku hala kae tonu . ‘Ai angé kae me’a atu ki ai ‘a e hou’eiki.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Seá tapu mo e Fale ‘eiki. Sea, ko ‘eku fakatonutonú, hang ‘oku fakahalaki ‘e he Hou’eiki Fika 1 ia ke ‘omai ha faingam lie ke mau malanga. Hang ‘oku peh mai p ia ke leleaki’i p ia pea fakapaasi. Ko e fakatonutonú ia Sea ka u hoko atu au he faingam lie. ‘Eiki Sea. ‘oku ou..

Sea K miti: K taki, k taki ‘e fakahokohoko ‘a e leá ia.

Lord Vaea: ‘Oku ou ng ue au mei he tohi ng ue ‘a e Feitu’u na, na’a ke tukuhiho’i. ‘A ia ko e tohi ng ue ‘oku h ‘i he tohi ko ia ki he Sea. Ko ia ‘oku l pooti Fika 5/2016 pea ko ‘eku to’o p ‘e au mei ai pea ‘osi ia. ‘Ikai ke u to e to’o ‘e au mai ha feitu’u.

Fe’ao Vakata: Ke ‘oatu mu’a ‘a e fakatonutonu ‘a e motu’a ni Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Fe’ao Vakata: Sea ‘oku ou tui ‘oku ‘osi me’a mai ‘aki p ia ‘e he ‘Eiki N pele. ‘Oku ‘asi ‘a e hingoa ‘o e motu’a ni ia hono tukuaki’í, ikai ko e lakangá ia. ‘Oku ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o malu’i ‘a e Pule’anga ..

Sea K miti Kakato: Sai p ia Fakafofonga ‘oku ‘osi mahino ia.

Fe’ao Vakata: ‘Oku ‘i ai a e ki’i me’a ‘e taha ia Sea, ‘oku ou ma’ema’ekina ke u lea’aki ke u fakahoha’a ‘aki Sea. Faama ko na’e ‘a e TASWA ‘o nofo ai, ‘ikai ke ‘asi ia he l pooti ko eni. Na’e toki pekia mai mei ai hoku tokoua Niuatoputapu, fakah ‘ele mai he Falaite. ‘Ikai ke ‘asi ia heni. Ko e ngaahi l unga Sea ‘oku ‘ikai ke u fie lave ki ai, he ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele. Ko e ngaahi l unga ko ia na’e ma’u ‘e he Potung ué he taimi na’e fai fatongia ai ‘a e motu’a ni, ko e ngaahi l unga ia mei he *employers*, ‘ikai ke ‘omai ha l unga ia pea mei he kau ng ue. ‘Oku ‘ikai ke u lave’i ‘e au p ‘oku a’u ‘o 5, pe ‘oku... ka ko e me’a ko ena ‘a e fehu’i ki he kau ng ue ‘oku ‘ikai ke ‘omai ha l unga ia ki ai. ‘Oku nau kinautolu ‘o l unga ki he ki he kautaha ko ‘a e kau hola. ‘Oku mai p ‘a e f naú ‘o fai ‘enau *briefing* mo e kau ng ué, ke fakalelei p ‘a e founga ng ue. Ko e l unga ko ia ‘oku mau ma’ú, ko e lahi ‘a e kon , he me’alele ‘a e ng ué ‘o kon ai pea ia ‘o tui’i e h mo e h . Ka ko e me’a ko ia ‘oku hokó, ‘oku ‘omai ‘a e l unga ia ki h , ‘a e kau mavahe mei he ngaahi faamá ‘a e lahi taha, ‘a eni ‘oku ‘asi ko . ‘Oku ou faka’amu p Sea na’a tukuhiho ha fa’ahinga tafa’aki.

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea,.. ‘e Fakafofonga Niua ke u tokoni atu ki he Feitu’u na. ‘Oku ou mahalo p au ‘oku mo’oni ‘a e Feitu’u na, ka na’e tonu p ke ‘omai ha L pooti ‘a e Feitu’u na, ka ko e L pooti eni ‘Eiki Sea ‘oku ‘omai pea ‘oku tali ‘e he Fale ni, ko e ni’ihi Tonga ‘oku nau *volunteer*, pea kuo nau ‘osi l sitisa ‘a e kautaha ko ení, ko ‘enau sio ki he palopalema ko ia ‘oku hoko ki he hotau kakaí ‘i he fonua ko ia ‘o ‘Aositel lia. Pea ‘oku ‘oange ‘e he Pule’angá ‘a e faingam lie kia nautolu ke nau vakai’i. Ko e me’a ko eni na’e hoko ‘a e mate ko eni na’e hoko ko .. ‘a ‘oku teuteu fakah ‘ele mai ‘Eiki Sea, na’e ‘ikai fetu’utaki ‘a e kau polisi’ ia ki ha to e taha he na’e ‘ikai ke ‘i ai ha Fakafofonga ia he Fakafofonga Niua. Na’a nau fetu’utaki kinautolu ki he kautaha ko eni. Pea ko e kautaha ko ení, ko nautolu ‘oku nau heka ‘i he’enau *volunteer* p he’enau ‘ofa ki he kakai Tongá, ke nau mai ‘o ‘omai ‘a e pekia ko ení, ‘oku

tau mai he Falaite ko ení, Sea. Ko e ‘uhinga ia ‘o e L pooti ko eni. ‘Oku ‘ikai ke ha’u ‘a e L pooti ko ení ‘a e ni’ihi ko ení, ko ha’anau fakalotokovi ki he Pule’angá, p fakalotokovi ki he Minisit . Ko e kakai ‘oku nau ‘omai ‘a e fakamatala falala’anga ‘Eiki Sea. ‘Oku kau ‘a e me’a ko ení ‘Eiki Sea, hono fakailifia’i kinautolu, ka nau lea ko ‘enau ‘osí ia. Te nau foki kapau, te nau fai ‘a e ngaahi me’a ko ení ‘Eiki Sea. Pea ko e me’a ko eni na’e lave ki ai, na’e na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga mei Niuá, ‘o fekau’aki pea mo e tohi ‘a e toko 100 tupu. ‘Eiki Sea, kapau ‘e ‘ai mahalo ‘e ‘ai ke kumi ‘a e toko 100 tupu ko ia, ‘oku h mahalo ia he Tohi Tangi. ‘Osi ‘omai p ‘a e toko 1 afe tupu ia ‘Eiki Sea, ‘a e ni’ihi mei ‘Aositel lia mo Tonga ni ‘oku nau fakamo’oni heni ‘Eiki Sea. Ko hono fakamahino mai ia ‘oku tokolahi p ka ‘oku kukuta ‘a e loto ‘o e Tongá, koe’uhi ko ‘enau me’a, ‘aki ‘a e me’a Sea ‘oku ‘asi p he L pooti ‘Eiki Sea. ‘A eni ia na’a ku lave ki aí, ‘a e talanoa ‘a e tokotaha ko ení mo e ngaahi.

Fe’ao Vakati : Sea kole p mu’a p ‘e laum lie p ‘a e Fakafofonga ke u tokoni p ki ai.

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai ‘oku lelei ke tau fetokoni’aki ‘Eiki Sea, koe’uhi he ‘oku mahu’inga ‘a e me’a ko ení he fekau’aki mo e kakai ‘Eiki Sea, mahalo p na’a ‘oku kau ai ‘a e m tu’a ‘a e Feitu’u na.

Fe’ao Vakati : Ko e toko 179 ko ia na’e lave ki ai ‘a e motu’a ni ia Sea, ko e kau ng ue ia ‘o e faama ko ia na’e l unga’i. Na’e hola mei ai ‘a e toko 19, pea tohi mai leva ‘a e toko 179 ‘o support mai ‘a e ongo m tu’a, ‘oku nau fiem lie lelei ki he ng ue ‘oku fakahoko. M l .

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea, hang p ko e me’a ko ia na’a ku lave ki ai, kapau ko e toko 179 ko íá, vakai’i ange ‘a e toko 179 ko ia p ‘oku nau he lisi ‘o e Tohi Tangi ko ení ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘omai p pea mo e ngaahi telefoni ‘o fel l ve’i pea mo ‘enau loto ..

M teni Tapueluelu: Sea kole p ki he ‘Eiki N pelep ‘e laum lie lelei ke u ki’i tokoni ange.

Sea K miti Kakato: Te ke tali ‘a e tokoni ko eni?

Lord Tu’ilakepa: ‘Io ‘oku sai ‘aupito ke tau fetokoni’aki ...

Tapou ke ‘omai ha fakamatala mei he tafa’aki ‘oku l unga’i ke kakato

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea peh ki he hou’eiki ‘o e K miti Kakato. Faka’apa’apa lahi ‘aupito ‘Eiki Sea ki he Potung ue ‘oku nau tataki mai ‘a e ng ue ko ení, ‘ene pelepelengesi. ‘Oku ‘ofeina lahi ‘aupito ‘a e ng ue na’e fai ‘e he ta’okete Fakafofonga mei Niuá, ‘i he ng ue ko eni. Ko e ng ue eni ‘Eiki Sea ‘oku hangehang ki he motu’a ni, na’e tokanga’i ia ‘e he *Labour & Commerce* pea to’o mei ai ‘o ‘ave ki he *Internal Affairs*. ‘Oku mo’oni p ‘Eiki Sea ‘etau fefaka’apa’apa’aki mo ‘etau tui ki he ng ue lelei ‘oku fai ‘e he Pule’anga. ‘Oku totonu p ke tau tokanga ‘Eiki Sea ke kakato ‘a e ngaahi tafa’aki pea ko u peh ke tau ki’i kamata p mu’a heni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e fanga ki’i me’a si’i p , ‘oku ou peh ke tukuatu ki he Pule’anga. ‘Eiki Sea, ‘e faingata’a ia ‘Eiki Sea ke tau hanga ‘o pii’i ‘a e vai ‘ulí fakataha mo e p p kitu’a (*h fanga he fakatapu*), p ko ‘etau tuku fakataha p kinaua ‘i fale. Kuo pau p ke tau to’o mai p ha ki’i me’a si’i ke fai ki ai ha tokanga ..

<008>

Taimi: 1550-1600

M teni Tapueluelu: Ke fakatonuhia’i, totonu p ke taki ‘a e tokanga ‘a e Pule’anga ki he ngaahi tokanga ‘oku ‘omai ko eni pea mo ‘omai foki mo e tafa’aki ‘e taha ke kakato, kuo a’u mai e fetu’utaki ia ki he motu’a ni ‘Eiki Sea ko e ngaahi kautaha ko ni’ihi ko ‘oku tukuaki’i he ‘oku tolu fakafungavaka foki ‘Eiki Sea, Pule’anga ki he Pule’anga, ngaahi faama. Pea ‘oku ‘i ai leva e

kau *middleman*, ‘oku ‘ikai ke tukuaki’i, ko e tukuaki’i lahi taha ‘oku ‘alu ki he kau *middleman*, ko nautolu ‘oku nau mai ko ‘o uki ko e kau ng ue ko ‘o ‘ave. Sai, ‘ikai ke u hanga au ‘o tukuaki’i ha taha Sea, ko e me’a ko ‘oku ou tokanga au ki ai ko hotau kakai. Ko e me’a ia ‘oku ou tokanga ki ai Sea. Kapau te u ‘oatu p au ha ki’i me’a si’i, kuo to’o foki mo e pa’anga mei he vahe fakauike ‘a e kau *TSW* koe’uh ko e malu’i mo’ui ...

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ia Fakafofonga?

M teni Tapueluelu: Ko ia ko e ‘uhinga p ia ki he kau ng ue ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Peesi fiha?

Tokanga ki he ‘ao’ao fia e halanga e pa’anga totongi malu’i mo’ui kau toli

M teni Tapueluelu: Peesi, ‘oku ‘ikai ke fakapeesi eni ia Sea. Ka ko u fakafuofua, pepa 66 palakalafi fakamuimui taha ‘e Sea mahalo ‘oku faingofua p ke u lau atu, ko e ki’i me’a si’i p eni ko u feinga ke taki ki ai ‘oku t tu’o lahi hono ‘ohake. “Kuo to’o foki mo e pa’anga mei he vahe fakauike ‘o e kau ng ue koe’uh ko e malu’i mo’ui p ko e *health insurance* ka ‘oku te’eki ke ‘oatu ki he kau ng ue ia ha fika tu’utu’uni p kaati malu’i mo’ui p ha fakamatala fekau’aki ‘o ‘i ai ha ngaahi me’a kuo hoko ‘i he lavea ko ia ‘a e kau ng ue p ha fiema’u ha tokoni fakamo’uilelei p faito’o ‘o ha puke. Me’a p ko u fie taki ai ‘a e tokanga ‘Eiki Sea ko e mo’oni ‘oku ‘i ai e ngaahi t lafili fekau’aki pea mo hono to’o ‘o e pa’anga ‘e ni’ihi ka ‘oku fakafehu’ia e ‘alunga ‘o e pa’anga ko ia. Pea ‘oku fakafehu’ia ‘a e founa ‘oku nau lava ‘o *claim* ha ngaahi pa’anga ‘oku ‘i ai honau totonu ki ai. Pea ko e me’a ko ‘oku ou fie taki ki ai ‘a e tokanga ‘Eiki Sea ke ‘ave ‘a e l pooti ki he Pule’anga ke nau fakakaukaua ‘a e le’o ko eni ‘o e kakai ‘oku nau ‘o ng ue’i mai ‘a e pa’anga pea toki t naki mai ki ai ‘a e le’o ‘a e ngaahi kupu kehe ‘oku mahu’inga ‘Eiki Sea, kau ai ‘a e kau faama ‘oku ‘ikai ke ‘asi ia heni. Kau ai pea mo e ni’ihi p ko ‘oku tukuaki’i ‘Eiki Sea he ko e tafa’aki ko ki hono p ’ si’i he’etau kau ng ue ‘a tautolu ko e mo’oni ia ‘Eiki Sea ko e me’a ko eni ‘oku ‘osi ‘ohake ia he ngaahi *media* ‘i muli. Ko e ‘ova lahi taha ko he folau e polokalama pehe ni ko tautolu ‘i Tonga ni ka ‘oku ‘ikai ke ‘asi mai foki ia he l pooti, ka he ‘ikai ke lava ke peh ke tau kaniseli kakato ai e l pooti. ‘UHINGA IA ‘OKU OU POUPOU AI ‘EIKI SEA KE ANGALELEI E PULE’ANGA, MOU HANGA MU’A ‘O TOKANGAEKINA ‘A E NI’IHI, KO U TUI P ‘E AI HA NGAHI LE’O HENI ‘OKU VALID P ‘OKU ‘UHINGA M LIE KE MOU TO E KI’I TOKANGA’I ANGE P MU’A ‘A E Tafa’aki ko ia, tautautefito p ki he pa’anga ko eni ko ‘a e ni’ihi ko eni ‘Eiki Sea p ‘oku ‘asi heni ‘oku ‘i ai hono p ’ si’i mo hono fakamanamana’i fekau’aki mo e pa’anga, na’a tokoni mai p ‘a e Pule’anga ‘Eiki Sea ka ‘oku ou pou pou atu ke ‘ave ‘a e l pooti ka nautolu ke fai ha ng ue ki ai Sea, m l e ma’u faingam lie ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: ‘Io ko e fokotu’u mai ‘e Hou’eiki ke ‘ave ‘a e l pooti ko eni ki he Pule’anga, ‘oku ‘i ai ha’amou pou pou ki ai?

Vili Hingano: ‘Eiki Sea kau ki’i tokoni atu Sea he me’a ko ia fakamolemole. Laum lie lelei p ?

Sea K miti Kakato: Tokoni?

Vili Hingano: ‘Io, ko ‘eku ki’i tokoni atu p ki he me’a ko eni ‘oku tokanga mai ki ai ‘a Tongatapu 4. Peesi ‘uluaki p ko eni e Tohi Tangi Hou’eiki. Palakalafi fika ‘uluaki, palakalafi fika ua,

palakalafi fika tolu. Konga ki mui 'o e palakalafi fika tolu. 'A ia 'oku peh ai 'e Hou'eiki, ko ia na'e fakakaukau ai 'a e TASWA... ke fai ha fetu'utaki hangatonu mai p ki he 'Eiki Pal mia he ko 'ene Potung ue he MIA. Na'e tali lelei 'e he 'Eiki Pal mia Hon. 'Akilisi P hiva pea ne fakataha ai mo e TASWA... 'i he 'aho Falaite 24 'o Sune 2016. Ko e m hina eni 'e ua pea na'e tuku ai 'e he TASWA... 'enau 'uluaki l pooti. Na'e pou pou 'a e 'Eiki Pal mia Hon. 'Akilisi P hiva pea ne me'a mai te ne 'ave 'a e l pooti ki he Kapineti. 'I ha fakahoko mai 'a e 'Ofisi 'o e Pal mia ki he TASWA... na'e fakah ki he fakataha 'o e Kapineti 'i he 'aho 15 Siulai 2016. Mei he ongo 'aho ko ia 'o e fakataha 'a e TASWA mo e 'Eiki Pal mia Hon. 'Akilisi P hiva pea mo hono fakah ki he Kapineti 'oku te'eki ke fai mai ha tali p fetu'utaki mai ki he TASWA 'o fekau'aki mo e ngaahi l unga mo e ngaahi fokotu'u 'o tuku atu 'e he ... 'o a'u ki he 'aho ni. 'Eiki Sea pea ko e ki'i fo'i palakalafi hoko, ke me'a p ki ai Sea? Ko ia na'e fakakaukau ai 'a e TASWA ke fai ha feinga ki he faha'i 'a e Hou'eiki 'o e fonua he ko honau kakai na'a nau loto 'ofa ange kinautolu mo fie fanongo ki he le'o 'o e faingata'a'ia 'a e tamaiki toli honau ngaahi f mili TASWA mo e kakai 'o e fonua. Sea, ko e me'a ko eni 'oku me'a atu ki ai 'a Tongatapu 4 ke tuku ki he Pule'anga. Ko u tui au 'oku 'osi mea'i p 'e he Hou'eiki Pule'anga 'a e me'a ko eni 'o fakatatau ki he me'a ko eni 'oku h ko eni 'i he Tohi Tangi ko eni. 'A ia ko e 'uhinga ko eni 'oku nau 'omai ai 'a e Tohi Tangi ko e 'uhinga he 'oku te'eki ai ke respond mai e Pule'anga ki he l unga ko eni mo e ngaahi me'a ko eni mo e ngaahi me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e tukuaki'i, kae hang ko e me'a ko eni 'oku, kuo fai ki ai 'a e feme'a'aki 'a e Fale Sea, ko e 'uhinga ia 'oku 'omai ai 'a e Tohi Tangi ki Fale ni.

Sea K miti Kakato: Sai.

Vili Hingano: M l Sea.

M teni Tapueluelu: Ki'i ...

Sea K miti Kakato: M l .

M teni Tapueluelu: Fakatonutonu p e me'a ko eni 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e Fakafofonga. 'E, ko e ki'i palopalema ko hono 'omai ki heni he tauman te tau lava tautolu 'o faitu'utu'uni heni ko e 'uhinga ia 'a e fokotu'u atu ko he motu'a ni ke 'ave ke fakapapau'i 'oku 'uluaki kakato 'a e ' fakamatala 'Eiki Sea he taumain 'e lava e Pule'anga ia 'o faitu'utu'uni ha tukuaki'i p ha paati 'e taha. Kuo pau ke kakato mai e ngaahi tafatafa'aki kotoa, kau ai 'a e kau faama, 'uhinga kae toki lava ha tu'utu'uni aofangatuku 'Eiki Sea. Ko e ki'i 'uhinga ia ko 'oku ou fokotu'u atu ai ke fakafoki ka nautolu, he 'ikai ke tau lava 'e tautolu 'o faitu'utu'uni atu Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ki'i fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu ki he Fakafofonga Fika 4, 'oku 'ikai ko ia ia 'oku Pule'anga, he 'oku 'ikai ko e me'a ia 'oku 'omai 'e he Pule'anga ko e 'uhinga ia 'oku 'ikai ke lava ai 'a e Pule'anga 'o faitu'utu'uni pea kuo pau ke 'omai ke fakakakato e fatongia 'Eiki Sea. Mahalo p ka na ko e lau p ia 'a e Fakafofonga Fika 4 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia ko 'ene fakakaukau p , ko 'ene fakakaukau.

Lord Tu'ilakepa: 'Io ka 'oku, 'ikai ko e lau ia 'a e tafa'aki ko 'a e Pule'anga 'o hang ko e fakatonutonu ko 'oku 'omai 'e he Fakafofonga mei Ha'apai. Ko u kole atu au 'Eiki Sea, 'ai mu'a ke tau, ke fai ha feme'a'aki 'i he 'ohake 'a e ngaahi me'a ko 'oku hoko 'i he me'a ko eni 'Eiki Sea, koe'uh 'Eiki Sea na'e te'eki ai ke fai ha fakamalanga ia kuo kamata leva e ... Ko e k miti, nau tuku p au ki he k miti ke ne 'omai pea ko u te'eki ke fai ha tu'u ke fakamalanga 'a e ' me'a ko 'i loto 'oku hoko 'Eiki Sea, kuo fakamalanga leva e Fakafofonga Niua. Pea te'eki ai ke maau ia kuo fokotu'u mai ke 'ave ki he Pule'anga 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou fu'u tokanga lahi 'Eiki Sea he 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i 'eni, ko e fu'u palopalema lahi eni 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Me'a fakata'eoli mo'oni 'Eiki Sea ko e 'ai 'ete malanga kuo te fakatokanga'i atu kita kuo 'ai e ' fetongi ia 'a e Hou'eiki.

Sea K miti Kakato: Ko e 'ai p mo nau me'a mai p ...

Lord Tu'ilakepa: Kuo mahino mai 'oku 'ikai ke nau to e fie fanongo nautolu, mou fanongo ki he faingata'a'ia e kakai 'o e fonua 'oku nau nofo 'i 'Aositel lia.

Veivosa Taka: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'Eiki ni Sea. Ko 'eku fakatonutonu 'oku 'ikai ke mau fie fanongo ki he me'a 'a e Hou'eiki, ka ko 'eku vakai atu p ki h kau hoko atu ai Sea 'eku fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e ngaahi fakaukaukau kuo u faka'amu ke ...

Sea K miti Kakato: Te'eki ai ke u faka'at koe ...

Veivosa Taka: Ko 'eku fakatonutonu p ia Sea 'oku mau me'a lelei ki he me'a ko eni 'oku ...

Sea K miti Kakato: Sai fe'unga e fakatonutonu, hoko atu.

Veivosa Taka: M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ko ha 'ai ia ki he Feitu'u na. Ko 'eku 'ai fakalukufua 'a'aku, k toa p ki he Fale ni he kuo nau tui honau ngaahi kote 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou kole atu tau toki hoko atu 'apongipongi he ko ena ...

Sea K miti Kakato: K taki 'o tui ho'omou kote. 'E, Vava'u 15, me'a mai koe 'oku kei toe 'etau miniti 'e 4.

Tokanga te'eki 'omai he l pooti ha fakamatala mei he tafa'aki l unga'i

S miu Vaipulu: M l Sea. Kole p ke u h fanga p he fakatapu. 'Eiki Sea, ko 'eku lau ko 'a e Tohi Tangi ko eni, m l 'aupito e ng ue ko 'a e TASWA. Ka 'oku, kiate au fakafu'ituitui p Sea, te'eki ke 'omai mo e faha'i ia ko 'oku l unga'i.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

S miu Vaipulu: Ke fai ha vakai ki ai. Ua ki ai 'Eiki Sea, ko e Kupu 4 ko 'o e fokotu'u 'i he Tohi Tangi, 'oku fokotu'u mai p 'e he TASWA ia 'a nautolu ke nau fakahoko e fatongia ko eni. Sea, 'oku, ko u faka'apa'apa 'aupito pea m l hono kumi mo fai e ng ue ko eni ka 'oku 'ikai ke u tui ko e founga ng ue ia ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ki'i fakatonutonu atu e Fakafofonga mei ... 'Oku 'ikai ke u tui au ki he me'a ko ia 'Eiki Sea kapau 'oku ... 'oku 'osi mea'i p 'e he Fakafofonga mei Niua 'oku lolotonga talaki 'a e fatongia ha taha 'e tohi mai, na'e totonu ke 'osi he 'aho fiha 'o e m hina ni ka 'oku nau to e toloi ki he 'aho 19.

M teni Tapueluelu: Sea kau ki'i fakatonutonu ...

Lord Tu'ilakepa: Pea 'oku ou kole atu 'Eiki Sea ...

M teni Tapueluelu: Ka u fakatonutonu ko e 'uhinga he 'e 'alu hala e me'a ko eni.

S miu Vaipulu: He ko eni 'oku 'asi p ia he ...

M teni Tapueluelu: Mo'oni e Fakafofonga 'o Vava'u, 'oku 'asi he fokotu'u mai ko , ko e TASWA... .. p 'oku ne hanga 'o *recommend* mai ia ...

Sea K miti Kakato: Mo me'a ki lalo. Mo me'a ki lalo, ko 15 'eni.

Lord Tu'ilakepa: Ka ki he Pule'anga 'oku 'ikai ke totonu ...

Sea K miti Kakato: . K taki 'Eiki N pele 'o me'a hifo, 15.

Tokanga ke kakato fakamatala 'oku 'omai ki he Fale Alea

S miu Vaipulu: M l 'Eiki Sea. Ko 'eku to'o p ia mei he l pooti ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui 'oku mahu'inga 'a e me'a 'oku ng ue ki ai 'a e Fale ni ke kakato 'a e ngaahi tafa'aki k toa. Pea ua ki ai 'Eiki Sea ...

Vili Hingano: Sea ka u ki'i tokoni atu ki he me'a ko eni ... Te ke laum lie lelei p ki ai?

Lord Tu'ilakepa: Ko e faha'i f 'oku 'ai ke 'omai?

Sea K miti Kakato: K taki, k taki mo me'a ki lalo. Me'a ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha ni'ihii 'e ...

Sea K miti Kakato: 'Oku 'i ai e hiva 'a Lolo, va'inga mokomoko. 15, hoko atu.

S miu Vaipulu: Ko e faha'i ko 'oku ou 'uhinga ki ai, 'a e faha'i ko 'oku te'eki ai ke 'i ai ha'ane lau 'a'ana ia 'i he l pooti ko eni Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'oku mahu'inga e kakai ka 'oku mahu'inga ke ma'u 'e he Fale ni 'a e kakato 'o e me'a ko eni 'oku tukuaki'i. Ko e tukuaki'i eni 'Eiki Sea. Pea 'oku fokotu'u mai eni ke ...

Vili Hingano: Sea ...

Sea K miti Kakato: He 'ikai to e 'oatu, malanga, ko e malanga p 'a 15 pea tau 'osi ai.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou kole atu tau m l l mu'a tautolu.

Sea K miti Kakato: K taki, Hou'eiki ...

Lord Tu'ilakepa: He ko ena kuo 'osi 'osi e taimi ia 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: 'A e h , ko e motu'a eni 'oku ne pule'i ko 'etau fakataha, 15 ...

S miu Vaipulu: Sai p Sea, tuku , ka ko e me'a eni 'oku 'i he l pooti p . Ko 'ete lau kakato ko e l pooti ko eni 'oku 'ikai ke ma'u mo e tafa'aki ko . Ko e ua ki ai, me'a 'oku hoha'a ki ai 'a e motu'a ni ia 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakatonutonu. Ko e fakatonutonu e Fakafofonga Fika ... H me'a na'a mou 'omai ai e l pooti ko koe na'a ke Sea ai? Kapau ...

S miu Vaipulu: Ko hoku fatongia ko ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki, m l 'aupito e feme'a'aki, tau toki hoko atu ki 'apongipongi 10:00.

Kelesi

(Na'e fakahoko ai p ia 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan)

<009>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Tusite, 11 'o Okatopa 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Sea o fakahoko kuo pekia a e taha o e kau ng ue (Fatanitavake L t) pea e fai a e failotu a efiafi.

Me a a e Eiki Minisit Polisi o fakama ala ala mai a e tu unga oku iai a e kakai mei *Georgia* e toko 7 kuo puke i Tonga ni i he enau h mai o ngaue aki a e paasipooti loi. Oku toloi a e hopo ki he aho 24 o e m hina ní. L pooti mai mo e pekia a e ki i valevale i Tatakamotonga ko e moloki p e he fa aki enau me alele pea na e hoko p i honau api nofo anga.

Me a a e Eiki Pal mia o l pooti mai a e tu unga oku iai a e teuteu ki he Sipoti 2019. Ko e mala e t pulu oku ikai ma u ha feitu u ke fai kiai a e t pulú. Hoko atu ene me a ki he ngaahi fakamole kehe ki he Sipoti 2019. Tokoni mei he Fakafofonga Ha apai 13 o lave ki he Kupu 141 o e Lao Kelekele oku fiema u ki he ng ue a e pule anga. Me a a e Eiki Pal mia oku mahino p a e lao ka ko e tauhi vaá oku mahu inga mo ia.

Fokotu u a e Fakafofonga N pele Eua ke tukuhifo a e kaveinga o e Sipoti 2019 ki he K miti Kakato ke alea i ai.

Fakama ala ala e he Fakafofonga N pele Ongo Niua a e Lao Kelekele oku at p ki ha taha p i Tonga ni ke tuku atu hano kelekele ke ngaue aki ki he ng ue a e Pule anga.

Tokoni mei he Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu ko e tal niti sipoti oku ne omai a e pa anga lahi ki he fonuá.

Me a a e Fakafofonga Fika 17 Ongo Niua kuopau ke fai a e teuteu i lelei a e kau sipoti kae ma u ha lelei i hono teuteu i a e kau sipoti.

Me a a e Fakafofonga Vava u 15 kuo pau ke fai a e fakamole kae lava ke ma u ha lelei mo ha pa anga lahi ange. Kae hoko atu a e ng ue teuteu ki he sipoti.

TUKUHIFO KI HE K MITI KAKATO.

4. K MITI KAKATO (11:33pm)

4.1 L POOTI K MITI TU UMA U KI HE LAO FIKA 5/2016: NGA AHI FAKATONUTONU OKU FOKOTU U KE FAKAHOKO KI HE NGA AHI TU UTU UNI KI HE NGA AHI FAKATAHA A E FALE ALEA.

Me a a e Sea o e K miti Lao o fakama ala ala a e l pooti.

Me a a e Eiki Pal mia o hoha a ki he Hou eiki M mipa o e K miti Lao. P loti o tali ke ave ia ki he Fale Alea [ki he asenita fika 5] ke toki fai ha feme a aki ki ai. 18/0.

Me a a e Minisita Fonua ke fakafoki a e l pooti ki he K miti pea tuku mai ha faingamalie ki he Hou eiki M mipa kotoa ke nau me a atu o oatu ha anau fakakaukau fekau aki mo e ngaahi fokotu u. Poupou a e Fakafofonga Fika 4 Tongatapu ki he fokotu u a e Minisit Fonua mo e fiema u ke fakafehoanaki a e ngaahi kupu e nihi ki he kupu 50B mo e 50A mo e T pile o e Konisit tone. Poupou ke fakahaofi a e taimi e fakamoleki i hono fakakupukupu o e ngaahi fakatonutonu ko eni.

Me a a e Sea o e K miti ko e taimi eni i Fale Alea ni ke omai ai a e feme a aki a e Hou eiki M mipa. Ko e fai eni fakatatau ki he founga ng ue ne ngaue aki mai aki pea oku fai fakatatau ki he kupu 62 o e Konisit tone. Pea na e osi omai a e fale i fakalao mei he loea taukei i he Konisit tone o kau ai ene fale i fekau aki mo e *casting vote* pea mo e *deliberate vote*.

Fokotu u a e Fakafofonga Nopele Fika 2 Vava u ke hoko atu pe a e ng ue i Fale Alea ni.

KO MITI KAKATO (2.01PM):

4.1 LIPOOTI KOMITI TU UMA U KI HE LAO FIKA 5/2016: NGA AHI FAKATONUTONU OKU FOKOTU U KE FAKAHOKO KI HE NGA AHI TU UTU UNI KI HE NGA AHI FAKATAHA A E FALE ALEA.

Me a a e Eiki Minisit Polisi o poupou ki he fokotu u ke to e fakafoki ki he Komiti.

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 o poupou ke toloi hono alea i a e l pooti, a ia ko e fakatonutonu lahi eni ki he Tohi Tu utu uní.

Me a a e Eiki Minisit Fonua ke fakafoki ene fokotu u kae poupou ki he fokotu u a Vava u 16 ke tuku mai p ha taimi ki he Hou eiki Memipa. Fakafoki e he Fakafofonga Nopele Fika 2 Vava u a e fokotu u ke hoko atu a e feme a aki.

Fokotu u mei he Fakafofonga Nopele Fika 3 Tongatapu ke toloi ki he M nite uike kaha u, poupou i ia. P loti ke toloi a e L pooti ki he aho M nite. 18/1.

4.2 L pooti Komiti Tu uma u ki he Ngaahi Totonu a e Fale Alea Fika 5/2016: Fekau aki mo e Fokotu u Faka-Fale Alea Fika 28/2016 mo e Tohi Tangi Fika 6/2016 - oku fekau aki mo e L pooti a e Kautaha kuo Lesisita a e Kau Ng ue Faka-Faha ita u a Tonga i Aositel lia.

Me a a e Sea o e K miti o fakama ala ala. Kole a e Fakafofonga Nopele Fika 2 Vava u ke lau a e l pooti [a e TASWA]. Kole a e Fakafofonga o e Ongo Niua ke oua e lau a e l pooti kae lau pe a e fokotu u.

Me a a e Fakafofonga Ongō Niua o fakama ala ala a e ngaahi kaveinga i he l pooti pea fokotu u ke ave a e l pooti ki he Pule anga ke nau ng ue ki ai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu o tokanga ki he tali mai a e Fakafofonga Ongō Niua ma a e Pule anga. Fakatonutonu mei he Fakafofonga Ongō Niua ko ene me a p a ana ki he me a oku ilo ki ai. Hoko atu a e Fakafofonga N pele o tokanga ki he l pooti he ko e alea a e Pule anga mo e Pule anga, pea ko e tali ui a e pule anga ki he me a oku eke atu e he Fakafofonga.

Fokotu u a e Fakafofonga Fika 4 Tongatapu ke fakatokanga i a e ngaahi kaveinga ni ke ave a e l pooti ki he pule anga ke nau ngaue ki ai mo nau tokoni mai.

Me a a e Fakafofonga Fika 12 oku asi pe he tohi tangi na e osi ave eni ki he Pule anga pea ikai fai ha ng ue ki ai pea ko e uHINGA ia hono omai a e tohi tangi.

Fakatonutonu a e Fakafofonga Fika 4 ko e uHINGA a e fokotu u ke ave ki he Pule anga koe uhi he ikai lava a e Fale Alea o fai tu utu uni ki ai ka ko e Pule anga.

Me a a e Fakafofonga Fika 15 oku te eki ke omai a e tafa aki ia e taha, pea ko e fokotu u fika 4 he tohi tangi oku fokotu u mai pe e he *TASWA* ia kinautolu. Oku mahu inga ke ma u e he Fale ni a e kakato o e me a na e hoko.

FALE ALEA

TOLOI A E FALE ALEA KI HE 10AM, PULELULU 12 OKATOPA 2016.